

373
L-73

M P

aktabgacha
edagogika

Sh. Sodiqova

373
C-73

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

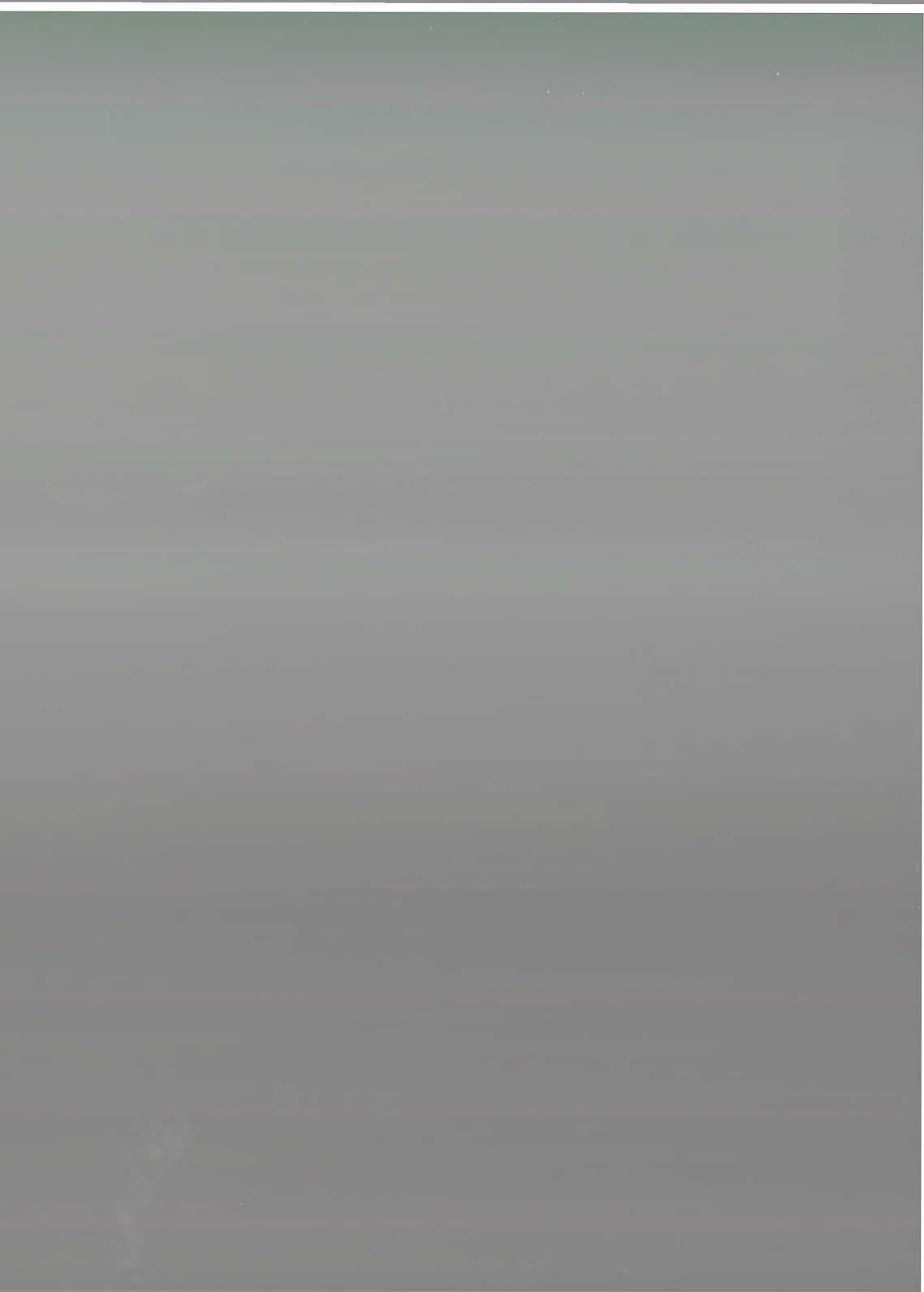
SH.SODIQOVA

MAKTABGACHA PEDAGOGIKA

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan 5111800 – «Maktabgacha ta‘lim» yo‘nalishida ta‘lim
olayotgan talabalar uchun darslik sifatida tavsiya etilgan*

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DA‘LAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI**

**«TAFAKKUR BO‘STONI»
TOSHKENT – 2013**

UO'K: 373.2(075)

74.1

C-73

Mas'ul muharrir:

Inoyatov Ulug'bek Ilyosovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Shukrullo Mardonov – pedagogika fanlari doktori;

Shoira Shodmonova – pedagogika fanlari doktori

Sodiqova Sh.

Maktabgacha pedagogika: darslik/Sh. Sodiqova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – Toshkent: «Tafakkur Bo'stoni», 2013 – 288-b.

KBK 74.1ya73

ISBN 978-9943-362-96-3

Mazkur darslik "Maktabgacha pedagogika" o'quv fan dasturi asosida yozilgan bo'lib, Maktabgacha pedagogikaning umumiy asoslari, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish mazmuni va uslubikasiga doir masalalarni o'z ichiga qamrab olgan. Shuningdek, darslikdan maktabgacha ta'lim muassasasi menejmenti, mudira va uslubchi faoliyati, maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab va oila hamkorligi masalalariga ham to'xtalgan.

Darslikdan pedagogika oliy ta'lim muassasalarining maktabgacha ta'lim va pedagogika-psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida asosiy o'quv adabiyoti sifatida foydalanish tavsiya etiladi.

UO'K: 373.2(075)

KBK 74.1ya73

ISBN 978-9943-362-96-3

© Sodiqova Sh., 2013

© «Tafakkur Bo'stoni», 2013

SO'ZBOSHI

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan borar ekan, o'z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tabiiyki, hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol shaxs tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yurtboshimiz I.A.Karimov ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: "Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro' - e'tibori avvalambor farzandlarimizning unib - o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bog'liqdir."¹ deb alohida ta'kidlaganlar.

Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida yuz berayotgan ijtimoiy - iqtisodiy, ma'naviy - ma'rifiy o'zgarishlar ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uning o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash amalda ta'lim - tarbiya jarayonini takomillashtirish orqali samaradorlikni oshirishni taqozo etmoqda.

Ta'lim tizimi oldidagi davlat buyurtmasi O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning asosiy g'oyalari o'z aksini topgan.

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da uzluksiz ta'lim tizimida bolalarni o'quv fanlari bo'yicha muayyan bilimlarni egallashlari barobarida, ularning bilim olishga bo'lgan ehtiyoji, mustaqil va ijodiy fikrlash, tashkilotchilik qobiliyatlari, amaliy tajriba va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlariga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni, atrof-muhitga ongli munosabatni tarkib toptirishi lozimligi qayd etilgan. Shuningdek, bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ta'lim-tarbiya ishlarining samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish ko'rsatilgan. Bu vazifalarni amalga oshirish uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik faoliyat ko'rsatadigan tarbiyachilar zimmasiga yuklanadi.

¹ I.A. Karimov «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch» Toshkent, «Ma'naviyat», 2008-yil.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” yuksak umumiy madaniyat, kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, siyosiy hamd ijtimoiy hayotda to‘g‘ri yo‘l topa bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqbolli vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodni shakllantirish, shuningdek, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda, oila va oila oldida o‘z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalash nazarda tutgan pedagogik g‘oyani ilgari suradi.

Ushbu pedagogik g‘oya ta‘lim tizimi oldiga:

– ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilgan yangilanish, rivojlangan huquqiy-demokratik davlat qurilishi jarayonlariga moslash;

– kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy-tarbiyaviy taraqqiyoti istiqbollari, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan hali qayta qurish;

– ta‘lim oluvchilarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari va uslublarini ishlab chiqish hamda joriy etish vazifalarini ko‘zda tutib dalang qilib qo‘ydi.

“Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunning 30-moddasi orqali farzandlar tarbiyasi va ta‘lim olishlari, ularning qonuniy huquqlari va manfaatlarini ta‘minlash moyasi borasida ota-onalarning o‘rni va javobgarligi oshirildi.

O‘zbekiston Respublikasida “Maktabgacha ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun bilan zomga muvofiq bola maktabgacha ta‘limni oilada, maktabgacha ta‘lim muassasalarida oladi.

Maktabgacha ta‘lim muassasalarida ta‘lim-tarbiyani tarbiyachi pedagoglar amalga oshiradi. Har bir ota-ona o‘z farzandining bilimdon, yuksak mahoratli, odobli pedagog-tarbiyachi qo‘lida ta‘lim-tarbiya olishni xohlaydi.

Jamiyat talabi darajasidagi tarbiyachi-pedagoglarni yetishtirish pedagogika oliy ta‘lim muassasalarining “Maktabgacha ta‘lim” yo‘nalishi zimmasiga tushadi. Mutaxassislik fani bo‘lgan Maktabgacha pedagogika fanining nazariy asoslari, ta‘lim-tarbiya berishning tartib-qoidalari O‘zbekiston Osiyo va jahon ma‘rifatparvar, mutafakkir olimlarning asarlariga suyatgan holda komil insonni tarbiyalashga asoslanadi.

“Maktabgacha pedagogika” fani orqali talabalar ilk yoshdan yetilgan yoshgacha bo‘lgan bolalarni oilada va maktabgacha ta‘lim muassasalarida ta‘lim-tarbiya ishlari mazmuni, uslublari, uni tashkil etish shakllari va bolalarni maktabga tayyorlashning samarali usullarini bilib oladilar.

ning yillarda respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimida tub is-
lar amalga oshirilib, Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi, "Bolajon"
darsliklari kabi qator me'yoriy-huquqiy asoslar yaratildi. Bularning
asosi "Maktabgacha pedagogika" fani bo'yicha yaxlit darslik yarat-
ilishini shart qilib qo'ydi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda oliy
ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar oldiga yan-
gicha adabiyotlar, darsliklar yaratish dolzarb vazifa sifatida belgilab
berildi. "Maktabgacha pedagogika" darsligi ana shunday ijtimoiy zaruri-
yatlarida yaratilgan o'quv adabiyotidir.

"Maktabgacha pedagogika" darsligi beshta bo'limni o'z ichiga ol-
gan bo'lib, unda maktabgacha pedagogikaning umumiy asoslari, mak-
tabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash mazmuni va uslubikasi,
maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni o'qitish mazmuni va uslubikasi
va maktabgacha ta'lim muassasasi menejmenti, mudira va uslubchi
yoni, maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab va oila hamkorligiga
musalalar tizimli, izchil va ketma-ketlikda yoritib berilgan.

**I BO'LIM. MAKTABGACHA PEDAGOGIKANING
UMUMIY ASOSLARI**
**I bob. KADRLAR TAYYORLASH MILLIY MODELI.
MAKTABGACHA TA'LIMGA KIRISH**

**Kadrlar tayyorlash
milliy modeli va uning
mazmun-mohiyati**

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgach, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida tub islohot amalga oshirila boshlandi.

Totalitar boshqaruv usuli asosida ish yuritilayotgan xalq ta'lim tizimida yuzaga kelgan muammolarni hal etish vazifasi Respublikamizning hukumati hamda mutasaddi tashkilotlarni ta'lim tizimida ham jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishga undadi. Bu boradagi sa'yi-harakatlarning samarasi sifatida 1992-yil iyul oyida mustaqil O'zbekistonning "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni qabul qilindi. Mazkur qonun mazmunida Respublika ta'lim tizimi, uning asosiy yo'nalishlari, maqsad-vazifalari, ta'lim bosqichlari va ularning mohiyati kabi masalalar o'z ifodasini topdi. Biroq, 1997-yilga kelib, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va uning mazmunida ilgari surilgan g'oyalarning amaliyotga tatbiqi tahlil etilganda, bu borada muayyan kamchilliklarga yo'l qo'yilganligi aniqlandi. O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra ta'lim tizimida olib borilayotgan islohot aksariyat o'rinlarda chudayib, ilmiy asoslarga ega bo'lmaganligi ma'lum bo'ldi hamda kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish zarurligi belgilandi. Shu bois O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining qoidalariga muvofiq, milliy tajribani tahlili va ta'lim tizimidagi, jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljallanish to'g'ri o'la bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishni yo'naltirilgandir².

2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. - T.: «Sharq», 1997 - .20-b.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning maqsadi – ta'lim sohasini tubdan o'zgartirish, o'z o'limishdan qolgan matkuraviy qarash va sarqitlar bilan ta'kidlash, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak saviya va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdan iboratdir³.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ilgari surilgan maqsadlarni bajarish yo'liga chiqarish bir qator vazifalarning ijobiy hal qilinishini ta'minlaydi. Dasturda bu boradagi vazifalarning quyidagilardan iborat ko'rsatiladi:

– ta'lim tizimida ta'limning O'zbekiston Respublikasi qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida, raqobat muhitini shakllantirish jihatida ta'lim tizimini yagona o'quv, ilmiy-ishlab chiqarish majmui tizimiga aylantirishni ta'minlash;

– ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirayotgan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslashtirish;

– kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali muassasalar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatish;

– kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, ijtimoiy, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish;

– ta'lim oluvchilarni ma'naviy axloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy faoliyatning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy qilish;

– ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish sifatiga baho berishning xolis tizimini yaratish;

– yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limning talab qilinadigan saviyasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi iqtisodiy, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

– ta'lim, fan, ishlab chiqarishning samarali integratsiyalashuvini ta'minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan

3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. - T.: «Sharq», 1997, - .25-b.

davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalari, korxonalar tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish:

- uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan, chet el investitsiyalari jalb etishning mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

- kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish⁴.

Milliy dasturning maqsad va vazifalari bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Har bir bosqichda muayyan vazifalarning hal etilishi nazarda tutiladi. Ushbu vazifalar quyidagilardan iboratdir:

Birinchi bosqich (1997–2001-yillar) – mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni takomillashtirish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan – ilmiy-uslubiy va moliyaviy shart-sharoitlarni yaratish;

Ikkinchi bosqich (2001–2005-yillar) – Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish;

Bu bosqichda, shuningdek, ta'lim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan to'ldirish ta'minlanadi, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhit vujudga keltiriladi.

Uchinchi bosqich (2005 va undan keyingi yillar) – to'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollariga muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish.

Bu bosqichda, yana shuningdek,

– ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalarini yanada mustahkamlash;

– o'quv-tarbiya jarayoni yangi o'quv-uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlanishi;

– milliy (elita) oliy ta'lim muassasalarini qaror toptirish va rivojlantirish;

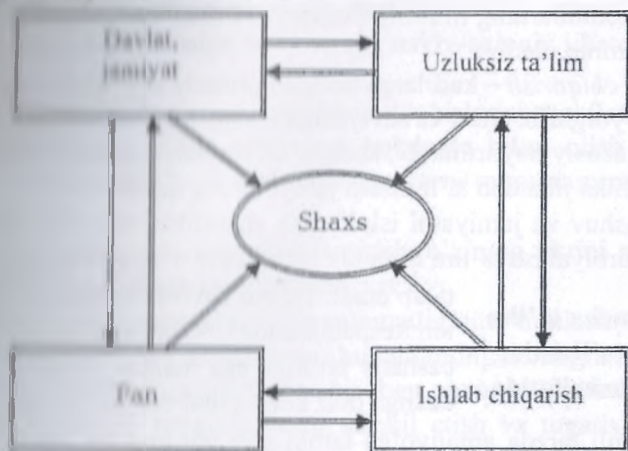
– ta'lim jarayonini axborotlashtirish, uzluksiz ta'lim tizimi jihatidan hon axborot tarmog'iga ulanadigan kompyuter axborot tarmog'i bilan to'liq qamrab olinishiga erishish kabi vazifalarning ham ijobiy yechim ta'minlanadi.

4. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. - T.: «Sharq», 1997, - .27–29-b.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari

Kadrlar tayyorlash milliy modeli faqat ta'lim-tarbiya jarayoninigina qamrab olmay, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o'zaro hamkorlik o'rnatilgan o'zaro aloqadorlik asosida "yuksak ma'naviy va axloqiyatga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy" mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha hisoblanadi (1-rasm):

1-rasm Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari quyidagidek iboratdir:

1. *Shaxs* kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekti, ta'lim tizimining sizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchisidir;

2. *Davlat va jamiyat* ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini rivojlanish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi hamda kadrlarni tayyorlashni va ularni qabul qilib olishning kafillaridir;

3. *Uzluksiz ta'lim* malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosiy sharti, ta'limning barcha turlari, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi;

4. *Fan* yuqori malakali mutaxassisni tayyorlovchi va ularda dalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlatuvchi bo'lib, Kadrlar tayyorlash milliy tizimida tabiat va jamiyat qiyoti qonuniyatlari to'g'risidagi yangi fundamental va amaliy bilim foydalanishni, yuqori malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ta'shi shakllantirishni, ulardan ta'lim tizimida unumli foydalanishni, shu dek, kadrlar tayyorlash jarayonining ilmiy tadqiqotlar infrastruktur yaratish, ta'limning axborot tarmoqlarida foydalanish uchun bilim turli sohalari bo'yicha axborot bazasini shakllantirishni hamda ilmiy tadqiqotlar darajasiga yangicha qarashlar zahirida yosh olimlarning pedagogik xodimlarning ijtimoiy mavqeyi va obro'sini oshirishni qabildari qamrab oladi»;

5. *Ishlab chiqarish* – kadrlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni, shuning ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talab belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy moddiy-texnika jihatdan ta'minlash jarayonining qatnashchisi.

Globallashuv va jamiyatni isloh etish sharoitida yangicha fikrlar shaxslarni tarbiyalash ta'lim tizimida ham jiddiy o'zgarishlar kiritish

**Maktabgacha ta'lim
uzluksiz ta'limning
alohida turi sifatida**

talab etadi. Dunyo davlatlari orasida O'zbekiston Respublikasida birinchilardan bo'lib umumiy boshlang'ich ta'limni boshariy tavsifga ega mazkur muammoni hal etishga doir konseptual-nazariy asoslar yaratish

tildi va tizimli tarzda amaliyotga tatbiq etib borilmoqda. Yurtboshlar ta'biri bilan aytganda, "Mamlakatimizning istiqloq yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zamoni mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon darajalarini va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda"⁵. Mazkur ezgu maqsadni hayotda o'z isbotini topish uchun O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda belgilab berilganidek, maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk maktabda o'qishga tayyorlash darajasida shakllantirish maqsadida tashkil etiladi. Ushbu ta'lim bolalar 6-7 yoshga to'lgunga qadar oilada maktabgacha ta'lim muassasalarida

5. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: «Soharq», 1997. – 15-b.

bolalar bog'chasi bo'lgan bolalar uchun; bolalar bog'chalari 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun) va mulk shaklidan qat'iy nazar ta'lim muassasasi sifatida hisoblanadi.

Uzbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi"da ta'lim muassasasi sifatida maktabgacha ta'lim – bu ko'p tomonlamali, maqsadga qaratilgan, bolani ta'limning keyingi bosqichi – maktab ta'limiga tayyorlaydigan, jismaniy, ruhiy, individual va yoshga doir rivojlanishga qaratilgan ta'lim va tarbiya jarayonidir⁷.

Maktabgacha ta'limning vazifalariga esa quyidagilar kiradi:

1) bolalarni ulguringan boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va umumiy qadriyatlar asosida aqliy va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiya-

lanishda milliy g'urur, vatanparvarlik hislarini shakllantirish;

2) maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, kasb ta'limni tayyorlashni shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim muassasasiga tayyorlash;

3) bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va ijodiylik bilan ifodalash malakalarini shakllantirish;

4) bolalarning jismaniy va ruhiy salomatligini ta'minlash.

Maktabgacha ta'lim muassasalari hududlarning demografik, ijtimoiy-axloqiy va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish va tugatish Qonunga ko'ra muassasada amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari yo'nalishiga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

1) bolalar yasli, bolalar bog'chasi, bolalar yasli bog'chasi, xonadon bolalar bog'chasi;

2) bog'cha-maktab majmuasi;

3) ta'lim muassasalarini bir yoki bir necha ustuvor yo'nalishlarda rivojlantiradigan maktabgacha ta'lim muassasasi (til o'rgatuvchi, musiqa, sport yo'nalishlari bo'yicha);

4) ta'lim muassasalarining jismaniy va ruhiy rivojlanishidagi kamchiliklarini bartaraf etishni ustuvor ravishda amalga oshiruvchi maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari;

Uzbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni// "Barkamol avlod uchun o'z qo'liga olinadigan poydevori" kitobida. – T.: «Sharq», 1997.

Shayeva F.B., Kadrova R.M., Vaxobova F.N. Konsepsiya doshkolnogo obrazovaniya (ta'lim) Uzbekistana. – T.: "Fan va texnologiyalar", 2011. – 4-b.

lantirish, ularni zarur jihozlar bilan ta'minlash, mazkur ta'lim muassasalarida ijtimoiy va psixologik xizmatni yo'lga qo'yish, maktab ta'lim muassasalari uchun tarbiyachilar tayyorlash tizimi, maktab ta'lim muassasasi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Konsepsiyada maktabgacha ta'lim muassasalarida asosiy e'tibor ta'lim tizimining ta'minlashi lozim bo'lgan guruhlarni tashkil etishning tabaqalashtirilgan tuzilishiga asoslangan quyidagi maqbul varianti taqdim etilgan:

- ilk yosh guruhida - 8-10 bola
- ilk yoshdan uch yoshgacha - 10-14 bola
- uch yoshdan besh yoshgacha - 14-20 bola
- besh yoshdan yetti yoshgacha guruhda - 20-25 bola
- turli yoshdagi tarbiyalanuvchilardan tashkil topgan guruhda:

ta bolaning qamrab olinishi maqsadga muvofiq.

Shuningdek, Konsepsiyada ta'kidlab o'tilganidek, maktabgacha ta'lim muassasalarini narsa-buyumlar bilan jihozlashda milliy-etnik, diniy va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligiga erishish lozim. Chunki aynan maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab bolada ma'naviy-axloqiy qadriyatlar shakllana borib, uning har tomonlamma uyg'un rivojlanishiga tamal qo'yiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik va ijtimoiy xizmatni birga olib borilishi tarbiya samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Psixologik xizmat bolaning har tomonlamma, psixik va shaxsiy rivojlanishiga imkon bersa, ijtimoiy xizmat esa bolaning sotsium (ta'lim muassasasi, oila va mahalla)dagi tarbiyasi, rivojlanishi va to'liq ijtimoiylashuvini ta'minlashga doir shart-sharoitlar yaratadi.

"Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi"da belgilab berilgan yana bir muhim vazifa maktabgacha ta'lim muassasalarining dasturiy-uslubik xarakterini ta'minlashdir. Yaratilishi lozim bo'lgan dasturiy-ushbu majmua maktabgacha ta'limga qo'yilayotgan talablar, bolalar boshqaruvi va ishlash, ularni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini amalga oshirishni ta'minlashi zarur. Mazkur majmuada tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim sohasida faoliyat yurituvchi boshqa mutaxassislar uchun yangi avj oshirish darslik va o'quv qo'llanmalari o'rin egallashi kerak.

"Bolajon" tayanch dasturi Bolajon tayanch dasturi maktabgacha ta'lim yoshidagi ta'lim tizimidagi barcha muassasalar uchun bajarilishi zarur bo'lgan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni o'zida ifoda etuvchi minimal talablarni o'zida ifoda etuvchi muayyan hujjatdir. 2008-yil 28-sentabrda XTV hay'at yig'ilishi qat'iy qarori bilan takomillashtirilgan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim talablari tasdiqlandi. Bu Davlat ta'lim talablari amaliyotga joriy etish zarurati "Bolajon" tayanch dasturini yaratishga sabab bo'ldi.

"Bolajon" tayanch dasturining maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy, aql va ma'nan yetuk, jamiyatning turli a'zolari bilan faol bog'lanishda bo'la olishlari, borliqni aniq idrok etish, ijtimoiy moslashish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirishlariga qo'yilgan davlat talablarining to'liq bajarilishiga erishishdir.

"Bolajon" tayanch dasturining vazifasi bolalarni jismoniy, aqliy hamda ijtimoiy-hissiy rivojlanishini ta'minlash; ularning salomatligini muhofaza qilish; bolalar boshqaruvi va fikrlashlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish; axloqiy va jismoniy jihatdan har tomonlamma barkamol bo'lib voyaga yetishlari uchun shart-sharoit yaratishdan iborat.

"Bolajon" tayanch dasturining tuzilmasi:

1. Ish

2. Bolalarning rivojlanish xususiyatlari

3. Jismoniy rivojlanish

4. Mashg'ulotlar jadvali (haftalik, oylik, 1-yarim, 2-yarim yillik va

5. Ijtimoiy-hissiy rivojlanish

6. Nutq, o'qish va savodga tayyorgarlik

7. Bilish jarayoni: atrof olam to'g'risidagi bilimga ega bo'lish va uni qo'llanish

8. Foydalanilgan adabiyotlar (139-140-betlarda)

9. Mashg'ulotlar mavzuli-taqvim rejasi yoshlar bo'yicha berilgan:

10. Ilk yosh guruh (2-3 yosh),

11. Kichik guruh (3-4 yosh),

12. O'rta guruh (4-5 yosh),

13. Katta guruh (5-6 yosh),

14. Maktabga tayyorlov guruh (6-7 yosh).

«Bolajon» tayanch dasturi maktabgacha yoshdagi bolalarga o'qitilishda ta'lim-tarbiya berish maqsadini ko'zda tutgan:

1. Jismoniy rivojlantirish;
2. Ijtimoiy-hissiy rivojlantirish;
3. Nutq, o'qish, savodga tayyorgarlik;
4. Bilish jarayoni, atrofalam to'g'risidagi bilimlarga ega bo'lishni anglash.

Dasturda jismoniy rivojlanish yo'nalishi bo'yicha asosiy harakatlar alohida yoritildi va ular quyidagicha tartiblandi:

- Asosiy harakatlarga doir mashqlar;
- Umumrivojlantiruvchi mashqlar;
- Chiniqtirish va sog'lomlashtirish;
- Gigiena va o'z-o'ziga xizmat.

Ijtimoiy-hissiy rivojlanish vazifasi mustaqil yo'nalish sifatida dasturda kiritildi. Uning maqsadi bolada milliy o'zlikni anglash, o'zi va o'z shaxsini hurmat qilish, his-tuyg'ularni ifodalash, kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda milliy qadriyatlarimizga xos muomala o'ziga tayyorlab tarbiyalashdir. Bu bolaning ijtimoiy hayotga moslashuvi bilan ta'lim bo'lib, bo'lg'usi barkamol shaxs ega bo'lishi zarur bo'lgan fazilatlarni tarbiyalashda poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-hissiy rivojlanish yo'nalishi:

- **ijtimoiy rivojlanish:** Kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qilish;
- **hissiy rivojlanish:** "Men" konsepsiyasi va his-tuyg'ularini ifodalashini o'z ichiga olgan.

Dasturda nutq, o'qish va savodga tayyorlash yo'nalishi alohida yoritilib ochib berilgan. Ular quyidagicha tartiblangan:

- nutqning tovush madaniyatini shakllantirish;
- lug'at ishi, lug'atni faollashtirish;
- nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish;
- bog'lanishli nutqni shakllantirish;
- ijodiy hikoya qilish;
- badiiy adabiyot bilan tanishtirish;
- o'qish va savodga tayyorgarlik.

Bu yo'nalishga ilk bora bolani harflar bilan tanishtirish, bo'lg'usi o'qish va o'z ismini bosma harflarda yozish vazifasi kiritilgan.

Bilish jarayoni, atrofalam to'g'risidagi bilimga ega bo'lish va uni qo'llanishni anglash yo'nalishiga quyidagilar kiradi:

elementar matematik tasavvurlar;

matematika ta'limidagi bilimga ega bo'lish va uni anglash;

ma'naviy faoliyat;

musiqasi;

o'yin faoliyati.

Ushbu mazmun-mohiyati bilan bolalarning psixofiziologik kamol
to'layotganidan kelib chiqib, ularning tevarak-atrofdagi narsa-buyum
va hodisalarga munosabati hamda turli faoliyat sohalari bilan
o'z bog'lanishida harakat qilishlarini nazarda tutadi.

Ushbu o'zbek xalq og'zaki ijodi, xalq o'yinlari, musiqasi, raqslari,
yulduzli asarlari va tabiatiga katta ahamiyat berilgan. Shuningdek,
boshqa xalqlarga hurmat hissini tarbiyalash, chidamlilik, sabr-
tillikni tarkib topirish nazarda tutilgan hamda bolalarni mehr-shaf-
qatkorlik, go'zallikka xayrixohlikka o'rgatishga alohida e'tibor
berilgan.

Maktabgacha ta'lim muas- “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” g'o-
na tarbiyachisining asosiy yalarini amaliyotga tatbiq etish Res-
publikalari va oning shaxsiga publika ta'lim tizimida olib borilayotgan
qo'yiladigan talablar islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash
maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachi-
ning ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ham bog'liqdir.
Ushbu kunga qadar maktabgacha ta'lim muassasasi pedagogining
faoliyati pedagog va psixologlarning tadqiqot predmeti bo'lib
qolgan. Tadqiqotlar natijalari maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiya-
chi pedagogik faoliyatining o'ziga xosliklari yaratuvchanlik, inson-
parvarlik, ijodiylik, jamoada ishlay olish kabilarda yorqin namoyon
bo'lishini ko'rsatadi. Mazkur o'ziga xosliklar ilk va maktabgacha yosh-
bolalarni tarbiyalovchi pedagog faoliyatida o'z aksini topishi lo-
zim. Go'daklik chog'idananoq rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoit
yaratish eng avvalo, tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga
olishni talab etadi. Tug'ilganidan boshlab to maktab ta'limiga tayyor-
ga qadar bo'lgan bosqich shaxs rivojlanishining boshqa yosh davr-
lar bilan farqli ravishda keyinchalik bola istalgan sohaga doir maxsus bi-
va ko'nikmalarni egallashi hamda faoliyatning xilma-xil turlarini o'z-
darinishi uchun asos bo'ladigan uyg'un tarzda amalga oshuvining ta'mi-
nini talab etadi. Chunki maktabgacha yoshda bola jamiyatning har bir
sohasi uchun zarur bo'lgan jismoniy va psixologik sifatlarga ega bo'lib,

inson sifatida shakllanadi. Bola rivojlanishi uchun zarur bo'lgan jismoniy va psixologik sifatlar esa ongli ravishda dunyoni anglash, fikr va hissiy boshqa kishilar bilan muloqot qilish, o'z xatti-harakatlarini boshqarish orqali qo'lga kiritiladi.

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishida tayanch va tarbiyachining qo'yilgan talablarga qanchalik muvofiq ekanligi muhim bo'ladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi eng avvalo, bolaning kelajagi, taqdiri uchun yuksak mas'uliyatni to'la anglab yetishi zarur. Maktabgacha yoshdagi bola rivojining muhim qadriyatlarini ta'lim gini tushunishgina emas, balki bola rivojlanishi qonuniyatlariga muvofiq ta'limlarni ham egallashi juda muhimdir. Ana shunday qonuniyatlardan biri bolaning jismoniy va psixik rivojining uni o'rab turgan atrof-muhit bilan bog'liqligidir. Mazkur qonuniyat o'z navbatida maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisining quyidagi ikkita muhim funksiyasini belgilaydi:

- 1) bolalarni muvafaqqiyatli tarbiyalash uchun zarur pedagogik sharoitlar yaratish;
- 2) ularning hayotiy faoliyati xavfsizligini ta'minlash va salomatligini mustahkamlash.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisining bolalarni muvofiq qiyatli tarbiyalash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar yaratish funksiyasi bolani faollikka undash, uni rivojlantiruvchi tavsifdagi faoliyatga jalb etishni talab etadi. Bolaning jismoniy va psixologik salomatligini mustahkamlash haqida g'amxo'rlik qilish maktabgacha yoshdagi bolani, ya'ni oqilona tashkil etishning garovi bo'lib, mazkur yosh davri bolaning ijtimoiy holati, kayfiyati, emotsional ko'rinishlariga bevosita bog'liqdir. Ana shu sababli tarbiyachi bolani o'rab turgan atrof-muhitni e'tiborli bo'lishi, bola hayoti va salomatligiga xavf soluvchi eng o'zgaruvchi holatlarning ham oldini olishi lozim. Ya'ni, tarbiyachi bolalar bog'chasi maydonchasi, o'yinchoqlar, mebel jihozlarining bola bo'yiga mos kelishini holatini muntazam nazorat qilib borishi; havo va suv temperaturasi o'lchashi; bolalarni tayyorlash uchun mashg'ulotlar vaqtini oldindan aniqlashi lozim. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, tarbiyachining muvofiq bor-sizligi, befarqligi uning kasbiy layoqatsizligining muhim belgisidir.

Bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish – maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisining asosiy vazifasi. U ta'lim-tarbiya ishlarini rejalashtirishni axboriy-uslubik hujjatlar bilan ishlash, bevosita tarbiya ishlarini o'tkazish va uning natijalarini tahlil etish asosida amalga oshirish

zamonaviy tarbiyachi psixologik-pedagogik, sotsiologik tadqiqotlarga ega bo'lgan holda bola shaxsi rivojlanishi uchun uning ta'sirini hech narsa, qancha talab ta'lim muassasasi ham bosa olmaydigan oila ekanligini bilishi zarur. Tarbiyachi ota-onalarning pedagogik madaniyatini muntazam oshirishi, bolalar tarbiyasida faol hamkorlikni yo'lga qo'yishi, jamiyatda ijtimoiy yordamga muhtojlik sezuvchi oilalar bilan ish olib borishi maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachining oilalarga beradigan ijtimoiy-pedagogik yordami uch asosiy xususiyatga ega bo'ladi: 1) ta'limiy – ta'lim berish va tarbiyalash; 2) psixologik yordamdan qo'llab-quvvatlash, ruhiy zo'riqlashlarni bartaraf etish va oshirish; 3) voyatachilik – tashkil etish, ta'lim va tarbiyada yuzaga kelgan muammolarning oldini olish, mavjud muammolarni bartaraf etish hamda zarur axborotlar bilan ta'minlash.

Ushbu asosdan kelib chiqqan holda zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisining quyidagi kasbiy funksiyalarini ham ajratib olish mumkin:

o'ta-onalarning ma'rifiy bilimlarini oshirishda ishtirok etish; maktab va maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyaviy ta'sirini boshqarishda uyg'unlashtirish.

Zamonaviy demokratik jamiyatda maktabgacha ta'lim ishiga qo'yilgan talablar tarbiyachidan muntazam ravishda o'zining umumiy va kasbiy tayyorgarligini boyitib borishni talab qiladi. Bu esa o'z navbatida maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi kasbiy faoliyatining bir yo'nalishi – mustaqil ta'lim olishni shart qilib qo'yadi. Mustaqil ta'limning silma-xil shakllariga adabiyotlar (kasbga doir, badiiy) o'qish, maktabga tashrif buyurishdan konferensiya, ko'rgazma va konkursdagi ishtirok etish kabilarni kiritish mumkin. Mustaqil ta'limning maqsadi – o'z shaxsiyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish, kasbiy mahoratini oshirishdir.

Pedagogik faoliyatning ijodiy tavsifga egaligi tarbiyachidan ilg'or ishlarini o'rganish, innovatsiyalarni o'zlashtirish va amaliyotga tatbiq etishni talab etadi. Innovatsiyalarning jadal kirib kelishi tarbiyachilarni tadqiqot ishlarida ishtirok etishga jalb etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Tarbiyachilarning bunday tadqiqot ishlariga jalb etilishi keyingi o'qilgan natijalardan o'z faoliyatida muvaffaqiyatli foydalanishga imkon beradi.

Shuningdek, tarbiyachi o'z kasbining mohir ustasi bo'lishi uchun sus tayyorgarlik ko'rishi kerak. U quyidagi shartlarga amal qilishi kerak.

1. Tarbiyachi yosh avlodni tarbiyalash uchun yuqori ma'lumot va bilimlarni puxta egallab, zarur uslubik adabiyotlarni tanlay olishi va ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladigan, ilg'or tajribali pedagogik tajribasini o'rganib, o'z ishiga tatbiq eta oladigan shaxs bo'lishi kerak.

2. Tarbiyachi kuzatuvchanlik qobiliyatini yaxshi egallagan, bolalar xulq-atvori, hatti-harakatlarini tahlil etib, bolaga ijobiy ta'sir vositalarni topa oladigan bo'lishi kerak.

3. Tarbiyalanuvchilarning bilishga qiziqishlarini oshirish, ularga bog'lanishli nutqini rivojlantirish uchun tarbiyachining nutqi ravon va mantiqiy ixcham va tushunarli bo'lishi kerak. Ta'lim-tarbiya bo'yicha zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalana olishi zarur. Tarbiya jarayonida ta'limning interfaol o'yin uslublaridan foydalana olishi zarur.

4. Tarbiyachi bolalarning har tomonlama uyg'un rivojlanishlari uchun ularni faoliyatning xilma-xil turlariga faol jalb eta olishi, ularda qiziqishchanlik, izlanuvchanlikni oshirib borishi, bolalarning xulq-atvori, hatti-harakatlarini muntazam tashxis etib, korreksion chora-tadbirlarni amalga oshirib borishi kerak.

5. Har bir mashg'ulot uchun zarur materiallarni oldindan tayyorlab, taqdim qo'yishi, tarbiyalanuvchilar tomonidan bilim, ko'nikma va malakani bosqichma-bosqich o'zlashtirib borilishiga erishishi, o'rganilayotgan materiallarni tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lgan tarzda ta'minlashi lozim.

6. Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga unda o'zining bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilishi, ularning faoliyatini (o'quv, o'yin, mehnat) mazmunli bo'lishi uchun kerakli materiallarni ta'minlashi zarur.

7. Bolalarning jismoniy va psixologik holatini to'g'ri baholay olishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlarida e'tiborga olishi kerak.

8. Kun davomida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini muntazam tarzda amalga oshira olishi va uni yanada takomillashtirish yo'llarini izlab topishi zarur.

9. Tarbiyachi muntazam ravishda ota-onalar bilan individual va guruh moaviy suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazishi, ularni bolalarni tarbiyalashdagi doir zamonaviy uslubikalar bilan tanishtirib borishi, oilalarda qo'llaniladigan

tan tabiiy shakl, uslub va vositalardan o'zining tarbiyaviy faoliyatini namoyish etishi lozim.

Tarbiyachi bolalarga xayrihoh munosabatda bo'lishi, har bir bolaga muvofiq psixologik muhitni yuzaga keltirishi, bolaning qalbi uchun qayg'uga joy topa olishi, qunt-sabrli bo'lishi, bag'rikeng va yuksak muvofiq bo'lishi lozim.

Ushbu bayon etilgan maktabgacha ta'lim muassasasi pedagoglari faoliyatiga doir funksiyalari va "Maktabgacha ta'lim Konventsiyasiga asoslangan holda zamonaviy tarbiyachilar kasbiy kompetensiyalarini oshirish aspektini ajratib ko'rsatish mumkin: shaxsiy, kasbiy va

tarbiyachilarlik – tarbiyachi shaxsida qaror topishi lozim bo'lgan muvofiq o'zida aks ettirib, ularga gnostik (bilishga doir) qobiliyatlar ma'lumotlar bilan ishlay olish, ilmiy bilimlardan amaliyotda foydalanish, pedagogik vazifalarni yuksak mahorat bilan hal qilish, tashkilotchilik qobiliyatlari (ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish, amalga oshirish uchun qulay shart-sharoit yaratish, mashg'ulot uslub va vositalarini tanlay olish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, o'quv jarayonini zaruriy jihozlar bilan ta'minlash, ommaviy tadbirlarni rejalashtirish va o'tkaza olish); kommunikativ qobiliyatlar (axborotni maktabgacha yosh davrlari bilan bog'liqlikda tushunarli taqdim etish, o'z bilan bog'liqlikda axborotlarni uzatish uslub va usullarini tanlay olish, kasbiy faoliyat jarayonida muloqotni oqilona amalga oshirish va boshqalar)ni kiritish mumkin.

shaxsiy tarbiyachilarlik – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil dekabrda qabul qilingan "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 1875-son qaroriga muvofiq pedagoglar tilini, xususan ingliz tilini bilishlari kasbiy talab qilib belgilandi. Shunday qilib, tarbiyachining kasbiy faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikma va malakalarni o'z ichiga qamrab oladi.

Pedagogik taktga doir sifatlarga quyidagilarni kiritish mumkin: ta'limni berishning yangi, nostandart shakl, uslub va vositalarini izlash; kasbiy ish jarayonida yuzaga keluvchi muammolarni hal etishning yangi yo'llarini tanlay olish; o'z faoliyati, o'quv jarayonida bolalarning shaxsiy rivojlanishi, innovatsion o'quv reja va dasturlarni loyihalay olish va boshqalar.

Refleksiv tayyorgarlik – tarbiyaviy jarayon natijalariga asoslanib, tarbiyachining kelgusi faoliyatini reja-lashtirish imkoniyatini bekor qilish uchun turdagi refleksiv qobiliyatini o'z ichiga qamrab oladi: o'ylash, o'zlashtirish, o'zlashtirish, o'lchovni bilish va dahldorlik hissi.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLARI

1. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?"
2. Kadrlar tayyorlash Milliy modelining tarkibiy qismlariga qanday kiradi?
3. Uzlüksiz ta'lim tizimida shaxs qanday vazifalarni bajaradi?
4. Davlat va jamiyatning kadrlar tayyorlash jarayonidagi vazifalari nimalardan iborat?
5. Uzlüksiz ta'limning asosiy vazifalarini sanang.
6. Fan va ishlab chiqarishning uzlüksiz ta'lim tizimidagi vazifalari sharhlang. –
7. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda maktabgacha ta'limga qanday o'zgarishlar berilgan?
8. Maktabgacha ta'limning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
9. Maktabgacha ta'lim muassasalarining qanday turlari mavjud?
10. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi qachon qabul qilingan?
11. Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi qanday bo'limlarni o'z ichiga oladi?
12. "Bolajon" tayanch dasturining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
13. "Bolajon" tayanch dasturining mazmunini bayon eting.
14. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

? MAVZU YUZASIDAN TEST TOPSHIRIQLARI

1. Davlatimiz tarixida ilk marotaba "Ta'lim to'g'risidagi" Qonun qabul qilinishi qanday yil?

- A) 1991-yil   B) 1999-yil
C) 1992-yil   D) 1993-yil

“Davlat tayyorlash milliy dasturi” necha bosqichda amaliyotga

qoʻllaniladi?

A) 1 bosqichda

B) 3 bosqichda

C) 2 bosqichda

D) bitta va umumiy tarzda

“Davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan va ishlab chiqarish
sohasida hujjatning tarkibiy qismlari hisoblanadi?

A) Davlat tayyorlash milliy dasturi

B) Ta’lim to’g’risidagi qonun

C) Davlat tayyorlash milliy modeli

D) Maktabgacha ta’lim to’g’risidagi Nizom

“Maktabgacha ta’lim” atamasi qachon va qaysi tashkilot tomo-
dan jori qilingan?

A) 1994-yil Xalq Ta’limi Vazirligi

B) 1997-yil YuNESKO

C) 1999-yil YuNESEF

D) 1997-yil Xalq Ta’limi bo’limlari

Qaysi davlat hujjatining uchinchi yakuniy bosqichi 2018–2020-
ilga mo’ljallangan?

A) Maktabgacha ta’lim to’g’risidagi Nizom

B) Davlat tayyorlash milliy dasturi

C) Ta’lim to’g’risidagi qonun

D) Maktabgacha ta’lim Konsepsiyasi

“Hujjat” tayanch dasturida maktabgacha ta’lim muassasalarini
qamrov boritadigan nechta ta’lim yo’nalishlari yoritilgan?

A) 1

B) 3

C) 2

D) 5

Maktabgacha ta’lim muassasalarida kim oilalarga ko’rsatila-
digan ijtimoiy-pedagogik yordamning uch asosiy xususiyati (ta’limiy,
psixologik, vositachilik)ga ega bo’ladi?

A) Mudira

B) Uslubchi

C) Tarbiyachi

D) Enaga

II bob. MAKTABGACHA PEDAGOGIKA O'QUV FANI SIFATIDA

O'zbekistonda maktabgacha ta'limning vujudga kelishi va taraqqiyoti

O'rta Osiyoda XIX asrning 80-lariga kelib, bolalar maktabgacha tarbiyasi g'oyalari yetila boshlandi. Davrda taraqqiyparvarlik kayfiyatida mahalliy ziyollilar mehnatkash ayollarning og'ir ahvolini va bolalarning zoratsizligini ko'rib, ularning qismatini yengillashtirishga intiladilar. Bu ziyolilar vakillari 1872-yilda Turkistonda tuzilgan "Jamxiyati xayriya" tarkibiga kirgan edilar. "Jamiyati xayriya" tashkiloti tomonidan bolalar uchun maktabgacha ta'lim, miskinlar uylari, tunash joylari, tug'ruq joylari bilan bir qatorda o'qituvchi bo'lmagan bolalar uchun yetimxonlarni tashkil etdi.

Bu yetimxonalar oz sonli bolalarni – butun Turkistonda taxminan 200 kishini o'z ichiga oldi. Ushbu yetimxonalar yasli yoshli bolalarni tortib, maktab yoshidagi bolalarni ham qamrab olgan.

1896-yilda Turkistonda vositalar kengashi kambag'allarning bolalari uchun "yasla"lar deb ataladigan muassasalarni tuza boshladi. Yaslalar atak-chechak qila boshlagan bolalar qabul qilingan va maktabga kelguncha qadar tarbiyalangan bolalar kun bo'yi yaslada bo'lishar va uchun o'z ovqatlarini oladilar edi. Yasla ishlarini nazoratchi ayol boshqargan, maktab o'qituvchi xodimlar ham bo'lgan. Bu muassasada bolalarni duolar o'qitishga (duogo'ylikka) qat'iyat bilan o'rgatilgan. Shuningdek bolalarni o'qishga, yozishga, sanashga, to'qishga, to'rt to'qishga, tikishga va boshqa hunarlarga o'rgatilgan. Butun o'lka bo'ylab shunday yasalardagi bolalar soni 50–60 boladan oshmas edi.

Turkistonda kambag'allarning bolalari uchun Toshkentda, Samarqandda, Sirdaryo, Namanganda yetimxonalar tashkil etilgan.

Imtiyozli sinflarning bolalari uchun 1891-yilda "Bog'dorchilik" yati tomonidan Toshkent istirohat bog'ida maktabgacha va maktabdagi bolalar uchun "Bolalar maydonchasi xilida" birinchi bolalar maktabi tashkil etildi. Bolalar bog'chasi uchun istirohat bog'i maydonida bolalar uchun soya joy ajratib berildi. Maydonchada arg'imchoq, qayiqlar, katta arg'imchoq (ustunga osilgan) o'rnatildi va xilma-xil o'yinchoqlar tayyorlandi. Maydonchada gulzor katta o'rinni egallab, bolalar o'zlari o'simliklarni parvarish qilishardi.

1903 yillar davomida mablag' yo'qligi sababli bog'cha bir
yilga yopilgan. Ta'lim-tarbiyaga oid ilg'or g'oyalarning ta'siri
natiijasida 1903-yil fevral oyida "Oilaviy ta'lim-tarbiya to'garagi"
tashkil topdi. To'garak harbiy Ministr va Xalq maorifi tomonidan tas-
diqlanib, Davlat xizmatida ish boshladi. U o'z oldiga quyidagi vazifalarni

o'ziga ta'lim-tarbiya berish usullarini rivojlantirish va takomil-
lashga yordam berish;

o'z vaqtida ota-onalarni va bolalar tarbiyasi ishini boshqaradi-
shu jumladan, maktab va bolalar bog'chasining yagona tarbiyaviy
ishini boshqarish maqsadida) bir-birlariga yaqinlashtirish.

To'garakning maktabgacha seksiyasi ham faoliyat ko'rsatgan. Ta'-
lim to'garagi yuzuga kelgunga qadar bolalar bog'chasining tar-
biyasida muayyan pedagogik tizim yo'q edi, shu sababli to'garak
bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni muhokama
qildi.

1903-yil birinchi marta 4 yoshdan 6 yoshgacha va 6-10 yoshgacha
gacha bo'lgan bolalar guruhlariga bo'lindi. Mashg'ulotlar, o'yin va ko'n-
ishlar programmasi belgilab qo'yildi. Harakatli o'yinlar, xor bo'lib
o'qish, rasm chizish, loy va plastilindan narsalar ya-
qinlashtirish mashqlarini reqlamentga soladigan jadval tuzildi. Ota-
onalar bilan fransuz va nemis tillari o'rgatilgan, bu ishlar mu-
allimlar tomonidan tekin amalga oshirilgan.

Ta'lim-tarbiya to'garagi bolalar bog'chasida tarbiyaviy ish saviyasini
yuzuga yordam berdi. Tarbiyaviy ish mazmuniga muayyan tizimning,
shu jumladan, shakllari kiritildi. Lekin maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan
muallimlar bo'lmaganligi sababli ko'pincha bog'cha tarbiyaviy ishining
saviyasi betartib amalga oshirilgan edi. 1903-1914-yillar davri maktab-
tarbiya sohasidagi ta'lim-tarbiya g'oyalarning jadal sur'atda
bilan karakterlanadi.

1909-yil Samarqand, Toshkent shahrida bolalar bog'chalari kabi ay-
g'achalar yuzuga keldi. 1909-1910 yillarda va keyinchalik xususiy
bolalar paydo bo'ldi: bu bog'chalarda 6 yoshdan boshlab bolalarni
o'qimaziyaga o'qishga tayyorlash edi. Bunday bolalar bog'chalari
1910-yillarda ochilar va tamomila ota-onalar ta'minotida bo'lgan.
1911-yilda ota-onalarga ega bo'lgan va chet tillarini biladigan o'qimishli xonimlar
tashkil etildi. Ammo mazkur bolalar bog'chalari faqat badavlat ota-

onalarning ehtiyojini qondirgan edi. Davlat tomonidan ijtimoiy bog'chalari faqat 1917-yildan keyingina yalpi tarzda tashkil etildi.

1917-yil 20-noyabrda Xalq Komissarlari tomonidan "Maktabgacha tarbiya yuzasidan Dekloratsiya" e'lon qilindi. Bunda: "Bolalarni tekis tarbiyalash bolaning birinchi tug'ilgan kunidan boshlab deyarli deyinilgan edi.

Maktabgacha tarbiya butun xalq maorifi tizimining birinchi bo'limi tarkibiy qismi bo'lib qoldi. 1919-yilda qabul qilingan Davlat dasturida xalq maorifi sohasida: Ijtimoiy tarbiyani yaxshilash va xotinlarini ozod qilish maqsadida maktabgacha tarbiya muassasalari tashkil etilishiga vujudga keltirish haqida fikr yuritildi.

Turkistonda dastlabki davlat bolalar bog'chalari 1918-yilning birinchi yarmida tashkil etila boshlandi. 1918-yil 20-oktyabrda Turkiston Xalq Komissarligi qoshida Respublikadagi maktabgacha tarbiya uchun barcha tadbirlarni amalga oshirishi uchun ma'muriy organ bo'limi maktabgacha tarbiya bo'limi tashkil qilindi. Xuddi shu yilda viloyat maorifi bo'limlarining qoshida maktabgacha tarbiya kichik bo'limlari tashkil qilingan. Bu tadbir Respublikada maktabgacha tarbiya tarqatib rivijlanishiga yordam berdi. Maktabgacha tarbiya bo'limlarining tashkil etilish uchun asosiy yo'nalishdan:

1. Bolalar bog'chalarini ochish, ularni binolar, mebel va jihozlarni ta'minlash;
2. Maktabgacha tarbiya xodimlari, shu jumladan mahalliy, mahalliy miqdordagi kadrlardan kadrlar tayyorlash;
3. Ota-onalar o'rtasida tashviqot-tushuntirish ishlarini olib borish va xabar berish iborat edi.

"Maktabgacha tarbiya bo'limi to'g'risi"da Nizom qabul qilindi. U bo'lim 3 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan maktabgacha tarbiya yo'nalishi bolalar tarbiya muassasalariga boshchilik qiladi, mavjud muassasalarning ishining borishini kuzatadi, yangi bolalar bog'chalari, yashilalar, uylari, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun umumiy yotoqxona va bolalar yozgi koloniyalari ochildi, bolalar bog'chalari rahbarlari, etibor va kadrlar tayyorlash maqsadli kurslari tashkil qilindi, deyiladi.

O'zbekistonning tub joy aholisi bolalarini maktabgacha tarbiya muassasalariga jalb etish uchun kurash juda murakkab va qiyin sharoitda olib borildi. 1918-yilda Toshkentning sobiq eski shahar qismida o'zbek bolalar uchun 4 ta bog'cha ochishga muvaffaq bo'lindi.

bi bog'cha - Shayxontohur dahasida Hasanova mudiri: Mah-
mud va Robiya Abdurashidova (tarbiyachi) faoliyat ko'rsatgan.

bi bog'cha - Xo'ja ko'chasida Anvar Yausheva mudiri bo'lgan.

bi bog'cha - Ko'kcha dahasidagi Langar ko'chada ochilgan.

bi bog'cha - Beshyog'och dahasida ochilgan bo'lib, bunda
O'zbekiston mudirlik qilar edi.

bi Turkiston Respublikasida 71 ta bolalar bog'chasi, shu
mahalliy aholi bolalari uchun 16 ta bog'cha va 12 ta bolalar
bi tashkil etilib, bulardan 4 tasida o'zbek va boshqa mahalliy
bi bolalari tarbiyalana boshlandi. O'sha davrda maktabgacha
bi masalalarida hammasi bo'lib 6394 bola tarbiyalanar edi.
bi bolalar bog'chalarining soni 105 taga, shu jumladan,
bi millatlarning bolalari uchun bog'chalar 32 taga yetdi. Bolalar
bi tarbiyalanuvchilarning somi qariyb 8000 kishiga yetdi,
bi dan ko'prog'i millatlarning farzandlari edi.

bi jahon urushi yillarida O'zbekistonda bolalar bog'chalari va
bi bolalar bog'chalarining tarmog'i deyarli ikki barobar kengaydi. 1994-
bi yilga kelib 54 ming bola tarbiyalandi, davlat tamonidan 77
bi m ajratildi. Bu yillarda O'zbekistonning bolalar bog'chalarida
bi bajarilgan 16000 dan ko'proq bolalar tarbiyalandi. Shuningdek,
bi qolgan qariyb 400 bola vasiylikka olish prinsipiga muvofiq
bi tarbiyalab katta qilindi.

bi mamlakatlari
bi tizimida maktab-
bi ta'limning tutgan
bi o'rnini

bi Mamlakat hayotining barcha jabhalarida,
bi shu jumladan uning taraqqiyotida uzluk-
bi siz ustuvor soha - mustaqillik ruhi sing-
bi dirilgan keng qamrovli islohotlar xalq
bi ta'limiga ham tobora chuqurroq kirib bor-
bi di. Islohotlardan ko'zda tutilgan maqsad - ta'lim samaradorligini
bi mazmunini yaxshilash, pirovard natijada uni jamiyat ijtimoiy-
bi ilmiy-ma'rifiy rivojlanishiga xizmat qildirishdan iborat.

bi samaradorlik mezonini uning xalqaro standartlar talablariga ja-
bi h bilan belgilanadi. Ta'limning ilk va shaxs rivojlanishidagi mu-
bi hlati bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini ham zamon talablari
bi tashkil etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Buni amalga
bi oshirish uchun esa jahon mamlakatlari, ayniqsa, rivojlangan davlatlar ta'-
bi lim va ulardagi muaffaqiyat va kamchiliklarni tahlil etish samarali
bi bo'lib qoladi. Jahon mamlakatlari maktabgacha ta'lim tizimining boy taj-

ribalarini o'rganish orqali o'zimizning maktabgacha ta'lim tizimi salishi uchun kerakli bo'lgan tajribalarni ham egallab boramiz.

Amerika boy mamlakat. Lekin bu mamlakatda bolalar uchun to'lgunlaricha onalarga turli moddiy imtiyozlar berish ko'zda tutilgan. Farzandlarni qarab uyda o'tiradimi yoki enaga yollab ishga tushadimi, bu – onalarning ishi. Enaga yollash oila uchun haftasiga 200 dollar kamga tushmaydi. Bu mamlakatda 30 – 40 bolaga mo'ljallangan davlat tasarrufidagi maktabgacha ta'lim muassasalari mavjud. Ular yollashdan biroz arzonroqqa tushadi. Bu maktabgacha ta'lim muassasalarida ham bolalar yoshlariga qarab turli guruhlarda tarbiyalanadigan tarbiyachi mutaxassis qaraydi, ular ovqatni tayyorlab beradi, tashqi chiqimlar, she'rlar o'rgatadi, quvnoq o'yinlar uyushtiradi. Ammo maktabgacha ta'lim o'z uslubiga muvofiq ishlaydi, umumiy qoidalar, o'quv dasturlari qilinmagan. Amerikada maktabgacha ta'lim muassasalarining xususiy ham bor. Lekin Yaponiyadagidek rivojlangan emas. Amerikada maktabgacha ta'lim muassasalari endigina davlat tasarrufiga o'tkazilmoqda.

Iqtisodiy qudrati jihatidan Yaponiya jahonda Amerika Qo'shma Shtatlaridan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Jahonning ko'zga ko'ringan ruhshunoslari va iqtisodchilari Yaponiya rivojlanishidagi bu ulkan yutuqni mamlakatda ta'lim tizimlari taraqqiyotiga berilgan yuqori darajadagi e'tibor samarasi, deya qayd etadilar. Yaponiyada ta'limning maktabgacha ta'lim muassasasida olib boriladigan bosqichiga 3–5 yoshli bolalar qabul qilinadi. Bolalar yosh xususiyatiga muvofiq ravishda 3,2,1 ta'lim kurslariga jalb qilinadilar. Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining 59,9 foizi xususiydir. 40,1 foizi esa munitsipal (tuman) gashlari tasarrufida, qolgan 0,3 foizi davlat tasarrufida.

Fransiya ta'lim tizimining dastlabki bosqichini maktabgacha ta'lim tashkil etadi. Bu bosqichni "Onalar maktabi" deb ham yuritiladi. Bu bosqichning asosiy maqsad bolalarning maktabdagi sharoitini uy sharoiti bilan yaqinlashtirish, ularda oiladagidek munosabatni shakllantirishdan iborat. Ularni mustaqil holda ham, maktablarning boshlang'ich sinflari bazasida ham tashkil etilgan. Fransiya ta'limida bolalar maktabgacha ta'lim bosqichida o'qitish uchun tayyor holda olib borilgan g'oyat muhim masala hisoblanadi. Bu bosqichda tarbiyalanuvchilarni quyidagicha tabaqalashtirilgan:

1- guruh 2 yoshdan 4 yoshgacha

2- guruh 4 yoshdan 5 yoshgacha

3- guruh 5 yoshdan 6 yoshgacha

shular maktabga tayyorlov guruhi bo'lib, ularni maktabga kirishdan oldinda dastur va darsliklar mavjud.

Maktabgacha ta'lim tizimi Germaniya ta'lim tizimida muhim bosqich hisoblanadi. Uning 100 yildan ortiq tarixi bor. Bu mamlakat maktabgacha ta'lim tizimi Germaniya elatiga kiruvchi xalqlar uchun ham muhim ta'kidlash kerakki, garchi maktabgacha ta'lim muassasalari qat'iy bosqichi hisoblansada, lekin u davlat ta'lim tizimi tarkibidagi muhim bosqich bo'lib hisoblanadi. Germaniya maktabgacha ta'lim muassasalarida odatda maktabgacha tarbiyalanadilar. Kunning ikkinchi yarmida esa uyda, maktabda. Lekin ota-onalar sharoitidan kelib chiqib kuni uzaytirilgan maktabgacha ta'lim muassasalari ham tashkil etilgan.

Maktabgacha ta'lim qaysi davlatda olib borilishidan qat'iy nazar bolalar kamoloti uchun yo'naltirilgan bo'lib, bizning kelajagi- ni bolalarni to'g'ri tarbiyalash yo'lida qilingan ulkan ishdir.

Maktabgacha pedagogika maktabgacha ta'lim-tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, maqsad va muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadi. Maktabgacha pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kirib, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy va ruhiy tarbiyasini o'rganadi, ularga ta'lim berish muammolarini o'rganadi.

Maktabgacha pedagogika tug'ilgandan to yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni har tomonlama tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganadi va maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida ta'lim-tarbiya ishini tashkil etishning mazmuni, shakl, uslub va vositalar hamda maktabgacha ta'lim muassasasidagi bolalarning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib ularning har tomonlama uyg'un rivojlanishini ta'minlashga shart-sharoitlarni ishlab chiqadi. U maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab ishidagi izchillikni ta'minlaydi hamda bolalarni maktabgacha ta'lim tizimiga tayyorlaydi⁸.

Maktabgacha pedagogika umumiy pedagogikaning alohida sohasi bo'lib, uning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, uslubologik asosi,

8. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. – T.: O'qituvchi, 1993. – 11-b.

tashkiliy shakl, uslub va vositalariga tayanadi. Maktabgacha ta'limning nazariyasi va amaliyoti maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning yaxlit tarbiya berishning maqsadi, bolaning yosh imkoniyatlarini, ilk yoshdan boshlab tarbiyalashning roli, maktabgacha ta'lim amaliyoti va zamonaviylik bilan bog'liqlikda olib borishning bola shaxsining shakllanishida muhitning hal qiluvchi ahamiyatini ekanligiga asoslaniladi.

Maktabgacha pedagogika fani bola shaxsini rivojlantirishda muhim jihati – uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratib, didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanni tarkibiy qismlari hisoblanadi. Didaktika (ta'lim nazariyasi, didaktikos – “o'rgatuvchi”, didasko – “o'rganuvchi”) ta'limning jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari va tarbiyachi faoliyatlari, ta'limning maqsadi, mazmuni, uslub, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llarini muammolarni tadqiq etadi. Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayoni mazmuni, shaxsning vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Maktabgacha pedagogika fanining *obyekti* – yaxlit maktabgacha pedagogik jarayon.

Maktabgacha pedagogika fanining *predmeti* – maktabgacha ta'lim tarbiya jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, shakl, uslub va vositalari.

Maktabgacha pedagogikaning vazifalari

Maktabgacha pedagogika fani bolaning shaxsini shakllantirishdek ijtimoiy bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Maktabgacha pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishi ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama uyg'un rivojlantirish, ularni maktab ta'limi yo'llarini yorlash vazifasini muvaffaqiyatli hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

1. Har tomonlama uyg'un rivojlangan bola shaxsini rivojlantirish yo'llarini o'zgartirish va o'zlashtirish uchun pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.
2. Bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlari va usullari o'rganish.

... tarbiyot darajasidan kelib chiqqan holda, rivojlangan
... maktabgacha ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida
... takomillashtirish.

... maktabgacha ta'lim muassasalari hamda ularda faoliyat olib borayot-
... ishlar faoliyati mazmunini asoslash.

... pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy

... ishchilarni maktabgacha ta'lim pedagogikagasiga oid bilimlar
... tarbiya usullari bilan qurollantirish.

... tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalish-lari o'rtasidagi
... qadriyat ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rga-

... ish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini

... tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar
... ta'lim uslubik tavsiyalarni ishlab chiqish.

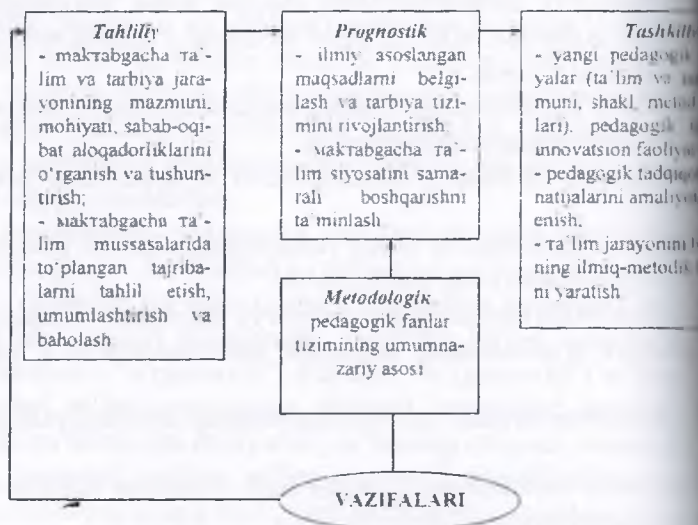
**maktabgacha pedagogika-
... ni kategoriyalari**

Bizga yaxshi ma'lumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyat-
... yatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega.
... nana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi.
... mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kate-
... goriyadir. Maktabgacha pedagogika fanining asosiy kategoriyalari
... ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchisi shaxsi kamolotini ta'-
... lim va tarbiya samaradorligiga erishishga qaratilgan jara-
... yonning mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga
... kiradi: ta'lim (o'qitish, o'qish), tarbiya, ma'lumot, shakllanish
... ish.

... tarbiyalanuvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va mala-
... qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dun-
... ni shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon. Ta'lim o'zida uch
... ni aks ettiradi: bilim, ko'nikma va malaka.

... tarbiyalanuvchining ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum
... o'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy
... ar majmuyi.

... ni - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

2-rasm. Maktabgacha pedagogika fanining asosiy vazifalari

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtorilgan shakli.

Ta'lim ikki tomonlama tavsifga ega bo'lib, o'qitish va o'qishga oladi.

O'qitish – pedagogik faoliyat bo'lib, u bilim, ko'nikma va malakalarga singdirish, ularning bilish va amaliy faoliyatiga rahbarlikdir.

O'qish – ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishdagi amaliy faoliyatidir.

Tarbiya pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri. Jamiyat va pedagogikaning tarixiy rivoji davomida mazkur tushuncha tushuntirishga turlicha yondashuvlar yuzaga keldi. Eng avval tor ma'nodagi tarbiya farqlanadi. Keng ma'noda tarbiya shaxsning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holat ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi.

Tor ma'nodagi tarbiya deganda, pedagogik jarayon sharoitida maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchi maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda pedagog tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi.

– muayyan aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida har tomonlarga oʻstirish, uning ongi, xulq-atvori va tarkibi tarkib topirish jarayoni.

– taʼlim-tarbiya natijasida oʻzlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim qilingan koʻnikma va malakalar hamda tarkib topgan bilim maʼnolari.

Shakl – pedagogikaning asosiy kategoriyalaridan biri boʻlib, u "shaxsning shakllanishi" tarzida ishlatiladi. Jumladan, pedagogik yoʻl Itatenskiy shaxsning shakllanishi pedagogikaning kategoriyalaridan biri boʻlib, muhit, irsiyat, tarbiya taʼsirida sodir boʻlgan jarayoni va natijasidir⁹, degan taʼrifni beradi. Shuningdek, I.I. Isaev, E.N. Shiyanovlarning fikricha, shakllanish – tarbiya jarayoni va maxsus tarbiyaviy xatti-harakatlar taʼsirida shakllanishning muhim shakli. Shaxsning shakllanishi – bu ijtimoiy-tarbiya va oʻzini-oʻzi rivojlantirish jarayoni va natijasi. *Shakl* – "aniq shaklga kiritish, tugallanganlik"ni bildiradi¹⁰.

Shaxsning shakllanishi pedagogik tushuncha sifatida zamonaviy pedagogika asosida I.P. Podlasiy tomonidan toʻliqroq ochib berilgan: "shakllanish – hech qanday istisnosiz omillar – ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy va boshqalarning taʼsirida insonning rivojlanish jarayonidir. Shakllanish – undan keng foydalanilayotganligiga qaramay, hali aniqlanmagan pedagogik kategoriya. Shakllanishning mazmuni holatlarda juda qisqarib ketadi, baʼzan esa, haddan tashqari qisqartirib yuboriladi. Avval nashr etilgan pedagogik adabiyotda shakllanish atamasi baʼzan boshqarilmaydigan, shaxsga taʼsir etuvchi taʼsirlarni aniqlash uchun qoʻllanilgan. Masalan, pedagogik ilmiy asarining muallifi P.N. Gruzdev shakllanishni stixistik tarzda "angli faoliyatdan mustaqil tarzda odamlarga taʼsir etuvchi taʼsir sharoitlar" deb nomlashni taklif etgan"¹¹.

Shaxsning shakllanishi – shaxsning fiziologik va intellektual oʻsishida namoyon boʻlgan xarakteristikalar va sifat oʻzgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab tushuncha.

Boshqacha aytganda, rivojlanish deganda tarbiyalanuvchining shaxsning shakllanishi. (Y.K. Slavenin V.A., Sorokin N.A., Malkovskaya T.N., Belozertsev V.A., Grishin D.M. Pedagogika / Pod. ped. Yu.K. Babanskogo. – M.: Vostochniy, 1991. – 10-b.)

Isaev I.I., Shiyanov E.N. Obshaya pedagogika. / Pod. ped.. V.A. Slavenin. – M.: «VLADOS», 2003. – Ch.1. – 91-b.

Podlasiy I.P. Pedagogika. – M.: Visshee obrazovanie, 2008. – 60–61-b.

psixikasi va jismoniy taraqqiyotida bosqichma-bosqich o'zgarishlarning sodir bo'lishiga aytiladi. Rivojlanish – bu holatiga o'tish, harakat va o'zgarishlar jarayoni. Maktabgachilikda rivojlanish haqida gap ketganda yoshga doir (maktab davrlari bilan bog'liqlikda rivojlanishning o'ziga xosliklarini, niyatlari), individual (rivojlanishning individual o'ziga xosliklari), individual (rivojlanishning individual o'ziga xosliklari) (bolada shaxsiy sifatlarning yuzaga kelishi va ularning rivojlanishi) rivojlanishni alohida ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq.

Maktabgacha pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi

Ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy asoslash ma'lum pedagogik muayyan vaziyatlarda namoyon qonuniyatlarini bilishni taqozo

Bizga ma'lumki, pedagogik hodisa murakkab tuzilmaga ega bo'lgan uning umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator shartlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqtayi nazardan Maktabgacha pedagogika fani bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud.

1. *Falsafa* – shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlarini muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy asoslari kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

2. *Iqtisod* – maktabgacha ta'lim muassasalarining faoliyatini ta'lim qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini ta'minlash va ularning moddiy-texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

3. *Sotsiologiya* – ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni ta'sir qiluvchi shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil topirish uchun imkoniyat yaratadi.

4. *Etika* – bola shaxsi ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiya qilishning muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonida ta'limotlashda alohida o'rin tutadi.

5. *Estetika* – shaxs tomonidan go'zallikning his etilishi, unga ta'limotlash shuningdek, unda estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlar yaratishga xizmat qiladi.

6. *Fiziologiya* – o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarining inobatga olinishi uchun boshlang'ich ta'limotlashda beradi.

bolalarning salomatligini muhofazalash, ularning jinsiy shakllantirishida nazariy va amaliy g'oyalari bilan yordam

berish shaklida ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-tamoyil to'g'ri toptirish uchun zamin yaratadi.

Maktabgacha pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek maktabgacha pedagogika g'oyalarini kelgusi avlodga uzatish nazariyasi.

tasavvufchilik – bolalarda insoniyat tomonidan yaratilgan ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularni shaxsning xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

ta'lim – shaxsning fiziologik-anatomik jihatdan to'g'ri shakllantirish, uning organizmida namoyon bo'layotgan ayrim-bir xususiyatlarini bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli xususiyatlarini hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'mak

Maktabgacha pedagogika fani rivoji muammasi. Maktabgacha pedagogika-ayyan pedagogik muammolarni tadqiq qilish uchun tadqiqot uslublari etish maqsadida olib borilgan tadqiqot uslublarining g'oyasi, mazmuni hamda namoyon bo'lishiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining muvofiqlashtirish shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini yaratish hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va ta'lim-tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor qamrovda o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida ularning sodir bo'lish shart-sharoitlarini aniqlash, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni amalga oshirish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning uslublarini aniqlash bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Mazmuni va uslublarini aniqlashda muvofiq keluvchi, maqbul, ayni vaqtda samarali uslublarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot uslublari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan bilim berishda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, obyektiv va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda borilayotgan ilmiy izlanishlar tizimli-uslubologik yondashgan bo'lib, ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning mohirlik aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fizik va psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishda pedagogning roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini o'z ichiga oladi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab va uzoq muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik bilan amalga oshirilgan maqsad kabi xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning natijalari bo'lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir:

- 1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
- 2) ilmiy farazlarning to'g'ri shakllantirilganligi;
- 3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to'g'ri belgilanganligi;
- 4) tadqiqot uslublar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv;
- 5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxsning ta'lim qonuniyatlarining to'g'ri hisobga olinganligi;

6) tadqiqot natijalarini oldindan tashihlash va uning natijalarini qabul qilish o'tish;

7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, maktabgacha pedagogika yo'nalishidagi tadqiqotlarni olib borishda quyidagi uslublardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish uslubi.
2. Suhbat uslubi.
3. Anketa uslubi.
4. Intervyu uslubi.
5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish uslubi.
6. Test uslubi.
7. Pedagogik tahlil uslubi.
8. Bolalar ijodini o'rganish uslubi.
9. Pedagogik tajriba uslubi.
10. Matematik-statistik uslub.

Pedagogik kuzatish uslubi. Uni qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida kuzatilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba-avvali va yakunida

shart-sharoitlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lish uchun kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu usulda, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, ma'lumot yo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatishning sifatini oshirish, bola shaxsini shakllantirishga olib keladigan uslubning ahamiyati yanada oshadi.

Kuzatishni tashkil etishda xatoga yo'l qo'ymaslik muhimdir.

Ushbu belgiyotchi quyidagilar talab etiladi:

1. Maqsad jarayonida aniq maqsadga egalik;

2. Maqsadni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;

3. Har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;

4. Har holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;

5. Ushbu ishga shoshilmaslik.

Suhbat usuli. Bu uslub pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotni hayotiy, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimiga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, muammoni tahlil qilish, subyektlari inkoniyatlarini muammo yechimiga jalb qilishni beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli va samimiy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning fikrini to'liq o'z hissiyatlarini namoyon bilishga erishish muhimdir. Uning natijasi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Suhbatdan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savol- javoblarni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va bog'lanishni ta'minlash;

2. Suhbat vaqti va vaqtini aniq belgilash;

3. Suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;

4. Suhbatlash to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;

5. Suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;

6. Suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil ayta olishi uchun imkon yaratish;

7. Savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;

8. Olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Intervyu usuli respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammo- yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirili- shni nazarda tutadi. Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola berishda o'tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan respondent tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

...ning ilgari surilayotgan maxsus uslubikaning samar-
...taida unga baho bera olishi zarur.

LABORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. "Pedagogika" tushunchasi qanday mazmunni anglatadi?

2. Pedagogika fani nimani o'rganadi?

3. Pedagogika fanining obyekti va predmetini izohlang.

4. Pedagogika fanining asosiy vazifalariga nimalar ki-

5. Pedagogikaning asosiy kategoriyalarini sanang va
...ning.

6. Pedagogik ilmiy-tadqiqot uslublari hisoblanadi?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. **Maktabgacha ta'lim qayerda amalga oshiriladi?**

a) maktabgacha tarbiya muassasalarida

b) maktabgacha tarbiya muassasalarida

c) maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida

d) javoblar to'g'ri

2. **Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi nima?**

a) ta'limga tayyorlash, o'qishga qiziqishini uyg'otish

b) ilg'orlikni, har tomonlama kamol topishini ta'minlash

c) har tomonlama rivojlanishini ta'minlash

d) javoblar to'g'ri

3. **Maktabgacha ta'lim mazmuni qanday belgilanadi?**

a) Maktabgacha ta'lim mazmunini belgilashda jamiyatning ustuvor
... asoslaniladi

b) ta'lim sohasidagi islohotlarga asoslaniladi

c) Maktab ta'lim mazmunidan kelib chiqib belgilanadi

d) ta'limning ma'naviy mafkurasi, ilg'or g'oyalari, uning asosiy
... ustuvor yo'nalishdan kelib chiqib belgilanadi.

4. “Maktabgacha ta’lim muassasalari” davlatning qanday xarakterida?

- A) Qisman
- B) To’liq
- C) Sharoitga qarab
- D) Muassasaning imkoniyatiga ko’ra

5. Maktabgacha ta’lim olib boriladigan bolalar yoshi qaysi javobda to’g’ri berilgan?

- A) 2 yoshdan 6–7 yoshgacha
- B) tug’ilgandan to 7 yoshgacha
- C) 3 yoshdan 7 yoshgacha
- D) 3 oylikdan 6–7 yoshgacha

6. Maktabgacha pedagogika fani bola shaxsini rivojlantirishning ikki muhim jihati ..... asosiy e’tiborni qaratgan.

- A) jismoniy etukligi va estetik rivojlanganligiga
- B) tarbiyalashga va rivojlantirishga
- C) o’qitishga va tarbiyalashga
- D) shaxsini shakllantirish va o’qitishga

7. Maktabgacha pedagogika fani obyekti to’g’ri berilgan variantni aniqlang:

- A) Maktabgacha ta’lim – tarbiya qonuniyatlari
- B) Maktabgacha ta’lim – tarbiya shakl va uslublari
- C) Maktabgacha ta’lim – tarbiya mazmuni
- D) yaxlit maktabgacha pedagogika jarayoni

SHAXSNING YOSHDAGI BOLA SHAXSINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Shaxs tushunchasi insonga taalluqli bo'lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari jihatidan ajratilib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega insonning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Odam shaxs sifatida psixik jihatdan rivojlanishi, o'zini yaxlit inson sifatida his qilish va sifatleri bilan boshqalardan farq qilmog'i kerak. U tayyorlash milliy modelida shaxs kadrlar tayyorlash tizimining ta'lim va o'qitish, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi sifatida ta'riflanadi.

Tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ijodiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan holatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur siyosatning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy ish bilan namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi.

U ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy ehtiyojlar va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi.

Shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'lgan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga holatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining o'zgarishi, eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifatga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishining manbayi qarama-qarshi o'rtasidagi kurashdan iboratdir.

Shaxsning rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir, degan falsafiy fikr asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham qonuniyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida bo'lgan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning hayot tarziga yoshi, ilimi, turmush tajribasi bilan birgalikda tabiiy holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi.

Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, xik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulq etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur.

Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish hamda hisobga olish maqsadga muvofiq bo'lib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsi rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Fanda. odamning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillar ta'siri o'rtasidagi munosabatni ba'zi hollarda o'zaro munozara ko'pdan buyon kuzatib kelinmoqda: insonning shaxs sifatida rivojlanishida ijtimoiy hodisa ta'siri kuchli bo'ladimi, yoki tabiiy omillar yetakchi o'rin tutadimi? Tarbiyaning ta'siri yuqoridir? Ular o'rtasidagi o'zaro munosabat qandaydir?

Fanda *biologik yo'nalish* deb nomlangan nuqtayi nazar yetakchi omillardan birini egallab, uning vakillari Arastu, Aflotunlar tabiiy-omillarni yuqori qo'yadilar. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, kimning hayotdagi o'rnini belgilab bergan, degan g'oyani ilgari yo'q.

XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning roliga katta baho berib, ijtimoiy va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiiy taqdir bergan, deyishadi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E.Torndayk Preformizm oqimi va uning vakillari D.Dyul, A.Kombe hamda bixeviorizm oqimi rivojlanishini biologik nuqtayi nazardan asoslaydilar. Ular rivojlanishni faqat miqdoriy o'zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rivojlanishini absolyutlashtirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar. Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik omilga bog'laydilar.

Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishini ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog'liq deb ko'rsatadilar.

... yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta'sir tushuni-
... nazardan tarbiya tufayli bolani o'zi yashaydigan ijti-
... amalga oshirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi. Ular
... rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak,
... shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning
... kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola
... shaxs), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan
... ahmiyatga ega. Bu omillarning ta'sirini aniqlashda
... olimlar, psixolog va faylasuflar ta'limotiga suyaniladi.

... shaxsni jamiyat bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotdagi
... deb qaraladi. Ular individning ma'naviy boyligi uning
... bog'liq, deb hisoblaydilar.

... ham, shaxs mehnat faoliyati zaminida rivojlanadi, kamol-
... sharoitini, sharoit esa odamni yaratadi. Bu esa o'z nav-
... faolligini namoyon etadi. Zero, shaxs ma'lum ijtimoiy ha-
... jamiyat shaxs kamolotining muayyan imkoniyatlarini
... yoki yo'q qilishi mumkin.

... muhitning ta'siri ham muhim. Bu tarbiya orqali amal-
... Ya'ni, birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bi-
... egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nik-
... hosil bo'ladi.

... tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib,
... yetadi.

... tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qo-
...

... tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

... tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bunday tarbiya
... taluksizdir.

... qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi
... bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, ijtimoiy muhit ta'sirida har
... rivojlanishga qodir, degan xulosani chiqarish mumkin.

... pedagogikada shaxs shakllanishiga doir *to'rt yondashuv*
...

... *biologik yondashuv* – inson tabiiy mavjudot bo'lib, uning butun
... tug'ma instmkt va ehtiyojlar natijasidir. Inson jamiyat
... bo'ysunishga majbur, shu bilan birga tabiiy ehtiyojlarini ham
... qilib boradi.

- 11 (yoshgacha);
- 12 (yosh);
- 13 (2-3 yosh);
- 14 (3-4 yosh);
- 15 (4-5 yosh);
- 16 (5-6 yosh);
- 17 (6-7 yosh);

18 (6-7 yosh)¹².

Bola va bolalarning rivojlanishidagi o'ziga xosliklar. Insonning hayoti ota-onasidan boshlanadi. Bola ona qornida to'qqiz oy davri bilan rivojlanish jarayonini va murakkab taraqqiyot davrini o'tiradi ham bola ma'lum darajada tashqi muhit ta'sirida bo'ladi. Bola katta bolalar va ota-onaning ijobiy bo'lishini ta'minlash lozim.

Bola 3 yoshli bo'lgan paytda 3,5 kg, bo'yi 50 sm bo'lgan bo'lsa, 4 yoshli bolaning vazni taxminan 5 kg, bo'yi 60 sm, 6 oylik bo'lgan bolaning 7 kg, bo'yi 64 sm bo'ladi.

3 yoshli bo'lgan davrda bolaning rivojlanishi asosan oila muhiti bilan ota-onasi bilan oziqlanishi lozim. Bola bu davrda nutqqa ega ham nutqni tushunish, anglash, harakatlarni idrok etish, oila muhiti qobiliyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham go'daklik davri uch yoshgacha bo'lgan davrda bolaning nutqi va tafakkur rivojlanadi. Bola bir yoshgacha bo'lgan davrda dastlabki so'zlashadi. Bu davrda kattalar, asosan, oila a'zolari go'dakni ta'minlashni yo'lga qo'yishlari lozim. "Bola tushunmas bo'lgan bafarq bo'lmasliklari, atrof-muhitdagi buyumlarning nomi (nafaqat qilib, ularning nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun shartlari kerak,

bolani tarbiyalashda ota-ona bilan bola o'rtasida qalban munosabat bo'lish lozim. Ota-onalar hech qachon tarbiyani o'z holiga qo'yishmadi, ya'ni bolaning ilk yoshligidan bu jarayonga kirishish lozim. Chunki, bola oilada birinchi hayotiy tajribani o'rganadi, o'zini turli xil vaziyatlarda qanday tutish kerakligini o'rganadi, bolani nimaga o'rgatsak uni aniq, hayotiy misollar bilan ta'minlash zarur, ya'ni kattalar aytgan gaplariga amal qilishlari bolaning samaradorligini ta'minlaydi.

guruh (2-3 yoshli bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bu guruh bolalar xususiyatlarga ega. Bir yoshdan ikki yoshgacha bo'lgan

davr mobaynida bolaning nutqi va o'zgarlar tomonidan aytilgan tushunish qobiliyatlari jadal rivojlangan bo'lsa, 2-3 yoshda o'zgarlar nutqiga taqlid qilish jarayoni boshlanadi, bola musiqa ta'siriga tez beriladi.

Shuning uchun ham unga xuddi shu davrdan boshlab shu hamda raqsga tushishni o'rgatish lozim. Ularda kattalarga jo'z shiq aytish, musiqa muvofiq harakat qilish, ohangni his etmasi shakllanadi.

Bu yoshdagi bolalarni bir joyga jamlaganda ular orasidagi muloqotga kirishish ko'nikmalari shakllana boshlaydi. Ta'lim ishlar bolalarda shakllana boshlagan xuddi ana shu ko'nikmalarni o'zgartirishga va ularni malakalarga aylantirishga yo'naltirilmog'ini ko'rsatadi.

Kichik guruh (3-4 yoshli bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari
3 yoshga qadam qo'yganda jismoniy o'sishi bir qadar sekinlashadi. Davrda uning og'irligi 14-15 kg., bo'yi 90-95 smga yetadi. Bolada ancha chiniqib, asab tizimi taraqqiy etadi. Tayanch harakat takomillashib boradi. 3 yoshli bolalar qisqa muddat davomida o'z harakatlarini idora qilish ko'nikmasiga ega bo'ladi. Ulardagi muvofiq ortib boradi, hissiyot hamda sensor idroki rivojlanib boradi. Jamiyat o'ynash ko'nikmalari shakllanadi. O'yin asosida amalga oshirilgan mehnat faoliyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Tasviriy faoliyatda qurish-yasash faoliyatining dastlabki ko'rinishlari namoyon bo'ladi. Uch yoshli bolalarning diqqati qisman markazlashadi, xotirasi tahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlab faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi. Bunda o'yin faoliyatining rol o'ynaydi. Mazkur dastur xuddi mana shu faoliyatni kengaytirish rivojlantirishga keng yo'l ochadigan ta'limiy mashg'ulotlar tizimi sifatida qo'llanilgan berishga yo'naltirilgan.

O'rta guruh (4-5 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari
to'rt yoshga yetgach, uning jismoniy o'sishi birmuncha jadal bo'ladi. Bu davr mobaynida bo'yi 105-108 sm gacha o'sadi, og'irligi 19 kg bo'ladi. Bu davrda bolaning miyasi tez rivojlanadi. Kattalik sharlar po'stlog'ining faoliyati takomillashib boradi. Boladagi harakatlarning rivojlanishida jiddiy-sifat o'zgarishlar sodir bo'ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib boradi, bolalarda qiyoslash ko'nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo'ladi. Barcha ha-

Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ularda faoliyatini bo'lgan ta'lim olishga, o'qishga ishtiyoq uyg'otish lozim. Bolalarni ruhan ta'lim jarayoniga kirishishga tayyorlash dastlabki o'quv elementlarini o'rgatish lozim.

Har qanday olti yoshli bola maktabga qabul qilinishi mumkin uchun u jismonan, ruhan hamda aqliy jihatdan ta'lim olishga ega bo'lishi kerak. Bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasini tashxis markazlarining xulosalariga tayanish lozim. Shu bilan maktabning moddiy-texnik bazasi olti yoshli bolalarga ta'lim imkoniyatiga ega bo'lishi shart. Tarbiyachining pedagogik-psixologik darajasi, axloq-odobi va shaxsiy sifatlari olti yoshli bolalarga ta'lim va tarbiya berish uchun loyiq bo'lganda, u olti yoshli bolalarga ta'lim huquqiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham 6-7 yoshli bolalar, ta'lim qiladigan maktablar hamda bu bolalarni o'qitadigan tarbiyachilarning pedagogik-psixologik nuqtayi nazardan alohida-alohida diagnostika va shundan keyingina ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQI

1. "Individ", "shaxs", "individuallik" tushunchalarini sharhlang.
2. Hech o'ylab ko'rganmisiz, nega qarg'a o'rtacha 200 yashaydi. Lekin uning bolaligi uzog'i bilan besh-olti oy davom etadi. Inson o'rtacha 60-70 yil umr ko'radi. Biroq u 20-25 yoshlarida hayot boshlaydi. Mazkur holatni qanday izohlash mumkin?

3. Quyida keltirilgan jummalarni o'qing va jumlagina mos keladigan so'z bilan ifodalanadigan javobni toping.

1) o'zi istamagan holda birovga yomonlik qilib qo'yish
mazkur ishidan afsuslanadi, vijdon azobida qiynaladi – ...

1) individlar ichida bir tur – ...

2) jamiyatda o'z o'rniga ega, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yo'lida bir yoki bir nechta kishini o'z orqasidan ergashtira oladi

4. Quyida keltirilgan atamalar ierarxiyasiga e'tibor qarab ularning joylashish tartibiga o'z munosabatingizni bildiring.

1) rivojlanish;

2) shakllanish;

3) tarbiya;

4) o'z-o'zini tarbiyalash;

ta'limni takomillashtirish;

shaxs va shaxs rivojlanishini ta'rifi.

Ular bolalarga qo'shilasizmi?

bolalar munozam tanqid qilinsa, aldashga o'rganadi";

bolalar qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilinsa, dunyoni
aldashga o'rganadi";

bolalarga hurmat bilan munosabatda bo'linsa, ular olijanob va
aldashga o'rganishadi";

Ular shaxs sifatida ta'sir etuvchi omillar haqida nimalarni

ta'limiyat haqida so'zlab bering.

Ular yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tav-

larning ijtimoiylashuvini qanday tushunasiz?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

Ular tayyorlash milliy modelida shaxs tushunchasiga qan-
d qaratiladi?

Ular tayyorlash tizimining bosh subyekt va obyekt, ta'lim so-
vchilarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi

Ular tayyorlash tizimining asoschisi

Ular tayyorlash tizimining iste'molchisi va amalga oshiruvchisi

Ular tayyorlash tizimining hal qiluvchi kuchi

Ular ijtimoiy mavjudot sifatida shaxs aylanishi uchun
qaysi omillar qaysi javobda to'g'ri berilgan?

A) Ta'lim va ta'lim-tarbiya

B) Ta'lim-tarbiya va muhit

C) Rivojlanish jarayonidagi tarbiya

D) Ta'lim, ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiya

Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namo-
natdigan nimalarning o'zgarishiga bog'liq?

A) Sifat va harakat tezligi B) Miqdor va sifat

C) Miqdor va psixika

D) Psixika va harakat

4. Odamning shaxs sifatida rivojlanishida qaysi yo'nalish va Afrotun ustun qo'yadilar?

- A) Ijtimoiy yondashuv
- B) Psixologik yondashuv
- C) Yaxlit yondashuv
- D) Biologik yondashuv

5. Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga qanday omil-shuvlar tarkibi necha turga bo'linadi?

- A) 4
- B) 3
- C) 2
- D) 5

6. Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlar fanda qanday atama bilan ishlatiladi?

- A) Yosh bosqichlari
- B) Davlashtirish
- C) Yosh xususiyatlari
- D) Yosh bosqichlarining o'ziga xosligi

7. Ilmiy tildagi "temperament" atamasi qaysi tildan olingan va qanday ma'noni anglatadi?

- A) Grek tilidan olingan: "Butunning qismi"
- B) Lotin tilidan olingan: "qismlarni bir-biriga taqqoslash"
- C) Lotin tilidan olingan: "qismlarning bir-biriga munosabati"
- D) Ingliz tilidan olingan: "Qismlarni butunlash"

8. Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamolot o'rta yosh davri necha yoshli bolalarni o'z oladi?

- A) 3 – 4 yosh
- B) 4 – 5 yosh
- C) 5 – 6 yosh
- D) 2 – 3 yosh

BIKIM MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI TARBIYAJAMIIYALASH MAZMUNI VA USLUBIKASI

TARBIYA JARAYONI: MAZMUNI VA MOHIYATI. TARBIYA MAJMUASININ UNIVARIATLARI VA TAMOYILLARI

Tarbiya jarayoni va mohiyati

Tarbiya pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri sanaladi. Jamiyat va pedagogikaning tarixiy rivoji davomida mazmuni va mohiyati o'zgarib borgan. Eng qadimgi va keng o'rganilganidek, keng va tor ma'nodagi tarbiya ma'nolarida tarbiya shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, shaxsning rivojlanishida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish jarayonidir. Tor ma'nodagi tarbiya deganda, pedagogik jarayon maqsad va maqsadlarini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchining tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda tarbiya tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi.

Tarbiya jarayoni tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida tashkil etilgan maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

Tarbiya maqsadi – har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish. Tarbiya jarayoni deganda, qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'lanish, tarbiyalanuvchilarning e'gallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, qobiliyat va sarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi.

Tarbiya umumiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- tarbiyalanuvchilarning maqsadga yo'naltirilgan rivojlanishi hamda qobiliyatlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratish;
- tarbiya jarayoni uchun zarur bo'lgan ijtimoiy madaniyatga mos yetarli "inson kapitali"ni tayyorlash;
- tarbiyalanuvchilarni qat'iyat bilan tutib turish orqali ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlash.

Tarbiya jarayoni – tarbiyaviy ishlar, tadbirlarning doimiy harakatdagi jarayonidir. Tarbiyaviy tadbirlar – turli xil moddiy va ma'naviy ehtiyojlarni qondiruvchi, tarbiyaviy maqsadlarni yagona majmuasiga aylantirgan, bi-biri bilan o'zaro hamkorlik qiluvchi, o'zida bir butun

ta'limni ko'zda tutgan tarbiyaviy ta'sir majmuidir. Ta'lim jarayoni mashg'ulotlardan tashkil topgani kabi tarbiyaviy tadbirlarda jarayoni vujudga keladi. Tadbirlar, tarbiyaviy ishlar tarbiya jarayoni bilan bir bo'lagidir.

Tarbiyaviy ish – bu tarbiyaning tizimliliigi, to'raligi, uzviylik va tashkiliyligi sifatlari bilan ajralib turadigan tashkiliy tadbirlar tizimidir. Tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchi-larning muayyan tashkiliy etuvchi va amalga oshiruvchi shaklidir. Tarbiyaviy ishning xususiyati – zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidir.

Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- *maqsadga yo'naltirilganlik.* Tarbiya jarayoni – bu natijalar uchun foydali shaxsni shakllantirishga qaratilgan maxsus tashkiliy boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi tarbiyachi va tarbiyalanuvchi birgalikdagi faoliyati. Boshqacha aytganda, mazkur jarayon maqsadga erishishga yo'naltirilgan tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'zaro hamkorligidir;

- *ko'p qirrali jarayon.* Tarbiya jarayoni ko'plab obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Subyektiv omillar bolaning ichki ehtiyojlariga bog'liq bo'lsa, obyektiv omillar tarbiyaviy vazifalarni muvaffaqiyatli etishga yordam beradigan bola yashaydigan muhit sharoitlarini ta'sirli siflanadi;

- *uzoq muddat davom etishi.* Pedagogikada tarkib topgan qo'riqlar ko'ra tarbiya jarayoni inson tug'ilganidan boshlab umrining o'z davom etadi;

- *uzluksizligi.* Tarbiya-tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro zimli o'zaro harakati jarayoni. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun tarbiyaviy ishlar tizimli yo'lga qo'yilishi lozim;

- *yaxlitligi.* Ya'ni tarbiya jarayoni maqsad, vazifa, mazmun va uslub va vositalarining birligi. Bolani tarbiyalash jarayoni yaxlitlikka ega bo'lganligi bois tarbiyaviy ta'sirning ham to'laqonli bo'lishi lozim;

- *variativligi.* Tarbiya jarayoni xilma-xil ko'rinishda amalga oshiriladi. mazkur holatda tarbiyalanuvchilarning individual rivojlanishidagi xosliklar, tarbiyaviy jarayonga munosabati, ijtimoiy tajribalarining ahamiyat kasb etadi;

- *natijalarning oldindan aniqlanmasligi.* Tarbiya jarayonining natijalari kabligi shundaki, mazkur jarayon o'z mahsulini yillar davomida ko'rsatadi;

uzga erishish ham tarbiyachining kasbiy mahoratiga, ham shaxsning shaxsiy faolligiga bevosita bog'liqdir;

qonuniyatlik. Tarbiya jarayonining borishi ikki yo'nalishda bo'ladi: tarbiyachi – tarbiyalanuvchi (to'g'ridan-to'g'ri aloqa) va o'z-o'zini tarbiyachisi (qayta aloqa).

qonuniyatlari Tarbiya qonuniyatlari – bu bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyati tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan qonunlar.

Uning quyidagi *umumiy qonuniyatlari* mavjud:

shaxsning obyektiv va subyektiv omillariga bog'liqligi. Obyektiv tarbiyani tashkil etish shart-sharoitlari (moddiy-texnik, ma'naviy, sanitar-gigienik) orqali yuzaga chiqsa, subyektiv tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar, ularning o'zaro birgalikdagi barcha aloqalar, psixologik muhit va boshqalarni kiritish

shaxsning rivojlanishi bilan birligi va o'zaro bog'liqligi.

Bolalarning yosh davri rivojlanishi xususiyatlarini hisobga olib tashkil etilishi; qo'yilgan maqsad va vazifalar bolalarning qabuliga to'liq mos kelishi lozim;

o'z va munosabatni e'tirof etish shaxsning ijtimoiy qimmatli xususiyatlarini ta'minlashning negizi va asosiy manbai. Tarbiyalanuvchilarga jalb etish orqali ularda mavjud jarayonga nisbatan qiziqish baholay olish mumkin. O'z navbatida munosabat bildiruvchilarning faoliyatga tayyorligini ko'rsatadi;

shaxslarning o'zaro tarbiyaviy ta'siri, o'zaro munosabatlarining faol faoliyati o'rtasidagi bog'lanish. Tarbiyalanuvchilar o'zaro ta'sir etishlari va mazkur imkoniyatdan oqilona foydalanish tarbiya jarayonining ta'sirini kuchaytiradi. Ularning o'zaro ta'sirining barqarorligi, shuningdek, birgalikdagi faoliyati oqilona, o'zaro ishonch, mehribonlik, bir-birlari uchun qayg'inchilik, bag'rikenglik kabi fazilatlarining qaror topishiga olib keladi.

o'z-o'zini tarbiyalashning intensivligi. O'z-o'zini tarbiyalash shaxsning o'zini, shaxsiy sifatlarini takomillashtirishidir. O'z-o'zini tarbiyalashning darajada ongli intilishidir. O'z-o'zini tarbiyalash natijasida yuzaga kelib, shaxsning o'z-o'zini

kamolga yetkazishiga olib keladi. O'z-o'zini tarbiyalash bevosita tarbiyalanuvchilar hayot mazmuni, ularning qiziqishlari, u yoki bu yil uchun o'zlaridagi xarakterga bog'liqdir. O'z-o'zini tarbiyalash muhim ahali bo'lib, tarbiyalanuvchiga o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay olishi uchun o'zlaridagi ijobiy va salbiy jihatlarni aniqlay olish imkonini beradi.

- *tarbiyalanuvchining "ichki olami"ga ta'sir etishning imkoniyati* (G.I. O'ukina). "Tarbiyalanuvchining ichki olami" deganda ma'niylik, ehtiyoj, emotsiya, intellekt kabilarning birligi tushuniladi. Tajriba va ehtiyojlari orqali sinaladigan tashqi muhit ta'siri uning yutuqlarini o'ziga yuzaga keladi. Aynan tarbiyaviy jarayonda tashqi ta'sir bolaning o'ziga muvaffaqiyatini kuchaytiradi;

- *tarbiyalanuvchilarda verbal va sensomotor jarayonlarning rivojlanish darajasi va pedagogik ta'sirni hisobga olish* (G.I. O'ukina). O'z-o'zini tarbiyalash jarayonida liyot ko'rsatadiki, hamma vaqt ham bolaning aqliy rivojlanishi uchun verbal nutq va harakatga doir sensomotor ko'rsatkichlariga muvofiq bo'lmaydi. Nazariy bilimlarga oson va erkin tayanuvchi bolalar uchun elementar amaliy harakatlar, sohada mehnat faoliyatiga doir operatsion va jismoniy mashqlarni bajarish qiyin va murakkablik qiladi. Shuning uchun tarbiyalanuvchilarda verbal va sensomotor jarayonlarning rivojlanish dinamikasi bilan pedagogik ta'sirning uyg'unligiga erishish lozim.

Tarbiya tamoyillari

Tarbiya tamoyillari – bu tarbiya jarayonining yo'nalishiga, mazmuniga, usuliga

va tashkil etilishiga, tarbiya jarayonining ishtirokchilari orasidagi munosabatlarga qo'yiladigan asosiy talablar ifodalanadigan dastlabki qoidalar.

Tarbiya jarayoni quyidagi tamoyillar asosida boshqariladi:

Maqsadga qaratilganligi va g'oyaviy yo'nalganligi. Tarbiya jarayonida maqsadning aniq belgilanishi kutiladigan natijaga erishishni ta'minlaydi. Shuningdek, tarbiya jarayoni jamiyatni rivojlantirish uchun asosiy yo'nalishlari, milliy g'oya va mafkura asosiga qurilishi zarur. Respublikamizda tarbiya jarayonining asosiy maqsadi sifatida ma'naviyatli shaxsni shakllantirish belgilab olingan. Yuksak ma'naviyatli inson bilimli, ma'lum kasb-hunar sohibi, o'z Vatani uchun qadriyatli inson. O'z davlati qonunlarini biladigan va ularga amal qiladigan inson bilan g'ururlana oladigan inson. O'z Vatani boyliklarini saqlaydigan inson yanada boyitadigan, go'zalliklaridan bahramand bo'ladigan shaxs. Shuning uchun qanday zararli illatlarga qarshi kurashadigan, milliy va umumiy qadriyatlarni avaylab asraydigan insondir.

ning *insonparvarlashuvi*. "Insonparvarlik" tushunchasi mo-
derna talari va ilmiy pedagogika bilan munosabatlarini qanday
qilib tushunish kerak? "Falsafa: qomusiy lug'at"da insonparvarlik "Odam-
munosabat bilan qarashi, ularni hurmat qilish, insonning moddiy
va ruhiy rivojlanishini ta'minlash va kishilarda yuksak ma'naviy fazilatlarini rivoj-
lantirish uchun zarur sharoit yaratish g'oyalari bilan sug'orilgan dunyoqarash"¹³
qaraladi. "Pedagogik ensiklopedik lug'at"da esa, insonparvarlik
"insonning erkin rivojlanishi va o'z qobiliyatlarini namo-
yon qilish qadriyat sifatida qabul qilish ekanligi uqtiriladi"¹⁴.

Bu ma'noda insonparvarlik – insonni shaxs sifatida qadriyat deb
qabul qilish, uning erkinlik, baxtga bo'lgan huquqi, o'zining qobiliyat-
larini namoyon etishi va rivojlantirishi, ijtimoiy institutlarning baholash
va bahoni ravnaqini hisobga oladigan qarashlarning tarixiy
qadriyatidir. Insoniylik – odamlar orasida kutiladigan me'yoriy
qadriyat. Insonparvarlik asosida yana insonning cheksiz imkoniyatlari
namoyonlikka doir intilishlari, o'z qobiliyatlari, qarashlarini erkin
qadriyatga doir shaxs huquqini e'tirof etib turadigan, inson ravnaqini
munosabatlar darajasini baholash mezonini sifatida tasdiqlaydigan
qadriyat tamoyili tarzida ham qaraladi. Hozirgi vaqtda mazkur tamoyil
qadriyat asosiy tamoyillaridan biri sifatida shakllantirildi.

Bu jarayonni insonparvarlashtirish eng umumiy ma'noda, tarbi-
yani ishtirokchilarining munosabatlarini avtoritar pedagogik
usuldan demokratik muloqot uslubiga almashtirish asosiga
qadriyat bilan tavsiflanadi. Bunda asosiysi – tarbiyalanuvchi
hurmat va ta'lim mazmunida ijtimoiy tajriba tarzida olingan
qadriyat bilan tanishtirish yo'lida uning ma'naviy imkoniy-
atlarini namoyon qilish. Tarbiya jarayonining mohiyati ijtimoiy tajribani
qadriyat yo'naltirilgan tarzda shaxsiy tajribaga almashtirish yoki
ijtimoiy tajribaning qo'shilishida namoyon bo'ladi. Tarbiyani
parvarlashtirish uning yetakchi tendensiyasi sifatida tarbiyani
parvarlashtirish, uning individualligining namoyon bo'lishi va rivojlanishi
qadriyat yaratishni ifodalaydi. U insonni yuqori ehtiyojlari: o'z-
namoyon etish, o'z-o'zini realizatsiyalash, ma'naviy, ijtimoiy va
qadriyatlanishida maksimal darajada qoniqishga yo'naltirilgan o'z
qadriyat qomusiy lug'at (Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov). – T.: «Sharq».

13. «Falsafa: qomusiy lug'at» (Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov). – T.: «Sharq», 1998.
14. «Pedagogik ensiklopedik lug'at» (Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov). – T.: «Sharq», 1998.

15. «Bolshaya sovremennaya entsiklopediya». – Minsk: «sovremennoe slovo», 1998.

noyobligini yo'qotish, hayot, tabiat dunyosi va madaniyatni himoyalashib ketish xavfidan himoyalalanishga chaqiradi.

Tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi. Maktab muassasasi bola uchun boshlang'ich va asosiy tarbiya maskani aynan tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi tarbiya turini o'rin tutadi. U tarbiyachidan ikkita asosiy yo'nalishda faoliyat oshirishni talab etadi: 1) tarbiyalanuvchilarni kishilarning mehnat yati bilan keng tanishtirish; 2) tarbiyalanuvchilarni real hayot sharoitlariga, ijtimoiy foydali faoliyatning xilma-xil turlariga jalb qilish.

Tarbiyaning mehnat bilan bog'liqligini oqilona amalga oshirish uchun tarbiyachidan tarbiyalanuvchilarning quyidagi ko'nikma va talab ega bo'lishlariga erishishni talab etadi:

1) tarbiyalanuvchilarning mehnatning jamiyat va uning hayoti uchun ahamiyatini tushunib yetishlari;

2) moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchilar mehnat qilish;

3) tarbiyalanuvchilarning o'z ustida ishlashlari, muntazam mehnat qilishga odatlanish;

4) tarbiyalanuvchilarning kasb-hunarga oid tushunchalarni o'rganish borishlari va ular haqida ma'lumotga ega bo'lishlari;

5) moddiy va ma'naviy boyliklarga mas'uliyatli munosabat o'rnatish.

Tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi tamoyili maktab yilning alohida tomonlarini ochib beruvchi quyidagi qoidalar bilan yuritishni talab etadi:

1. Tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy va mehnat tarbiyasida mehnat va yuzakilikdan voz kechib, ularni aniq va mahsuldor faoliyatga jalb qilish. Mashg'ulotlar jarayonida izchillik va ketma-ketlikka rioya etish talab etiladi.

2. Tarbiyachi oila bilan o'z faoliyatini muvofiqlashtirgan holda tarbiyalanuvchiga ularning jamiyatga qo'shadigan munosib hissa va maktabgacha ta'lim muassasasida kattalarga yordam berishni talab etishni tushuntirish.

3. Bolalar odatda doimiy ravishda faoliyatning biror turi bilan shug'ullanishga intiladi, ularning tabiati uchun sustlik, bekor o'tirish kabi holatlar emas. Agar tarbiyachi mazkur jihatni hisobga olmasa, bolalarning faoliyatini iyilashuviga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

4. Mazkur tamoyilni amalga oshirish tarbiyaviy ishlar jarayonida kashunoslik materiallaridan keng foydalanishni talab etadi.

hushlar bilan birgalikda hayotiy masalalarni muhokama qilish va fikrlarini aytishga o'rgatish ularda insonparvarlik va fuqarolikka sizaot qiladi.

Ular hayot bilan bog'liqligi tamoyilini muvaffaqiyatli amalga oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlari bilan tabiiy mazmuni va uslubikasini qayta ko'rib chiqish zarur bo'ladi.

Ular shunday tashkil etilishi lozimki, tarbiyalanuvchilarni hissiy qilishlari uchun ularning mehnati kishilar va jamiyatni his eta olishlari zarur.

Ushbu tashkil etilishi ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlari

Bugungi kunda tarbiya jarayoniga xilma-xil yondashuvlar mavjud bo'lib, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda mazkur yondashuvlarni hisobga olish juda muhimdir.

Ushbu yondashuv. Mazkur yondashuvning mohiyati yo'nalganlik, tarbiyani shaxsning xulq-atvoriga ta'sir etish sifatida qarash; har bir pedagogik yondashuvda uning so'zlari, xatti-harakati yoki amallarida ta'riflangan ma'lum javobni yuzaga keltiradi.

Ushbu yondashuvi. Maxsus tashkil qilingan pedagogik yondashuv sifatida qarash. Madaniyatni, dunyo manzarasini o'z ichida o'z ichidagilarning xatti-harakatlari va xulqiga tabiiy yondashuv.

Ushbu yondashuv. Mohiyati – insonning jamiyatdagi hayotining mohiyati sifatida qaraydigan asosiy falsafiy qadriyatlar nazariyasi; har bir pedagogik yondashuvda uning so'zlari, xatti-harakati yoki amallarida ta'riflangan ma'lum javobni yuzaga keltiradi.

Ushbu yondashuv. Tarbiyaga "hayot maktabi" sifatida qarash; har bir pedagogik yondashuvda uning so'zlari, xatti-harakati yoki amallarida ta'riflangan ma'lum javobni yuzaga keltiradi.

Ushbu yondashuv. insonparvarlikka doir hodisalarni tushunish va muvaffaqiyatli amalga oshirishning nazariyasi; subyektning psixologik tajribasiga, har bir pedagogik yondashuvda uning so'zlari, xatti-harakati yoki amallarida ta'riflangan ma'lum javobni yuzaga keltiradi.

keltirish; tarbiyalanuvchi hayot mazmuni va uning hayot qadriyatlarini nisbatan munosabatini tushunish.

Sinergetik yondashuv: shaxsni o'zgartirish yo'llarining vaqt va resurslarini furkatsiya (tanlov) nuqtasidan foydalanish; shaxsning ichki imkoniyatlarini rivojlantirish.

Antropologik yondashuv: insonparvarlik pedagogikasi, pedagogika; individual qobiliyatlarni rivojlantirish; o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini rivojlantirish; insonparvar maqsadlarni axloqiy ehtiyojlar bilan (insoniylik, ishonch, minnatdorlik, chidamlilik) sifatida qo'yish va qo'llash; shaxsning o'z-o'zini belgilashini ta'minlash.

Tarbiya turlarining umumiy tasnifi

Tarbiya turlari xilma-xil tasnifga ega. Ko'proq umumiy tasnif o'zida aqliy, mehnat, jismoniy

qamrab oladi.

Ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy ishlar turli yo'naltirilgan bog'liqlikda fuqarolik, siyosiy, baynalmilal, axloqiy, estetik, jismoniy, huquqiy, ekologik, iqtisodiy tarbiyaga bo'linadi. *Imkoniyatlariga bog'liqligi bo'yicha* oila, ta'lim muassasasi, ta'lim muassasasidagi diniy, bolalar, yoshlar tashkilotlaridagi tarbiya, maxsus ta'lim muassasalaridagi tarbiyaga bo'linadi.

Tarbiya va tarbiyalanuvchilar orasidagi munosabatlar ushbu munosabatlar avtoritar, demokratik, liberal, erkin tarbiya; *turli falsafiy konsepsiyalar bilan bog'liqlikda* pragmatik, aksiologik, jamoaviy, individual munosabatlar farqlanadi.

Aqliy tarbiya ta'lim oluvchining intellekti, bilish imkoniyatlarini iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Uning asosiy vazifasi – ta'lim oluvchilarni fan asoslari bo'yicha bilimlar ta'lim qurollantirish. Ularni o'zlashtirish natijasida tarbiyalanuvchidagi bilimlar o'rash asoslari shakllanishi zarur.

Aqliy tarbiyaning vazifalari quyidagilar:

- ✓ belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallash;
- ✓ dunyoqarashni shakllantirish;
- ✓ aql kuchi, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ✓ bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish;
- ✓ shaxs salohiyati imkoniyatlarini rivojlantirish;
- ✓ bilish faoliyatini shakllantirish;
- ✓ doimiy ravishda o'z bilimlarini to'ldirish, umumta'limni o'rash darajasini oshirish ehtiyojlarini rivojlantirish;

bolalarni bilish faoliyati uslublari bilan qurollantirish;
faoliyat, ijodiy faoliyat tajribalarini shakllantirish.
– dayarli barcha tarbiyaviy tizimlarning ajralmas

bolalarning vazifalari:

– bolalarni to'g'ri jismoniy rivojlanishni mustahkamlash;
– jismoniy ishtirok qobiliyatini oshirish;
– barkamol bo'luvchi sifatlarini rivojlantirish va takomillash

– o'z talablarini o'rgatish;
– masalalarni rivojlantirish;
– sifatlarini tarbiyalash;
– va ushbu tarzda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishni shakllantirish;
– bolalarni ta'lim, ta'rif bo'lishga, o'ziga va atrofdagilarga quvonch ulashishni rivojlantirish.
– *tarbiyachi* – har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishni ta'minlaydi.

– tarbiya jarayonida shaxs rivojining bosh omili, dunyoni ijodiy va bilim bilan solihalardagi mehnat tajribalarini egallash usuli umumiy sifatida yuzaga chiqadi.

– *tarbiyachining asosiy vazifasi* – bolalarni mehnat jarayonlari, mehnat haqidagi bilimlar, ishlab chiqarish mehnatini o'z ichiga olish uchun zarur bo'lgan umummehnat va maxsus ko'nikma bilan qurollantirish.

– tarbiyachi mehnat tarbiyasi quyidagi vazifalarni hal qiladi:

– mehnatga samimiy munosabatni;
– mehnatga qiziqishni, chin dildan bajarilgan vazifadan zavqlanishni;
– mehnatga old bilimlarni amaliyotda qo'llashni;
– mehnatdagi intizomlilikni tarbiyalash.

– *axloqiy tarbiya* – shaxsni har tomonlama rivojlantirishning muhim vazifalaridan biri. *Axloqiy tarbiyaning vazifalari* jamiyatning axloqiy talablarida aks etadi. Bu vazifalar o'z ichiga quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– axloqiy ongni, mustahkam axloqiy e'tiqodni;
– axloqiy his-tuyg'uni;
– axloqiy xulq-atvor malaka va odatlarini;

- ✓ axloqiy sifatlarni tarbiyalash.

Estetik tarbiya – tarbiyalanuvchilarda estetik ideallarni qiziqishni rivojlantiruvchi tarbiya zanjiri va tarbiyaviy tayanch tarkibiy qismlaridan biri.

Estetik tarbiyaning vazifalari:

- ✓ estetik bilimlarni shakllantirish;
- ✓ estetik madaniyatni shakllantirish;
- ✓ o'tmishdan qolgan estetik va madaniy merosni egallash;
- ✓ borliqqa estetik munosabatni shakllantirish;
- ✓ estetik his-tuyg'uni rivojlantirish;
- ✓ ta'lim oluvchilarni hayotda, tabiyatda, mehnatda go'z yaratishga ishtirok ettirish;
- ✓ hayotiy faoliyatni go'zlik qonuniyatlari asosiga qurish va ehtiyojni rivojlantirish;
- ✓ hamma narsada: fikrda, ishda, tashqi ko'rinishda go'zlikni shakllantirish.

Iqtisodiy tarbiyaning asosiy maqsadi – shaxsda bozor iqtisodiy qonunlariga hamda maqsadga muvofiq iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini shakllantirish. Bu maqsad yaxlit *vazifalarni* bajarish yo'llarini izlab topishga imkon beradi:

- ✓ ta'lim oluvchilarda iqtisodiy bilimlarni egallash va iqtisodiy faoliyatga ehtiyojni shakllantirish;
- ✓ ularning asosiy iqtisodiy tushunchalar, kategoriyalar, qonunlar va jarayonlarni o'zlashtirishi;
- ✓ uddaburonlik, mas'uliyatlilik, mustaqillik, tadbirkorlikni rivojlantirish;
- ✓ ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan malakalarni rivojlantirish;
- ✓ bozor iqtisodiyoti sharoitida insonning tasodifiy qiyinchiliklari bilan imkon qadar psixologik tayyorgarligini shakllantirish.

Ekologik tarbiya ta'lim oluvchilarning tabiat va insonning o'zaro harakatining ilmiy asoslarini egallaganliklari bilan bog'liq. *Ekologik tarbiyaning maqsadi* – atrof-muhit holati uchun shaxsning axloqiy mas'uliyatini tarbiyalash, barcha faoliyat turlarida ular haqida domiy g'ayrat va zaruriyatini anglashga yo'naltirilgan ilmiy bilimlar, qarashlar, e'tiqodlar tizimini shakllantirish.

Ekologik tarbiyaning vazifalari quyidagilarda aks etadi:

- ✓ tabiat haqidagi asosiy tushunchalar va ilmiy dalillarni o'zlashtirish.

... va har bir insonning moddiy va ma'naviy quvvati man-
... ahamiyatini tushunib yetish;
... atrof-muhitning holatini o'rganish va ba-
... qallash;

... ehtiyojlarini, tabiatdagi xulq-atvor me'yor-
... rivojlantirish;

... atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha faoli-
... atdoshlik.

... maqsadi – huquqiy ongini va yosh fuqaroning
... shakllantirish.

... asosiy vazifalari:

... zarur huquqiy bilimlarni egallashi;

... asosiy fuqarolik huquqi va majburiyatlariga
... qatnash;

... huquqbuzarliklarning oldini olish.

HAJIRAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

- 1. ... jarayoni deganda nima tushuniladi?
- 2. ... mazmuni" tushunchasini izohlang.
- 3. ... umumiy vazifalariga nimalar kiradi?
- 4. ... jarayonining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
- 5. ... qonuniyatlari deganda nima tushuniladi?
- 6. ... qonuniyatlarini sanang va ularga izoh bering.
- 7. ... tamoyillari deganda nimani tushunchasiz?
- 8. ... tamoyillarini sanang va ularga izoh bering.
- 9. ... bir zamonaviy yondashuvlarga nimalar kiradi?
- 10. ... belarining umumiy tasnifini bayon eting.

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. ... pedagogikaning asosiy ...
A) ... B) yo'nalishi C) bo'limi D) uslubi

2. Pedagogikada tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi farqni aniqlovchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamma nima deb ataladi?

- A) Tarbiyaning mazmuni
- B) Tarbiyaning maqsadi
- C) Tarbiyaning vazifalari
- D) Tarbiya jarayoni

3. Tarbiyaning maqsadi ko'rsatilgan javobni aniqlang.

- A) Tarbiyaviy ishlar, tadbirlarning doimiy harakatdagi davriylik
- B) Tarbiyaning tizimlilik, to'raligi, uzviyligi va uzluksizligi
- C) Har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash
- D) Tarbiyalanuvchilarning muayyan faoliyatini tashkil etish

4. Qaysi asosiy xususiyatlar tarbiyaviy ishning samarasini ko'maklashadi?

- A) Foydalilik va izlanuvchanlik
- B) Zaruriylik, foydalilik va tadbir etish imkoniyati
- C) Harakatchanlik, izlanuvchanlik, zaruriylik
- D) zaruriylik va tadbir etish imkoniyati

5. Tarbiya umumiy qonuniyatlari noto'g'ri ko'rsatilganlarini aniqlang.

- A) Har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash
- B) Ijtimoiy muhitning obyektiv va subyektivligi
- C) Tarbiya va o'zini o'zi tarbiyalashning intensivligi
- D) Tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'siri, o'zaro ta'limlari hamda faol faoliyati o'rtasidagi bog'lanish

6. Tarbiyaning dastlabki qoidalari ... deb yuritiladi.

- A) tarbiya qonuniyatlari
- B) tarbiya yo'nalishlari
- C) tarbiyaning mohiyati
- D) tarbiya tamoyillari

7. Tarbiyaning qaysi tamoyili bixevioristik yo'nalganlik, shaxsning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy muhitning ta'sir sifatida qarashni o'rganadi?

- A) Tarbiyaning insonparvarlashuvi
- B) Faoliyatga yo'naltirilganligi
- C) Tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi
- D) Tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi

2. 1. JISMONIY TARBIYA

Tarbiya turlari xilma-xil tasnif etilish tavsifiga ega. Ko'proq *umumlashgan tasnif* o'zida aqliy, mehnat, jismoniy tarbiyani o'z ichiga olgan holda organizmning morfologik va funksional talablari darajasida amalga oshirish, jismoniy tarbiyaning rivojlantirish, jismoniy madaniyat va sport turlarini o'z ichiga olgan bilimlarni o'zlashtirib olish tushuniladi.

Jismoniy tarbiyalanuvchilarning jismoniy va sportga oid faoliyatlarini tashkil etiladigan va rejali tarzda o'tkazish zarur.

1970-1980 yillarda bolalarni jismoniy tomondan tarbiya o'tkazishda bolalardagi turli ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun kuchlilik, tetiklik, chaqqonlik, ziyraklik kabi jismoniy sifatlarni iboratdir. Muntazam ravishda o'tkaziladigan jismoniy tarbiya bolalarning o'sish va rivojlanish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy madaniyatini shakllantirish ko'pgina vazifalarni o'z ichiga olgan talab etadi. Jismoniy tarbiyaning vazifalari pedagogikada qator tasniflar yaratilgan. Jumladan, 1970-1980 yillarda L.N. Shiyanovlar jismoniy tarbiyaning quyidagi vazifalarni ko'rsatishadi:

1. Jismoniy to'g'ri rivojlanishiga yordam berish – organizmning morfologik va funksional rivojlanishini ta'minlovchi ishchanlikni oshirish, uning tashqi muhitning noqulay vaziyatlariga moslashishini mustahkamlash;

2. Jismoniy tarbiyaning sifatini rivojlantirish – bolaning xilma-xil faoliyatga qobiliyatligi uning barcha jismoniy sifatlari kuchlilik, chaqqonlik va epchillikning yuksak uyg'unlikda o'zaro ta'virlanadi;

3. Jismoniy harakatga oid ko'nikma va malakalarni shakllantirish – harakatga doir bilim, ko'nikma va malakalarni oshirish. Harakatga doir tasavvurlarga tayangan holda bola turli xil xatti-harakatlarini boshqara olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4) jismoniy madaniyatning tizimli mashg'ulotlariga bog'liq va ehtiyojlarni tarbiyalash. Sog'lom turmush tarzi asosida turmush davri davri ravishda o'z-o'zini jismonan rivojlantirishga ichki ta'limni muntazam jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish va bolalarning mashg'ulotlarga faol munosabati natijasida yuzaga keladi.

5) jismoniy madaniyat va sport, tibbiy va gigiena sohalarida nazariy bilimlarni egallash zarurligi. Bolalar kun tartibi va o'qish haqida, jismoniy madaniyat va sportning salomatlikni muvaffaqiyatli olib borish ahamiyati haqida aniq tasavvurlarga ega bo'lishi zarur¹⁵.

B.T.Lixachev jismoniy tarbiyaning quyidagi vazifalarini sanatadi:

1) rivojlantiruvchi – bolalarning jismoniy kuchini va harakatni takomillashtirish, o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvini ta'minlash.

2) tarbiyaviy – bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarning shakllanishiga erishish. Boshqacha aytganda, "Sog'lom tanda – sog'lom fikr".

3) ta'limiy – bolalarni jismoniy madaniyatning nazariy bilimlarini o'rganishtirish, uning inson hayotidagi ahamiyatini tushunib yuborish.

4) sog'lomlashtiruvchi – bolalarda harakatga doir sifatlarni shakllantirish, ularning baquvvat va tetiklashuviga ko'maklashish.

5) umummadaniy – bo'sh vaqtni mazmunli va foydali o'tkazish.

I.P.Podlasiy tomonidan taklif etilgan jismoniy tarbiyaning vazifalarini V.A.Slastenin, I.F.Isayev, E.N.Shiyanovlar tasnifiga mos keladigan birga jismoniy tarbiyaning yana ikkita funksiyasi alohida sanab o'tilgan: 1) tarbiyalanuvchilarda estetik sifatlarni tarbiyalash, tarbiyalanuvchilarda axloqiy sifatlarni tarbiyalash.

Pedagog olimi P. Yusupovning fikricha, maktabgacha ta'limdagi bolalar organizmining o'ziga xos tomoni shundaki, u jihatdan va rivojlanadi. Shu bilan birga organizm funksiyalari va shakllanishi hali tugallanmagan bo'ladi, shunga ko'ra u tez jihatdan rivojlanadi. Shuning uchun bolalarni jismoniy tarbiyalashda quyidagi darajali vazifalar hisoblanadi:

1. *Sog'lomlashtiruvchi vazifalar.* Bolalar sog'lig'ini ta'minlash, organizmning shakl va funksiyalarini uyg'un rivojlantirish, bilim-biliyatini oshirish, har xil tashqi ta'sirlarga chidamlilikni kuzatish, uzoq umr ko'rishini ta'minlash.

15. Общая педагогика. // Под. ред. В.А. Сластинина. – М.: «ВЛАДОС», 2003. – С.70-71.

16 Лихачев Б.Т. педагогика. – М.: «ЮРАЙТ», 2003. – С.408-409.

maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga xos xarakteristik sharoitning o'zgarishiga engil moslashish imkoniyatini ta'minlash uchun mashqlarni ham amalga oshirish imkoniyatini ta'minlash kerak. Harakat ko'nikma va malakalarni shakllantirish, shuningdek, kuchlilik, chidamlilik, tezkorlik, egiluvchanlik va boshqalar bilan shamalash)ni o'stirish, qad-qomat, harakatni tartibga solish, jismoniy tarbiya haqidagi bilimlarni

shakllantirish ko'nikmalari (emaklash, yurish, yugurish, velosiped yurish) nisbatan yengil shakllanadi va ular bolaning jismoniy rivojlanishiga qaratiladi. Bola chanada uchayotib qor va yulduzlar bilan o'ynayotib quyning xossalari bilan tanishadi. Ana shu xarakteristik mashqlar, atqilgan malakalarini egallash bilan bog'liq harakatlar tarkib toptiriladi.

Harakat yo'nalishining nomini, harakat yo'nalishi (yuqoriga, pastga, o'ngga, chapga, to'la aylanish), jismoniy tarbiya mashqlari va qay maqsadda ishlatilishi, ularni asrash va tutish, harakatlar bilan bog'liq qarash qoidasini bilashlari kerak.

3.2.2.2. Harakatlar. Bolalarda sport mashg'ulotlariga muhabbatni, jismoniy sportchilarning yutuqlariga qiziqishni tarbiyalash

harakatlarini bajarishda xarakterning ijobiy xususiyatlari (kuchlilik, chidamlilik, kamtarlik, ko'ngilchanlik, va hokazo) va axloqiy xarakteristik (adolatlik, haqqoniylik, o'rtoqlik hissi, o'zaro yordam), harakatlarini bajarish malakasi, jismoniy tarbiya asboblarini ehtiyot bilan ishlatish bilan bajarishlarini tarbiyalash, shuningdek, harakatlarini bajarishda (chidamlilik, qat'iylik, o'z kuchiga ishonch, qiyinchiliklarni yengish, chidamlilik va boshqalar)ni namoyish qilish uchun harakatlarini yaratish.

3.2.2.3. Harakatlar dasturida maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiya mashqlarini bajarishda quyidagilar belgilab berilgan:

- harakatlarini bajarishda mustahkamlash va chiniqtirish;
- harakatlarini jismoniy jihatdan baquvvat qilish;
- harakatlarini bajarishda ijodiy sifatlarini tarbiyalash;
- harakatlarini bajarishda maqsadga to'g'ri yo'naltirilgan harakatlarni faollashtirish uchun harakatlarini yaratish;

3.2.2.4. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. – T.: «O'qituvchi», 1993. – 40-41-b.

– harakatlarning muhim hayotiy turlarini shakllantirish, yotirish, sakrash, emaklash, oʻrmlash, otish, ilib olish, suzish, uchish, oyoq, qoʻl, tana, bosh harakatlarini rivojlantirish, qayta saflanish;

– oʻyin harakatlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, bolalarni rivojlantirish: chaqqonlik, epchillik, ziyraklik, iroda, qanoat, kuchlilik va boshqalarga tenglashib tik tutish malakalarini rivojlantirish;

– bola qomatini toʻgʻri shakllantirishga taʼsir koʻrsatish va kasallik kasalligining oldini olishga yordam berish;

– jismoniy mashq va oʻyinlarning foydasi, asosiy gigienik qoidalar haqida yetarli darajada tasavvur va bilimlar berish;

– faol harakatga qiziqishni tarbiyalash¹⁸.

Jismoniy tarbiyaning asosiy omillari

Jismoniy tarbiyani amalga oshirishda muhim omillari xilma-xil boʻlib, ularni umumiy omillar, gigienik shart-sharoitlar va jismoniy mashqlar.

Tabiiy omillar tabiat inʼomlari (suv, havo, quyosh)ning mustahkamlash, bolaning morfologik va jismoniy toʻgʻri rivojlanishini koʻmaklashish imkoniyatlarini oʻzida aks ettiradi. Ilmiy adabiyotda mazkur holat “bola organizmini chiniqtirish” atamasi bilan taʼriflanadi. Bola organizmini chiniqtirish deganda, organizmni mustahkamlash, damlilik, zararli taʼsirlarga qarshilik koʻrsatish, hayotiy sharoitlarni oʻzgarishiga tez moslashish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar tizimi tushuniladi.

Havo orqali chiniqtirishda sovuq havo bilan jismoniy mashqlar birgalikda taʼsir ettiriladi. Havo vannasidan uyqu vaqtida yoki taʼsir boʻlgan vaqtlarda foydalaniladi. Uyqu vaqtida bolalar salqin yerga karavotga yotqiziladi. Havo vannasidan foydalanishda quruq, sharoit holli tekis maydon tanlanadi. Tarbiyachi bu maydonchada yengil bolalar bilan 10–15 daqiqa engil harakatli oʻyinlar yoki mashqlar oʻtkazadi. Havo vannasi asta-sekin 10–15 daqiqadan 25 daqiqagacha olib boriladi.

Suv bilan chiniqtirish barcha yosh guruhlarida yilning hammasi davomida oʻtkazilishi mumkin. Suv bilan chiniqtirishda bolalarning fiziologik oʻziga xosliklari hisobga olinishi lozim. Suv, havo temperaturasi oʻzgarib borishi bola organizmining termoregulyatsion ahamiyatini oʻzgartiradi, tashqi sharoitga, ob-havoning oʻzgarishiga oʻzgarish qildiradi.

18. “Bolajon” tayanch dasturi. – T.: «Sano-Standart», 2010. – 11–12-b.

shakllantiradi. Bola organizmining chiniqishi bilan bir vaqtida ham chiniqib boradi.

Ushbu chiniqtirish orqali organizmda "D" vitamini paydo bo'ladi. Ammo undan ortiqcha foydalanish bolada bosh og'irlik, tashnabo'g'ilishi, kamqonlik, lanjlik bo'lishiga olib keladi. Ushbu kasalligi bilan og'rigan bolalarga quyosh vannasi qo'llaniladi.

Quyosh vannasi dastlab to'rt daqiqadan qabul qilinadi, tananing har bir daqiqadan toblanadi. Quyosh vannasi qabul qiladigan maydonni tekis, havo yaxshi aylanadigan, kuchli shamollardan panalanmagan, Yaqinroqda dush, bolalar kiyinadigan, yechinadigan joy bo'lishi kerak.

Quyosh vannasini ertalab soat to'qqiz-o'n bir vaqtida qabul qilinadi. Bolalar fanerdan yoki taxtalardan yasalgan so'nginani quyosh tomonga, boshlarini esa soya tomonga qarab qabul qiladi. Quyosh vannasi qabul qilingandan so'ng ularning ustidan suv chiqarib o'tirish lozim. Bunda bolaning ruhi yengillashadi, terlari qizib ketadi va sovuy o'rtasidagi farq organizmni chiniqtiradi.

Quyosh vannasini chiniqtirishda ham maktabgacha yosh davrlarining bolalarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llanish kerak. Jumladan:

1- yosh guruhida:

1) ertalab badantarbiya qilish, harakatlarni namunaga muvofiq bajarish;

2) badantarbiyani ochiq havoda, yengil kiyimda bajarish;

3) badantarbiya mashqlarini suv muolajalari bilan tugallash (yoki ko'lmagida);

4) badantarbiyani ochiq havoda iloji boricha ko'proq bo'lish;

5) badantarbiya mashqlarini maktab nazorati ostida kichik ochiq suv havzasida (basseynda) cho'chiq qilingan joylari bilan amal qilgan holda).

2- yosh guruhida:

1) ertalab badantarbiya qilish;

2) badantarbiyani namunaga muvofiq bajarish;

3) badantarbiyani ochiq havoda, yengil kiyimda bajarish;

4) badantarbiya mashqlarini suv muolajalari bilan tugallash (yoki ko'lmagida);

5) badantarbiya mashqlarini aniq va izchil bajarish;

– bolalarni yuz-qo‘llarini mustaqil yuvishga odatlashtirish, sachratmaslik, sovundan to‘g‘ri foydalanish, badanni qizartirish, yoz oylarida ochiq havoda iloji boricha ko‘proq bo‘lib o‘tishdan foydalanish;

– ochiq suv havzasida (basseynda) cho‘milish (gubka bilan amal qilgan holda).

O‘rta guruhda:

– har kuni kattalar nazoratida badantarbiya mashqlarini darchalarni ochib qo‘ygan holda bajarish; ochiq havoda esa yozda bajarish;

– qo‘l, oyoq, gavda uchun mashqlarni aniq va izchillik bilan bajarish, qomatni to‘g‘ri tutish;

– har kuni ertalab badantarbiya mashqlarini bajarish, havo ochiq havoda ham harakatli o‘yinlar o‘ynash;

– har kuni oyoqlarni yuvish, sekin-asta suv haroratini pasaytirish;

– xona haroratidagi suvda ho‘llangan gubka yoki palto bilan dastlab qo‘llarni, keyin oyoqlarni, ko‘krakni, qorin va oyoqni yo‘nalishda teri qizarguncha artish.

Katta guruhda:

– har kuni kattalar nazoratida ertalabki badantarbiya mashqlarini bajarish;

– badantarbiya mashqlarini ochiq havoda gilamcha ustida yimda predmetlar bilan va ularsiz bajarish, mashqlarni suv bilan tugallash;

– muayyan izchillikda, aniq, shiddat bilan muskullarni taqviya keltirish, mashqlarni, qomatni to‘g‘ri tutgan holda bajarish;

– yuz, bo‘yin, qo‘lni tirsakkacha sovuq suv bilan yuvish;

– badantarbiyadan so‘ng darhol gubka yoki uy haroratida ho‘llangan kichikroq pahmoq sochiq bilan tana a‘zolarini artirish, qo‘llarni, keyin badanni quruq sochiq bilan tana qizarguncha, qomatni tezda artish;

– faqat kattalarning ruxsati bilan cho‘milish, kattalarning nazoratida cho‘milishning asosiy qoidalariga rioya qilish;

– yalangoyoq yurganda oyoqni shikastlantirish xavfi yo‘q joyda yurish;

– chiniqtirish qoidalarini ongli ravishda bajarish.

Tayyorlov guruhida:

...dagi kunduzi mashqlarini bajarish;
...ni yengil havoda g'ilamcha ustida, yengil
... va ularsiz bajarish, mashqlarni suv muolajalari

...da, aniq, shiddat bilan muskullarni tarang holga
... qonini to'g'ri tutgan holda bajarish;
...da bo'lish, derazaning kichik darchasini ochib

... mashqlarini har kuni, har qanday havoda ba-

... bu tirakkacha sovuq suv bilan yuvish;
... darhol gubka yoki uy haroratidagi suvda
... palmoq nochiq bilan tana a'zolarini artish, avval
... quruq sochiq bilan tana qizarguncha, quruq qilib

... rixsati bilan cho'milish, kattalarning nazorati
... asosiy qoidalariga rioya qilish;

... oyoqni shikastlantirish xavfi yo'q joylarda

Uyqusharoitlar. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning
... uchun gigienik shart-sharoitlar – uyqu,
... tartibi kabilarni hisobga olish zarur.

... jihatdan tarbiyalashdagi muhim vazifa nerv tizimi
... hal etishda *uyqu* katta ahamiyatga ega. Uyqu miya
... normal ishlashi uchun zarur bo'lgan kuch-quvvatni
... va yasahi, uzoq davom etadigan uyqu nerv tizimining,
... oldini oluvchi asosiy vositadir. Agar bola yomon
... nerv tizimining buzilganidan dalolat beradi.
... bolalar aksariyat yomon uxlashadi. Bunday
... chuqur normal uyquni ta'minlay olmaydi.
... kichikliginagina, arzimagan sharpadan ham uyg'onib
... Hala qanchalik yomon uxlasa, uning axloq me'yori, o'zaro
... shuncha yomonlashadi, bunday holni biz injiqlik
... beradi. Yasahi uyqu bolaning sog'lomligidan darak beradi.

... asosiy sharti uning yoshiga mos bo'lgan sut-
... birinchi kundan boshlab to'g'ri tashkil etishi-
... uchun kerakli shart-sharoit yaratish, uy-

g'oqlik vaqtida faollashtiruvchi har xil harakatlarni ta'minlaydi. Shuningdek, bolalar yaxshi uxlashlari uchun ularni kuchli jismoniy va aqliy ish qildirmaslik kerak. Bolalarda uyqush hisslarini uyg'otmaslik kerak, bunday muomala natijasida yarimsharlarida yuqori qo'zg'olish o'chog'i hosil bo'ladi. Kattalarning bola bilan muomalasi nihoyatda tinch, samimiy va uyquga tayyorlovchi bo'lishi lozim. Bolalarni uyquga tayyorlovchi mustaqillikni tarbiyalash bilan bog'liq holda olib boriladi. Oxiriga kelib, bolalar o'z oyoq kiyimini, paypog'ini mustaqil o'rgatilishi mumkin. Uch yoshga kelib mustaqil yechimchi, chiroyli taxlab qo'yishga, o'z karavoti oldiga borib, unga o'z oyoq o'rgatiladi. Avvaliga bu uyquga tayyorgarlik bo'lgan bo'lsa, keyin borib bu hamma narsa bolalarda uyquni keltiruvchi vosita hisoblanadi. Agar mana shu jarayonlar bo'lmasa bolaning uxlashi qiyin bo'ladi.

Agar bola yaxshi uxlasa tetik, quvnoq bo'lib uyg'onadi va uyqush bilan kiyina boshlaydi. Bolani bevaqt uyg'otish uning nevrozga xulqiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalarni birdaniga uyg'otish kerak, chunki ko'pchilik bolalar uyquga to'ymaydi. Bolarni har doim uyqushga uyg'otilsa, ularning miyasida ko'nikish paydo bo'ladi. Buning natijasida sekin "turinglar" degan tovushdan hatto eng qattiq uxlab yotgan ham uyg'onib ketishadi. Uyg'otilmasa, uyg'ongan bolalar ko'pincha 30-45 daqiqa ichida hamma bolalar uyqusi pishib, o'zlarini uyg'onishadi.

Kiyinish ham gigienik omil sifatida bolaning jismoniy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Kiyim har doim bolani o'rab turgan muhitning raturasiga mos kelishi kerak. U yengil materialdan tayyorlanishi kerak, issiqlikni yaxshi o'tkazadigan bo'lishi, oson yuviladigan, yaxshi qaynatiladigan, namni shimadigan, elastik va badanni bevvovta qilmaydigan bo'lishi lozim.

Yozgi kiyim rangi ochiq, asosan oq gazlamadan, qishki kiyim rangli materialdan tikilishi lozim. Bolalarning kiyimi ularning jismoniy yarasha, yengil, qulay, qismaydigan, estetik didiga javob beradigan materialdan tikilishi kerak. Shuningdek, bolalarning oyoq kiyimi ham qulay, poshnasi 1-1,5 sm bo'lishi kerak. Vaqt-vaqti bilan bolalarning binoning ichida, yozda maydonchada yalangoyoq yurishga ruxsat berilishi kerak. Notekis joyda yalangoyoq yurish tovon yassiligini yo'qotib, organizmini chiniqtiradi.

ovqatlash (tomonshia, tushki ovqat, kech tushki ovqat va tunda ovqat) o'tishi kerak. Bola stol atrofida yaxshi ovqatni yemay turganida ovqatning yaxshi hazm bo'lishiga yordam beradi. Yaxshi ishtaha bolalarda musallad va gigienik malakalarni, stol atrofida o'zini to'g'ri tutib ovqatni talbiyalashga yordam beradi. Eng muhimi – bolalar stol atrofida yaxshi ishtaha bo'lishini ta'minlash muhim

ovqatni mustaqil yeyishga o'rgatish ularda ovqatni yeyishga, ovqatga ijobiy munosabatni uyg'otishga yordam beradi. Boshqacha yoshdan qoshiqqa o'rgatish, to'rtinchi yoshdan beshinchi yoshda pichoqdan foydalanish malakalarini tarbiyalash. Hozirgi tashqari bolalarda ovqat yeyishdan oldin qo'lingizni yuqartirish, chapillatmay, tovushsiz chaynash va ichish, ovqatni to'g'ri o'tirish, ovqat uchun tashakkur bildirish, ovqatni chiqarish kabi maishiy-gigienik malakalar ham tarbiyalash. Mazkur jamyonda kattalarning namunasi, tushuntirish, ta'minot kabi tarbiya uslublarining ahamiyati katta.

Kun tartibi umumiy tarbiyaning muhim shartidir. Kun tartibi xilma-xil ovqat va uyqu vaqtlarining vaqt jihatdan maqsadga muvofiq taqsimlanishi,

ovqatni tashkil etuvchi barcha qismlarni (ovqatlanish, uyqu, o'yin, ovqatdan keyin me'yorda takrorlash natijasida bolalarda faoliyatning oshishi turiga o'tishni yengillashtiruvchi mustahkam ko'nikma) o'zaro kun tartibiga rioya etish bolaning nerv faoliyati tizimi va boshqalar jarayonlarning o'tib borishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Bolalarga qo'yiladigan asosiy talab bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olishdir. Kichik guruhlarda uyqu, ovqatlanish, yechinish, yuvinish va ovqat ko'p vaqt ajratiladi. Katta bo'lgan sari bolalarning mustaqilligi va faoliyatning boshqa turlariga ko'proq e'tibor beriladi. Bolalarda, kun tartibi ham gigienik, ham tarbiyaviy funksiyani ba-

tarbiyani tuzish va uni tashkil etishda quyidagi jihatlarga e'tibor beriladi:

ovqat tartibini tuzishda yil fasllarining e'tiborga olinishi. Masalan, bolalarning ko'proq ochiq havoda bo'lishi, ertalab ertaroq uyg'otish va ovqatni uxlashga kechroq yotqizilishi va boshqalar;

2) kun tartibini bajarishda bolalarning salomatligi, o'z rivojlanish darajasining hisobga olinishi. Masalan, zaiflashgan bolalarning uxlash, ochiq havoda bo'lish vaqti ko'paytirib tarbiya ishlarining mazmuniga ham o'zgartirish kiritiladi;

Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari uchun namunaviy kun tartibi

7.00 – 7.30	O'rindan turish, ertalabki yuvinib-taranish (uyda)
7.30 – 8.30	Qabul, sog'lig'ini tekshirish, o'yinlar, ertalabki ovqat
8.30 – 8.55	Nonushtaga tayyorgarlik, nonushta
8.55 – 9.10	O'yinlar, mashg'ulotlarga tayyorgarlik
9.10 – 11.00	Mashg'ulotlar
11.00 – 11.15	Sayrga tayyorgarlik
11.15 – 13.00	Sayr (o'yinlar, mehnat, kuzatish, harakatli o'yinlar) 15 daqiqa, jismoniy mashqlar 20–30 daqiqa)
13.00 – 13.15	Sayrdan qaytish
13.15 – 13.35	Tushlik
13.35 – 15.25	Uyqu
15.25 – 15.50	Uyqudan turish, yuvinish
15.50 – 16.05	Yengil 2 tushlik
16.05 – 18.15	O'yinlar, mustaqil faoliyat, sayr
18.15 – 18.40	Kechki ovqat
18.40 – 19.30	O'yinlar, bolalarning uyga ketishi
19.30 – 20.10	Sayr (uyda)
20.10 – 20.40	Tinch o'yinlar, gigienik muolajalar (uyda)
20.40 – 6.30 (7.30)	Tungi uyquga tayyorlanish, tungi uyqu (uyda)

3) kun tartibini o'zgarmligiga alohida e'tibor qaratish. Ya'ni vaqtida ovqatlanishlari, shug'ullanishlari, o'ynashlari, uxlashlari hisobga olinadi. Bu bolalarda barqaror dinamik ko'nikmalarni hosil qiladi, tibbilikka, intizomlilikka o'rgatadi;

4) kun tartibini tuzishda ota-onalarning ish vaqtining boshlang'ich tugashl ham hisobga olinishi. Ayrim ota-onalar ish vaqtining boshlang'ich tugashini hisobga olgan holda, individuallashtirilgan va tabaqalashgan kun tartiblari ishlab chiqiladi.

Jismoniy mashqlar deganda, jismoniy tarbiya qonuniyatlarini o'z ichiga olgan harakatlari bilan bog'liqlikda maxsus tashkil etiluvchi hamda ongliq

harakatlar yig'indisi tushuniladi. Jismoniy mashqlar-
ga darajasi silma-xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ko'proq
tashkiliy turlarda gimnastika, o'yin, sayr kabilarni qamrab oladi.
Ushbu turlardan gimnastika organizmga nafis ta'sir etish
maqsadida tuzim va funksiyalarini rivojlantirishi imkoniyatini
ta'minlashning asosiy, gigienik, sportga oid, badiiy, ishlab
chiquvchi tibbiy turlari mavjud. Maktabgacha ta'lim muassasalari
ta'lim bilan bog'liqlikda tarbiyalanuvchilar asosiy gimnastika
turlari va zarur buyumlarsiz bajariladigan umumiy rivojlanishga
qaratilgan (yotqizish, yugurish, elementar akrobatik mashqlar) bilan
tashkil topadi.

Ushbu ta'limning jismoniy kuchini, qo'llarining qattiqligini, qad-
rlikni, ishonchli ko'zlarni rivojlantirishga xizmat qilib,
qat'iyat, toqirlik, tushabbuskorlik kabi sifatlarni tarbiyalaydi.
Ushbu ta'limning ahamiyati katta bo'lib, bolalarda g'amxo'rlik,
qat'iyat qayg'urish, birgalikdagi harakatlanishdan quvonish,
qat'iyatlik hisini kuchaytiradi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi
bolalar ochiq havoda tashkil etiluvchi harakatlantiruvchi
tarbiyalanish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu ta'lim yoshida keng qo'llashni talab etadigan jismoniy
turlardan biri sayrdir. Sayr piyoda, qayiqda, chana va velosi-
kletda mumkin. Sayr bolalarning uzoq vaqt ochiq havoda bo'-
lishi va jismoniy taraqqiyotiga har tomonlama ijobiy ta'sir
tomonidan sayr vaqtida ochiq havoda bo'lishi natijasida qon
oqishi, temperaturaning o'zgarib turishi, havoning namligi,
temperaturaregulyatsion apparatni mashq qildiradi, organizmni
Havoning faolligi oshadi, harakatlari, jismoniy sifatlari tako-

shkil etish va o'tkazishda quyidagi pedagogik talablarga
muvofiq:

Yig'itish ko'p vaqtni olmasligi, bolalarni bir tartibda kiyinish
ga o'rgatish kerak;

Ushbu tashkiliy etilmay, uning rejasiga atrof-muhitni kuza-
rishg'ulotlari, mehnat va o'yin faoliyati qamrab olinishi lo-

qarshilik etish uchun zarur jihozlar avvaldan tayyorlab qo'yilib,
talablarga javob berishi kerak;

4) sayrning davomiyligi uch-to'rt soatdan oshmasdan, hisobga olinishi zarur;

5) sayrning davomiyligigagina emas, uning mazmunli tashkilidagi bolaga hissiy, jismoniy madad bera olishiga e'tibor qaratish zarur.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni jismoniy rivojlanishining o'ziga xosligi

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishini ta'minlash uchun mazkur jarayonga tabaqalashuvni taqozo qilish zarur. Shu sababli tarbiyachi maktabgacha davrlari bilan bog'liqlikda jismoniy rivojlanishdagi o'ziga xosliklarni to'liq o'zlashtirib olishi lozim.

Ilk yosh tarbiyalanuvchilari (1–2 yoshli bola) jismoniy ta'limning asosiy maqsadi bolaning sog'ligini mustahkamlash, ularning harakatlarini chiniqtirish, ularda asosiy harakat turlarini rivojlantirish, tetik tutuvchi, toliqishlarining oldini oluvchi harakatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish hamda barmoqlarining mayda maydalash, yurish va harakat qilishning ayrim ko'nikmalarini rivojlantirishdir.

Ilk yoshli bolalarning jismoniy rivojlanishida quyidagi ko'nikmalarni alohida e'tibor qaratish zarur:

1) kerakli masofaga, o'rindiq va halqaning tagiga emaklash; uzunlikdagi zinaga kattalarning yordamida chiqish va undan tushish;

2) tayanchsiz to'g'ri yo'nalishda yerda yotgan taxtacha ustida chiqish; chadan, qiya (o'n-o'n besh sm yuqoriga ko'tarilgan) taxtacha ustidan o'n sm balandlikdagi sath ustiga chiqish va undan tushish; po'lat yoki besh-o'n sm balandlikda joylashgan arqon, xoda yoki taxtacha dan o'ta olish;

3) to'g'ri yo'nalishda yugurish;

4) uncha katta bo'lmagan tepalikdan koptokni dumalatish, unni yuqoriga irg'itish. Qalamni yoki mo'yqalamni ushlab turish, (aji-buji) chiziqlar chizish.

5) uch va undan ortiq qismlardan iborat minoralar qurish, qurilmalarning qutichaga mayda predmet va o'yinchoqlarni solish va ularning ichki qismlarini o'z-o'ziga xizmat qilish, qo'llarini yuvish, cho'milishga tayyarlilik, nosabatda bo'lish, piyoladan choy ichish, mustaqil yuz-qo'llarini yuvish va artish.

Ilk yosh guruh (2–3 yoshli bolalar) tarbiyalanuvchilari bilan birgalikda nisbatan qiyosiy va o'z-o'ziga xizmat qilish, qo'llarini yuvish, cho'milishga tayyarlilik, nosabatda bo'lish, piyoladan choy ichish, mustaqil yuz-qo'llarini yuvish va artish.

Ilk yosh guruh (2–3 yoshli bolalar) tarbiyalanuvchilari bilan birgalikda nisbatan qiyosiy va o'z-o'ziga xizmat qilish, qo'llarini yuvish, cho'milishga tayyarlilik, nosabatda bo'lish, piyoladan choy ichish, mustaqil yuz-qo'llarini yuvish va artish.

Ilk yosh guruh (2–3 yoshli bolalar) tarbiyalanuvchilari bilan birgalikda nisbatan qiyosiy va o'z-o'ziga xizmat qilish, qo'llarini yuvish, cho'milishga tayyarlilik, nosabatda bo'lish, piyoladan choy ichish, mustaqil yuz-qo'llarini yuvish va artish.

Ilk yosh guruh (2–3 yoshli bolalar) tarbiyalanuvchilari bilan birgalikda nisbatan qiyosiy va o'z-o'ziga xizmat qilish, qo'llarini yuvish, cho'milishga tayyarlilik, nosabatda bo'lish, piyoladan choy ichish, mustaqil yuz-qo'llarini yuvish va artish.

...shunda nihoyatda muhimdir. Kun davomida turli xilda-
...ning jismoniy mashq va harakatli o'yinlar bilan qo'shib
...ning ta'g'iri harakatini ta'minlashga yordam beradi.
...ga e'tibor berilsa, qiziqarli, ibratli jihatlari oshirilsa, bola-
...atlariga e'tibor berilsagina, jismoniy mashqlarning
... Mashg'ulotda eng muhimi mashq va o'yinlarning
... Hunda mashg'ulotning asosiy vazifasini ajrata
... noma'moni ko'zda tutgan maqsadni hisobga olib, bola
... qismlariga har tomonlama ta'sir o'tkazish zarur.
... mashg'ulotlar unumdorligini oshirish maqsadida turli
... bilan bog'lash ham muhimdir.

... talablarida harakat tartibini va takroriyiligini, vazii-
... va bolalarni uyushtirishning eng aniq va oqi-
... kunda qilinadi. Bunga, avvalo, etarli harakat faolligi va
... uchligini ta'minlash orqali erishish kerak. Mashg'u-
... guruhning sharoiti, mashg'ulotlar uchun zarur
... mavjudligi hisobga olinadi. Ochiq havodagi mash-
... yil fasllariga, ob-havoga muvofiq ravishda tanlanadi.
... talablarini ta'minlash usullari turlicha bo'lib, ular aso-
... mashqlari, bir qolipdagi mashg'ulotlardan tortib, turli
... o'yinlar, xalq o'yinlari, estafetalar, ochiq havoda
... mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

... shu ma'noda, sayrdagi jismoniy mashq va o'yinlarni mash-
... qiy materialiga muvofiqlashtirish muhim. Kunning turli
... harakat faolligini hisobga olish, shunga ko'ra, harakat
... malakalarini takomillashtirish uchun harakat sifatlarini o'sti-
... turli usullari tavsiya etiladi. Bolalarning mustaqil
... ning bevosita rahbarligida o'tadi. U har bir bolaning
... erkin tanlashiga harakat qiladi.

... (Tavsiya) tarbiyalanuvchilarni jismoniy rivojlantirishda
... e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

... harakatlarning shakllanishiga yordam berish, gavdasini tik-
... qilish;

... mustaqil o'ynayotgan paytlaridagi harakatlari faolligining
... yordam berish;

... tomonidan ko'rsatilayotgan turli harakatlarga bolaning
... va birgalikda harakat qilishga undash;

4) bolalarni turgan joyda sakrashga, ikki oyoqni juftlab yengil tushishga, emaklashga, tirmashib chiqishga, to'p bilan o'ynashga, dumalatish, uloqtirishga o'rgatish;

5) bolalarda ertalabki badantariyaga nisbatan qiziqish, jismoniy harakatlarni uyg'otish o'yinlarda ishtirok etishga o'rgatish.

Kichik yosh guruhi tarbiyalanuvchilarini asosiy harakatlarni odatlantirib borish lozim. Jumladan:

1) to'p-to'p bo'lib yurish, yo'nallishni o'zgartirib yurish, doira bo'lib juft-juft bo'lib qo'l ushlab yurish, yurishdan yugurishga o'tish, to'pni tomonga yurish, ketma-ket yurishga o'rgatish;

2) tarbiyachining orqasidan yugurish, dumalatib yuborilgan to'pni qo'lga quvib etish, ikki chiziq orasidan chiqmay yugurish, 20–40 metr masofada o'rtacha tezlikda, 70–80 metr ga asta sekin yugurishga o'rgatish;

3) ikki oyoqni juftlab turgan joyda sakrash, balandlikka sakrashga, 20–30 sm masofaga hatlashga, 10–15 sm balandlikdagi juftlab sakrashga o'rgatish;

4) to'pni bir-biriga qaratib dumalatish, to'pni ikki qo'l bilan pastdan, ko'krak oldidan, boshidan oshirib otish, 50–100 sm masofada to'pni ilib olishga harakat qilish, shuningdek, to'p yoki qum to'pni 1 m masofaga bir qo'llab o'ng yoki chap qo'l bilan irg'itish;

5) 3–4 m masofaga emaklash, 30–40 sm, to'siq tagidan o'tib yurish, narvoncha, tik devorchadan bola uchun qulay bo'lgan usulda tirmashib chiqishga o'rgatish;

6) to'g'ri yo'lak bo'ylab yurish, eni 20 sm, uzunligi 2–3 m yo'lakchadan, doira bo'ylab tashlab qo'yilgan arqonchadan yurish, arqonchadan yurish yoki emaklash, halqadan-halqaga, doiradan-doira bo'ylab yurishga, shuningdek, 10–15 sm balandlikdagi to'siqlardan hatlab o'tib yurish, balandlikda qo'llarni yonga qilib turishga, aylanishga, oyoq uchun qulay bo'lgan usulda yurishga o'rgatish.

O'rta guruh (4–5 yosh) bolalarning jismoniy rivojlanishini ta'minlashda bolalarni jismoniy harakat turlari bilan tanishtirish, ularni faol qatnashdagi harakatlarini o'zlashtirish hamda turli o'yin va mashqlarga qiziqish uyg'otish nazarda tutilgan.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni muvofiqlashtirib bajarish zarur:

1) mashg'ulot vaqtida bolalarni qo'l va oyoq harakatlarini muvofiq ravishda oyoqni sudramay, boshni egmay yengil yurishga odatlantirish;

o'z o'rnidan o'tirib chiqish, to'pni panjalar yordamida ushlab olish, to'pni ikki naullar yordamida to'p uloqtirishda boshlang'ich holatda velosiped uchish malakasini tarkib toptirish;

o'z o'rnidan saflanib yura olish, fazoda chamalashni o'rgatish hamda o'z o'rnidan o'zlashga o'rgatib borish.

o'z o'rniga doir vazifalarni hal etish orqali tarbiyalanuvchilarda o'z o'rniga odatlar tarkib toptiriladi:

o'z o'rniga vaqtida yurish, yugurish, sakrash qo'l-oyoq mashq-ko'rsatishga, pavda holatini tikka tutishga erishish;

o'z o'rnini rivojlantirish;

o'z o'rnini bolalarning o'z'lari mustaqil ravishda tashkil etishlariga o'rgatish;

o'z o'rnini velosiped, chana uchish, to'p, halqa va boshqa narsalar bilan bog'lanadigan harakat malakalarini takomillashtirish;

o'z o'rnini tarbiya mashg'ulotlarida birgalikda dam olish daqiqalarida o'z o'rniga sekin qo'shilishlariga odatlantirish.

o'z o'rnida, tizzalarni baland ko'tarib yurish, tovonda, oyoq kaft bilan tomonga bilan yurish, turli buyunlar oralab yon tomonga o'z o'rnini tezlik va yo'nalishlarini o'zgartirib safda yurish;

o'z o'rnida, tizzalarini baland ko'tarib katta qadamlar bilan o'z o'rniga jori bo'lib, turli yo'nalishda doira bo'lib, qo'lini ushlab,

o'z o'rnini yugurish hamda yugurishni yurish bilan almashtirish, to'x-ko'rsatishga yugurishga, 30 metrga tez, 40–60 metrgacha o'z o'rnida yugurishga, 200–240 metr masofaga sekin tezlikda yugurish;

o'z o'rnida ikki oyoqlab aylanib sakrash, qo'llarni yuqoriga ko'tarib, oldinga qarab yurish vaqtida sakrash, bir oyoqlab turgan holda sakrash; to'siqlardan sakrab o'tish, 70 sm uzunlikda balandlikdan sakrab o'tish, arqon bilan sakrashga urinish, o'z o'rnini uloqtirish, ilib olish; aylana orasidan to'pni dumalatish, kop-cha o'z o'rniga va yerga urib ilib olish;

o'z o'rnini 10 m masofani emaklab o'tish, turli balandlikdagi buyumlar emaklab o'tish; gimnastika kursisida qo'llarga tayangan holda, o'z o'rnini emaklab; to'rt oyoqlab yurish, gimnastika devoriga o'ngdan o'z o'rnini o'tirib chiqish; 20–30 sm balandlikda tortilgan arqon o'z o'rniga emaklab o'tish;

10) to'pni bir-biriga irg'itib, devorga yerga urib ilib olishga, navbat o'ng va chap qo'l bilan to'pni urishga, og'irligi 0,5 kg to'pni o'ng va havoda to'plarini yerda dumalatib, uloqtirishga o'rgatish;

11) uch g'ildirakli velosipedda o'ngga va chapga burilib, chetlab, yerga qo'yilgan buyumlarni chetlab o'tib haydash va buyumlarni to'xtashga o'rgatish;

12) chiziq bo'ylab muvozanat saqlab yurish, biror narsani lab ustida qo'ygan holda yurish, gimnastika o'rindig'ida bir-biri bilan shib o'tish, taxta ustida oyoq uchida yurish, yugurib kelganda o'rindig'ida muvozanat saqlab turish, bir oyoqni bukib, ikkinchi oyoqni turish hamda ikkala tomonga aylanish, qo'llar belda, yon tomonga ko'zni yumib yurish va boshqalar.

Katta guruh (5-6 yosh) tarbiyalanuvchilari bilan tarbiyachi tarbiya faoliyatiga oid turli usullarni bolalar bilan birgalikda xohishlarini hisobga olgan holda tanlashi maqsadga muvofiq jismoniy tarbiya bo'yicha mashqlarni ongli ravishda tushuntirib, to'g'ri bajarishga, harakatli o'yinlarning qoidalariga rioya etishga yurish va yugurish, yurish vaqtida tayanchga kuchliroq tayanch chopish, oyoqni balandroq ko'tarish, qadam oralig'ini oshirish va sekin, o'rtacha tezlikda, tez yugurishga, yugurish vaqtida turli tomonga sakrab o'tishga o'rgatib boriladi.

Mazkur yosh guruhi tarbiyalanuvchilarida quyidagi jismoniy va malakalar tarkib toptirilishi lozim:

1) yugurib kelib balandlik va uzunlikka sakrash, sakrashni qarang yerga tushish, tushayotgan vaqtda o'zini yig'ishtirib olish, o'z malakalarini shakllantirish, bir qo'l bilan koptokni otish va ilib olish, o'z yonida buyumni qulochkashlab otishni irg'itib tashlash bilan birgalikda olib borishga, tirmashib chiqish va tushishning turli xil usullarini o'rganish, bolani o'z harakatini bajarishga, tahlil qilishga, o'ziga bolani o'z harakati bilan qiyoslashga, qomatni to'g'ri tutishga, muskullarini tahkamlashga yordam beruvchi mashqlarni bajara olish;

2) velosipedda uchish, suzishga oid turli usullar, harakatli o'yinlarning qonun-qoidalari, kurash tushishning ayrim usullarini o'rganish;

3) jismoniy sifatlarni o'stirish, muvozanat saqlash, harakatni bajarish hamda fazoda mo'ljalga olib bilish;

qadrlarda yarim o'tirgan holda tovonda barmoq uchlari bilan bosh turli tomonga oyoqni yonlama qilib, qarsak chalib yurish, oyoqlarni bosh orqasiga qo'yib yurish; ko'zni yumgan holda yurishni o'tish, oyoqlarni chalishtirib yurish; harakatlarni ba-

shida kichik va katta qadam tashlab to'siqlarni oshib yoki oshib yugurish vaqtida turli buyumlar orasida ilon izi bo'lib yugurish (1,5–2 daqiqa davom etadi) hamda 60–100 metrga yugurish;

oyda oyoqni juftlab sakrash, oyoqni chalishtirib to'g'irlab, to'ng yoki chap oyoqdan sakrash, oyoqni juftlab yonlama to'ng ustidan sakrab o'tish: goh o'ng oyoqda, goh chap oyoqda, to'ng uzunlikka sakrash, yugurib kelib balandlikka, uzunlikka tashlab turgan va qimirlamay turgan arg'imchoq ustidan sakrash. *6–7 yoshli (6–7 yosh)* tarbiyalanuvchilarini jismoniy rivojlanishni yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

oyda mashqlar va o'yinlar yo'fi bilan harakatlarni takomillashishida jismoniy sifatlarni o'stirish hamda kundalik harakat bilan ehtiyojini shakllantirish;

oyda mustaqil mashq qilish, unchalik murakkab bo'lmagan mashqlar uyushtirish; mashqlar va o'yinlarni tanlashda mashqlar joylarni tayyorlashda va jihozlarni saqlashni ta'minlashda ishtirok etish;

oyda o'yinlar vaqtida barcha harakatlantiruvchi mashqlarning tabiiylik bilan va to'g'ri bajarilishiga erishish hamda yurishning turli sharoitga qarab foydalanishga o'rgatish;

oyda predmetlarni uzoqqa va nishonga irg'itishda barmoqlarni kuchli harakatlantirib otishga o'rgatish hamda turli usullar yordamida narvonchasiga, arqonli narvonchaga tirmashib chiqishni o'rgatish;

oyda sifatlarni — tezkorlik, chaqqonlikni o'stirish; mashqlarni bajarishda chidamlilik va kuch ko'rsatishga imkon berish; muvozanatni o'rnatishni, harakatlarni boshqarishni va bo'shliqda chamalashni o'rgatish;

oyda badantarbiya mashqini muntazam ravishda bajarish ish-shakllantirish, uni o'tkazayotganda uyushqoqlikka, mashqlarni mustaqil bajarish ko'nikmasiga erishish;

7) kuchli aqliy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan mashg'ulotlar chashning oldini olish va ishlash qobiliyatini saqlash maqsadida yengil jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirish;

8) mustaqil faoliyat jarayonida harakatlarning turli xillarini mashq qillish odatini shakllantirish. Turli xil jismoniy mashqlar o'yinlari elementlarini mustaqil bajarayotgan paytda yoki ochiq o'yinlari elementlarini mustaqil bajarayotgan paytda o'yin o'ynash va yengil musobaqalarida borgan sari yuqoriroq natijalarga erishilishlarini rag'batlantirish.

Yosh guruhlarida gigiena va o'z-o'ziga xizmat malakalarini shakllantirish

“Bolajon” dasturiga muvofiq bolalarda gigiena va o'z-o'ziga xizmat malakalarini shakllantirish zarur va lozim. Bunda bolalar egallashtirilgan bo'lgan gigiena va o'z-o'ziga xizmat malakalari quyidagilarni qamrab oladi:

- ❖ taxminiy kun tartibi;
- ❖ madaniy-gigienik ko'nikmalarni egallash va o'z-o'ziga xizmat malakalarini shakllantirish;
- ❖ uxlash gigienasi;
- ❖ ovqatlanish gigienasi;
- ❖ shaxsiy gigiena;
- ❖ shikastlanishning oldini olish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiyani bolalarning ruhlariga ajratgan holda olib borish samarali natija berar ekanligi gigiena va o'z-o'ziga xizmat malakalari ham bolaning yosh xususiyatlariga kelib chiqib tashkil etiladi.

Ilk yosh guruh. Kattalar ko'magida suvni sachratmasdan yemak odatlantirib borish, og'zini chayqashga o'rgatish, shaxsiy dasturxonni o'z vaqtida qo'llashga o'rgatiladi. Bolalarda ovqatni tartibli yemaklik malakalarini (nonni uvoq qilmaslik, ovqatni to'kmaslik, og'izni yuvsizlik, nash, qoshiqni o'ng qo'lda ushlab foydalanishlikni) tarbiyalash zarur bo'lganidek, kiyimlarni mustaqil ravishda yechinib, kiyinish malakalarini tarbiyalash. Kattalar ko'magida kiyimlarni o'z javonlariga tartibli o'zlashtirishga o'rgatish. Xonada tartiblilik va ozodalikni saqlashga odatlantirish.

Kichik guruh: Tungi va kunduzgi uyqudan so'ng, suvni sachratmasdan yuvinish, sovundan to'g'ri foydalanish malaka va ko'nikmalarni hosil qilish. Shaxsiy dasturxonni o'z o'rnida qo'llashga odatlantirish. Ovqatlanish jarayonida qoshiqni o'ng qo'lda ushlab, to'kmasdan

ni yuvish, chaynashga o'rgatib borish, shuningdek, kiyim-
kavatda kiyinib, yechinish malaka va ko'nikmalarini

Uyqudan so'ng va zarur bo'lgan hollarda suvni sachrat-
gandan, sovundan to'g'ri foydalanib, toza yuvinishga
to'xtov bilan quruq artinishga odatlantirish. Oyoq va qo'l
yuvishga to'xtov bilan foydalanishni farqlay bilish. Kattalarga yuvinmasdan
kuchsizlik ekanligini singdirish. Shuningdek, kiyimlarni
yuvib, yechinish malakalarini rivojlantirish. Kiyimlarni
tartib bilan joylashtirishga o'rgatish. Kiyimlardagi
tartibga hamda tartibga keltirishga odatlantirish. O'rtoq-
likni sezgan holda, sekin-asta ogohlantirish malakalarini
rivojlantirish. Sochi to'xtov bilan turmaklab olishga odatlantirish.

Yul va toza yuvinish, tishni o'z vaqtida kunda ikki ma-
laka bilan yuvish, zarur hollarda og'izni chayqashga o'r-
natilgan qo'l yuvishga odatlantirish. Sovun, suvni isrof
qilishga odatlantirishga o'rgatish.

Yulqinchi salom berish ularga nisbatan odobsizlik ekanligini
"g'ayb", "g'ayb"ni farqlay bilishga o'rgatish.

Yulqinchi "Bismillohir rahmonir rahim" deb, qoshiqni
tartib bilan ovqatlanishga o'rgatish, nonni uvol qilmasdan,
"nonning uvog'i ham non" kabi xalq naqliga amal qilishga
o'rgatish. Ovqatlangandan so'ng minnatdorchilik bildirib, bo'sh
qo'l olib borib qo'yishga odatlantirish.

Yulqinchi Yuvinish, ovqatlanish, kiyinish kabi ko'nikma va
malakalarni rivojlantirib, odatga aylantirish. Ertalab ota-ona, kat-
talar bilan yuvinib bo'lgach salomlashish kerakligini ongli
qilishga o'rgatish. Kundalik zaruriy holatlarda (hojat,
yuvish, yechinish) o'g'il va qiz bolalarga alohida yondashish.
"ibon", "ibon" kabi hislatlarni tarbiyalab borish. Sochga oro-
qinchi ko'zdan kechirishga o'rgatish. Kiyimlarni o'z
malakalariga odatlantirish. Kiyimlardan foydalanish tartib-
li o'z o'rnida qo'llashga o'rgatib borish(maktabgacha ta'lim
da, mehmonda, kundalik faoliyatlarda), sabab-oqibat bog'-
lanishni sezishga odatlantirish va uning oldini olishga tarbiyalash.
Maliy iqtisodiy taqsimotidan kelib chiqib, o'ziga bog'liq nar-

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. **Qaysi morfologik va funksional rivojlanishini jamiyatda amalga oshirishni qaysi tarbiya turi o'z ichiga**

- A) Jismoniy tarbiya
- B) Jismoniy tarbiya
- C) Aqliy tarbiya
- D) Aqliy tarbiya

2. **Jismoniy tarbiyaning vazifalarini rivojlantiruvchi, sog'lomlashtiruvchi va umummadaniy kabi o'z ichiga qaysi o'z ichiga**

- A) I.P. Isayev
- B) I.P. Isayev
- C) B.T. Lixachev
- D) B.T. Lixachev

3. **Jismoniy tarbiyani amalga oshiruvchi uch asosiy vositalar to'g'ri qaysi jihatlari aniqlang.**

- A) shart-sharoitlar va jismoniy mashqlar
- B) shart-sharoitlar va rivojlantiruvchi mashqlar
- C) shart-sharoitlar, jismoniy va rivojlantiruvchi mashqlar
- D) shart-sharoitlar, jismoniy va rivojlantiruvchi mashqlar, ta'lim va tarbiya

4. **Jismoniy tarbiyani amalga oshirishga ko'maklashuvchi tabiiy omillarning qaysi biri tabiiy omillarni aks ettiradi?**

- A) haroratni chiniqtirishda sovuq havo bilan jismoniy mashqlar
- B) haroratni chiniqtirishda sovuq havo bilan jismoniy mashqlar
- C) haroratni chiniqtirishda bolalarning tibbiy-fiziologik o'ziga hos
- D) haroratni chiniqtirishda bolalarning tibbiy-fiziologik o'ziga hos

5. **Jismoniy tarbiya sharoitida tabiiy omillardan unumli foydalanishni ta'minlash uchun qaysi omillarning sog'liqni mustahkamlash, bolaning morfologik va funksional rivojlanishiga ko'maklashish imkoniyatlarini**

6. **Jismoniy tarbiya sharoitida chiniqtirish organizimda qaysi vitaminni paydo bo'lishini ta'minlaydi?**

- A) D
- B) A

VI bob. AQLIY TARBIYA

«Aqliy rivojlanish» va «Aqliy tarbiya» tushunchasi

Aqliy rivojlanish deganda hayotiy va oqibatlarning barcha miqdoriy imkoniyatlarida kelib chiqadigan aql kuchi bilan aqliy rivojlanish jarayonini tushunishni nazarda tutiladi. Aqliy rivojlanish atamasi bilan bir qatorda “aqliy kamolot” ham qo’llaniladi. Aqliy kamolot – bu yoshning o‘tib, tajriba olib borishi munosabati bilan bolaning aqliy faoliyatida ro‘y beradigan o‘zgarishlar va sifat o‘zgarishlarining majmuasidir.

Maktabgacha ta’lim yoshida bilimlar tez sur’atlar bilan oqibatlarga nutq shakllanadi, bilish jarayonlari takomillashadi, bola oqibatlari bilan aqliy faoliyat usullarini egallab oladi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishini ta’minlash ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli oliyatlari uchun katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Bola ijtimoiy hayotida sirida aqliy-tomondan rivojlanib boradi. Tevarak-atrofdagi muvaffaqiyatli muomala qilish jarayonida u tilni va u bilan birga tarkib topgan oqibatlarni chalar tizimini o‘zlashtiradi. Natijada maktabgacha ta’lim yoshidagi bola tilni shunchalik egallab oladiki, undan muomala vositasi sifatida oqibatlarni foydalana oladigan bo‘lib qoladi.

XX asrning so‘ngi choragida psixologik va pedagogik adabiyotda bilim jarayonining samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik usullar va tamoyillarni amalga oshirish ko‘plab ta’riflanganligini ko‘rib chiqiladi. Jumladan, “aqliy rivojlanish” tushunchasi keng qo‘llaniladi. Qanday belgilariga ko‘ra inson aqli, uning aqliy rivojlanishida qanday fikr yuritish mumkin degan savolga bir mazmunli javob beriladi. Barcha psixologlar aqliy rivojlanishda ta’lim asosiy, hal qiluvchi rolini o‘ynashini e’tirof etadi. Bu insonning ijtimoiy tabiatini aks ettiradi. Ma’lumki, insonning psixik rivojlanishi u yashayotgan muhitning tarixiy shart-sharoitlarda aniqlanadi. O‘z hayotining birinchi yilida bola kattalar ta’siri ostida ijtimoiy tajribani o‘zlashtira boshlaydi. Ushbu tajribalarni o‘zlashtirish jarayonida bolaning aqliy rivojlanishini ta’minlaydigan insoniy qobiliyatlarining shakllanishi sodir bo‘ladi.

Olimlar orasidagi ba’zi xilma-xillik aqliy rivojlanishda bilimning roli qandayligi haqidagi masalani keltirib chiqaradi. Masalan, Leontev bilimlar bilan aqliy rivojlanish, xuddi shunday rivojlanish jarayonida aniq teng ishorasini qo‘yadi. Uning fikricha, insoniyat ta’limi

haliy bola yashayotgan va rivojlanayotgan ijtimoiy-
sharoitlar bilan xarakterlanadi. Boshqa olimlar
(M. I. Melnik, V.A. Krutetskiy) bilimlarni ahamiyatini pa-
yida o'zlashtirmaydi ham. Ular bilim aqliy rivoj-
lanishning aks etadi, lekin uning tuzilishiga kirmaydi, deb hi-
lat qonunlarning fikricha, aqliy rivojlanish faqatgina
sharoitlar, insonning mazkur bilimni yangi sharoitlarda
qabul qilish, uzatish imkoniyatidan kelib chiqadi.

Quyidagi ta'rifni taklif etadi: aqliy rivojlanish – inson
sharoitlar o'ziga xosliklaridan, u yashayotgan ijtimoiy-
sharoitlar bog'liqlikda hayotiy tajribalarning oshib borishi va
sharoitlardagi intellektual faoliyatidan kelib chiqadigan
qonunlarining murakkab dinamik tizimi. Insoniyat
sharoitlar o'zlashtirganlik aqliy rivojlanishda hal qiluvchi omil
Amaliy bilimlar zaxirasi aqliy rivojlanishning tuzilishiga
qonunlardan biri sifatida qaralishi kerak. Amaliy bilimlar
sharoitlarida aqliy rivojlanishning tuzilishida ta'lim olganlik
Amaliy bilim olganlik – bu aql sifatini shakllantiruvchi shaxs
sharoitlarining tizimi.

Quyidagi tushunchalar tizimini o'z ichiga qamrab
olganlik bola yangi materialni egallashda mavhumlashtira
olganlik belgilarning muhimligi uni o'zlashtirish bosqichi
olganlik darajasida namoyon bo'ladi; *aqlning sustligi*
olganlikda bir qoliplikka, fikrlashdagi odatiylikka moyillikda,
olganlikdan boshqasiga o'tishdagi qiyinchilikda namoyon
olganlik *amaliy bilim olishuvchanligi* maqsadga muvofiq o'zgaruvchan-
lik *aqlning barqarorligi* bolaga vazifalarni fikriy hal
olganlik belgilarini xotirada eslab qolishga imkon beradi.
olganlik sharoitlarida biror vazifani hal etishda aniq ko'rinadi; *fikriy
olganlik* – uning mahsuli sifatida so'z orqali ifoda
olganlikda aks etadigan aqlning sifati; *aqlning mustaqilligi* –
olganlik vazifalarni hal etishning yangi yo'llarini faol izlashda
olganlik *fikrning tejankorligi* – kam vaqt sarflab yetarlicha
olganlik qabul qilishda aks etadi.

Shunday depanda ta'lim oluvchining intellekti, bilish imkoniyat-
larini qobiliyatlarini rivojlantirish tizimi tushuniladi. Maktab-
sharoitlaridagi bolalarni aqliy tarbiyalash bolalarning faol fikrlash

faoliyatini rivojlantirishga kattalarning ma'lum maqsad shidir. U bolalarga tevarak-atrofdagi olam haqida bilimlarni tizimlashtirish, bolalarda bilishga qiziqish uyg'otish, aqliy malakalarni tarkib toptirish, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga oladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonun va qonunlarini bilish kerak. Maktabgacha ta'lim yoshida boshlang'ich qaraganda aqliy rivojlanishning yuqori sur'atda taraqqiy etishi. Ayniqsa, ilk yosh guruhi bolalarining aqliy rivojlanishiga aqillanishni qaratish zarur. Zamonaviy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadi, yoshgacha bolalarda juda katta hajmdagi bilish faolligi kuzatiladi. U ongini tez rivojlanib, u uch yoshga kelganda katta kishilarning o'ngining sakson foiziga tenglashadi. Mazkur holat maktabgacha ta'limning ongini ortiqcha zo'riqishlardan asrashni talab etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy rivojlanishida yoshdagi kamchiliklarni keyinchalik bartaraf etish qiyin kechadi. Bu jarayonida yo'l qo'yilgan kamchiliklar kelajakda bolaning aqliy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, oilada, maktabda ta'lim muassasasida bolaning qurilish materiallari, konstruktivlik o'ynashiga e'tibor qaratmaslik oqibatida maktabda geometriya kamchilik kabi fanlarni o'zlashtirishda qiyinchilik tug'diruvchi kamchiliklarni etishning rivojlanmasligiga olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishidagi kamchilik xoslik – obrazli bilish shakllarini (idrok etish, obrazli fikrlash) egallashda yorqin namoyon bo'ladi. Bolada rivojlanadigan bilimlari xilma-xil faoliyat turlarida aks etadi. Bolada tasavvur va tasavvurni nishi orqali u faoliyatning manzarasini ko'z oldiga keltirishga oshirishi lozim bo'lgan ishni rejalashtiradi, undan nima talab qilinayotganligini aniqlay oladi. Bola o'zlashtirayotgan bilimlarning uning fikrlash doirasini o'stiribgina qolmay, balki kishilarning xatti-harakatlariga, tabiat, san'at kabilarga munosabatni qaror

Aqliy tarbiyaning vazifalari Aqliy tarbiyaning umumiy vazifalari gilar kiradi:

- ✓ belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallash;
- ✓ dunyoqarashni shakllantirish;
- ✓ aql kuchi, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirish;

...rivojlantirish;
...imkoniyatlarini rivojlantirish;
...shakllantirish;
...bilimlarini to'ldirish, umumta'limiy tayyorgar-
...rivojlantirish;
...bilish faoliyati uslublari bilan qurollantirish;
...ijodiy faoliyat tajribalarini shakllantirish.
...maktabgacha ta'lim bilan bog'liqlikda quyida
...boshlab bolani aqliy tarbiyalashning asosiy
...faolligini oshirishdir. Bilish faolligini oshirish
...tevarak-atrofni o'rganadi. Bola atrof-muhitni
...ulotlar, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot
...boradi.

...etish va fikrlash tarzida amalga oshadi. *Idrok*
...buyumlarning tashqi xususiyatlarini (rang, shakl,
...anglaydi. Mazkur xususiyatlarini aks etishi orqali
...timsoli yaratiladi. Bolaning *fikrlash*ida narsa-
...xususiyatlari, narsa-hodisalar orasidagi sa-
...adi. Fikrlashning natijasi so'zlar yordamida ifoda
...natijasi fikr yoki savol ko'rinishida namo-
...ifida o'tirgan 5 yoshli Alisherning oyisiga bergan
...keltiradi?"

...orasida chambarchas aloqadorlik mavjud. Id-
...ing ilk oylaridan shakllanadi, fikrlashning rivoj-
...yoshdan boshlanadi. Fikrlashning asosida hissiy
...bilib olish uchun qo'llaniladigan idrok etish
...ta'lim yoshida idrok etish tahlil etish, taqqoslash,
...chiqarish uchun fikrlashga yordam beradi.
...idrok etishning takomillashuvi va rivojlanishiga,
...tirilganligi, samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
...ilk kunlaridanoq uning to'liq aqliy kamoloti uchun
...rivojlantirish haqida qayg'urish lozim. Ana shu jihat
...maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy tarbiyasining
...ajratib ko'rsatish mumkin:

...Tevarak atrofdagi borliqni bilish sezgi va idrokka
...asosini bevosita sezish orqali idrok etish tashkil
...jarayonlarning aniqligi, to'laligi sensor jarayonlarning ri-

ning atohida xususiyatlari (shakli, kattaligi, masofasi)ni idrok

hacha yoshda bola predmetli etalonlardan foydalanadi: narsaning obrazini aniq predmetlar bilan tenglashtiradi (sariq to'ng'iqqa kvadratni dastro'molga o'xshatishadi). Tadqiqotlarning natijasida katta maktabgacha yosh guruhi bolalari narsa-buyumlarning rangiga muvotimonidan qabul qilingan etalonlar (quyosh – shar, to'ng'iq – yassi shakl) bilan bog'liqlikda munosabat bildiradilar.

Harakatlaridan, etalonlar tizimidan amaliy faoliyatda va o'zlarida mustaqil foydalanish malakasini shakllantirish. Sensor faoliyatini o'z ichiga olgan tevarak-atrofdagi hamma sensor asosda oladi. Bular bolalarning hamma faoliyatlari orqali amalga oshiriladi. har xil sensor asosga egadirlar. Maktabgacha yoshdagi bolalar rangni farq qilish va ularning nomini aytishga o'rgatiladi, ularda ranglarida, bo'yoqlarni aralashtirish natijasida yangi rang yoki ranglar hosil bo'lishi to'g'risida tasavvur hosil bo'ladi. Shuningdek ularda ranglar farqlash qobiliyatini rivojlantirish ham sensor tarbiya mazmuniga kiradi. Sensor tarbiya shuningdek, taktik sezgilarni, buyumlarning shakllarini ko'rib farqlash va ularni to'g'ri aytish ko'nikmalarini rivojlantirish ham sensor tarbiya vazifalaridan biridir.

Har bir maqsadga qaratilgan mazmunli faoliyat jarayonida bolalarning aqliy rivojlanadi. Samarali faoliyat sezgi va idrokning rivojlanishiga qulay sharoit yaratibgina qolmay, balki buyumning shaklini, rangini ko'rib olishga ham ehtiyoj paydo qiladi. Biror narsaning shakllaridan oldin bolani buyumlarning rangiga qarab taqqoslashga oshirish ko'zdan kechirishda esa qanday qilib rang yordamida ranglarini ifodaliligiga erishilishini ko'rish qobiliyati rivojlanadi.

Sensor tarbiyani amalga oshirishda asosiy usullardan biri – tekshirish jarayonidir. buyumlarni maxsus ravishda tashkil etilgan idrok qilish jarayonidir. ko'rib, uning natijalaridan keyinchalik ma'lum bir mazmunli faoliyatda foydalaniladi. Tekshirish jarayonida bolalar katta – kichiklikni, rangni, shakllarini, muvoziy munosabatlarni, rangni, nutq tovushlari bilan musiqiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish va farqlashga oshiriladi.

Rangni rivojlantirish faoliyatni rivojlantirish. Aqliy tarbiyaning mazkur vazifasini bajarishda fikrlashga doir harakatlar, bilish jarayonlari va qobiliyatlarini rivojlantirishni aks ettiradi.

Amaliy tajribamizda fikr soʻzini juda koʻp uchratamiz. Oʻqitish aytganda, obyektiv olamdagi voqea-hodisalarni ongimizga taʼsir koʻrsatishida hosil boʻlgan tuygʻu *fikr* deb ataladi. Uning tub mohiyati shuki, fikrimiz orqali biz koʻzimiz bevosita ilgʻamayotgan, koʻzga koʻrinmagan, boʻlgan taqdirda ham oʻsha narsaning ichki xususiyatlarini qador boʻlgan “sirli” jihatlarini koʻrish imkoniga ega boʻlamiz.

Fikrlash esa, bilish faoliyati jarayoni boʻlib, voqelikni taʼsir koʻrsatib umumlashgan holda aks ettirish bilan xarakterlanadi. Fikrlashni taʼsir koʻrsatib tadqiqotlarni, kompleks fanlarni oʻzida mujassamlashtirish uchun zarur materiya bilan bogʻliqlikda fikrlash yordamida dunyoni taʼsir koʻrsatib yoʻllari va imkoniyatlarini oʻrganadi. *Formal mantiq* fikrlashning mantiqiy shakllari (tushuncha, hukm, xulosa)ga eʼtibor qaratadi. Fikrlashni taʼsir koʻrsatib tadqiqotlarning *sotsiologik* jihatini taʼsir koʻrsatib turli jamiyatlarning ijtimoiy hayoti bilan bogʻliqlikda fikrlashning tarixiy rivojlanish jarayonini taʼsir koʻrsatib taʼsir koʻrsatib bilan tavsiflanadi. *Fiziologiya* esa, fikrlash hodisasini aniqlik bilan taʼsir koʻrsatib aqliy mexanizmlarni oʻrganadi. *Kibernetika* esa, insonning fikrlash faoliyatida muhrlanadigan axborot jarayoni sifatida qaraydi. *Psixologiya* fikrlashni bilish faoliyati sifatida oʻrganadi hamda foydalaniladigan vositalarning xarakteri va umumlashgan darajasiga, subyektning fikrlash yangiligi bilan bogʻliqlikda fikrlashning turlarini differentsiallashadi. *Pedagogika* fikrlashni falsafiy, fiziologik, psixologik jarayon sifatida taʼsir koʻrsatib eʼtirof etgan holda, uni shakllantirishning shakl, uslub va vositalarini taʼsir koʻrsatib oʻrganadi va amaliyotga tatbiq etadi²⁰.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlashini shakllantirish uchun zarur buyumlar bilan taʼsir koʻrsatib taʼsir koʻrsatib harakatlar juda muhim. Amaliyotda fikrlash asosida bola obyektlarni qiyoslash, tahlil etish, taqqoslash, guruhlashni taʼsir koʻrsatib oʻrganadi. Ana shu tarzda bolada fikrlashning ilk – *koʻrgazmali* shakli tarkib topadi. Asta-sekin bolada nafaqat bevosita narsa-bujoylarni idrok etish orqali, balki timsollar asosida fikrlash qobiliyati taʼsir koʻrsatib rivojlanadi. Yaʼni *koʻrgazmali-obrazli* fikrlash shakllanadi. Maktabgacha davrining ikkinchi yarmida *mantiqiy-nutqiy* fikrlash rivojlana boshlaydi. Fikrlashning mazkur shakli narsa-hodisalar oʻrtasidagi mavjud taʼsir koʻrsatib taʼsir koʻrsatib yoʻlga qoʻyishda namoyon boʻladi.

19. Karimova B.M., Sunnatova R.I. Mustaqil fikrlash. Oʻquv qoʻllanmasi. Mashgʻulotlarni tashkil etish uslubiyoti – T.; «Sharq», 2000. – 6-b.

20. Xodjayev V.X. Umumtaʼlim maktabi oʻquvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari: Ped. f. n. ... diss. – T., 2009. – 19-b.

Maktabgacha ta'lim yoshining dastlabki bosqichida tasavvur xayoli bo'ladi, hayotiy tajribaning ortib borishi va rivojlanishi bilan ijodiy xayol tarkib topadi. Kichik maktabgacha yoshidagi bola uchun ko'rgazmali-harakatli, ko'rgazmali o'yin xosdir. Buning asosida so'z, mantiqiy tafakkur, tushunish rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda analitik-sintetik tafakkur tarkib toptiradi, bu esa hodisalarni, voqealarni chuqur anglashdagi muhim va muhim bo'lmagan tomonlarni ajratishga o'rgatadi.

Katta maktabgacha ta'lim yoshiga kelganda bolaning tasavvur faoliyati murakkablashadi va buning natijasida bola xayol o'zgarish yuz berayotganini kuzatish mumkin. Bola ko'rgazmali o'yinlari, ishlagan rasmlari, buyumlari to'g'risida maroq bilan yaxshi hikoya qilib berishi mumkin. Bolalarning bunday hikoyalari real borliqni aks ettirib qolmay, balki endi ularni ijodiy tasavvur o'zgartirib ham hikoya qilib berishlari mumkin.

3. Nutqni o'stirish. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini rivojlantirish alohida rol o'ynaydi. Inson o'z fikrlarini va boshqalarning fikrlarini tushunish uchun ona tilidan tashqari Nutqni egallash bolaga bevosita va bilvosita (hikoya, badiiy asar yaratishning tushuntirishi va boshqalar) yo'l bilan borliq haqida bilishni ta'minlash va talaffuz qilishga imkon beradi. Maktabgacha ta'lim muassasasida lug'atni oshirish, so'zning grammatik tuzilishini shakllantirish, bog'lanishni rivojlantirish vazifalari hal etiladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirishga doir quyidagi vazifalarni muvafaqqiyatli hal etish lozim:

- 1) tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish (bola nutqni eshitish shakllanadi, keyinroq talaffuzni egallaydi);
- 2) aniq talaffuzni hosil qilish (so'z va so'z birikmalarini doimiy aniq talaffuz qilish);
- 3) so'zni talaffuz qilganda urg'uni to'g'ri qo'yish ustida ishlash;
- 4) nutqni orfoepik jihatdan to'g'riligi ustida ishlash;
- 5) nutq sur'atini rivojlantirish;
- 6) nutqning ifodaliligini shakllantirish;
- 7) nutqiy aloqa ko'nikmalarini shakllantirish;
- 8) nutqiy eshitish ko'nikmalarini shakllantirish;
- 9) nutqiy nafas olishni shakllantirish;
- 10) o'z fikrini erkin va izchil bayon etish ko'nikmasini shakllantirish.

... yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish xilma-xil usullarga bo'lib;

... bilim tanishtirish mashg'ulotlarida;

... bilim tanishtirish mashg'ulotlarida;

... qaytib;

... qaytib;

... ishlarini bajarish jarayonida turli ishlarni bajarish asosida.

... yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish usullarini hisobga olishni talab etadi:

... idrok etish qobiliyati bola nutq organlarining

... qaytib;

... tushunish bola tomonidan umumlashtirishning turli usullari va grammatik til belgilari o'zlashtirilishiga bog'liq;

... o'zlashtirish bolada tilni his etishning rivojlangan-

... qaytib;

... maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish madaniyati alohida o'rin tutadi. Nutqning tovush madaniyatiga bo'ra nutq madaniyatining tarkibiy qismidir.

... yoshdagi bolalarda nutqning tovush madaniyatini shakllantirish qoidadagi vazifalarni hal etish lozim:

... fonematik eshitishi, mazkur sur'at va ohangni idrok etish qobiliyatini rivojlantirib borish;

... fonematik apparatni rivojlantirish;

... ovozda erkin gapira olish qobiliyatini shakllantirish;

... ovozda erkin gapira olish qobiliyatini shakllantirish; ovozda erkin gapira olish qobiliyatini shakllantirish; ovozda erkin gapira olish qobiliyatini shakllantirish;

... barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish;

... talaffuz, shuningdek, so'z va iboralarni aniq va ravon talaffuz qilishga o'rgatish;

... adabiy til orfoepiyasi qoidalariga muvofiq talaffuz qilishga o'rgatish;

... sur'atini shakllantirish;

... ohangdor va ifodali bo'lishga erishish²¹.

Yoshlik va bilishga qiziqishni tarbiyalash. Maktabgacha ta'limda yoshlik va bilishga qiziqishni tarbiyalash doir motivlarni shakllantirishga yo'nalish beradi.

... ta'limda yoshlik va bilishga qiziqishni tarbiyalash doir motivlarni shakllantirishga yo'nalish beradi. ... ta'limda yoshlik va bilishga qiziqishni tarbiyalash doir motivlarni shakllantirishga yo'nalish beradi.

naltirilgan bo'lib, uning yana bir muhim vazifasi bolalarda qiziqchilikni, bilishga qiziqishni tarbiyalashdir. Atrof-muhitni bilishga bola tabiatiga xos xususiyatdir. Bolalar tomonidan eng ko'p berilgan savol ham – “bu nima?” Mazkur refleks asosida bola narsa-buyumning xususiyatlari bilan tanishib boradi, o'zi uchun ular orasidagi aloqadorliklarni hosil qiladi. Bolalar nutqni egallaganlaridan keyin ularning bilish faoliyati yangi sifat bosqichiga ko'tariladi. Natijada bolalarning bilimlari umumlashadi, narsa-buyumlarni nafaqat ko'rib, balki idrok etish asosida, balki tasavvurlar negizida ularda analitik faoliyatga qobiliyatlilik shakllanadi.

Qiziquvchanlik va bilishga qiziqish atrof-muhitni bilishga doimiy munosabatning xilma-xil shakllarini o'zida aks ettiradi. *Qiziquvchanlik* faolligining muhim shakli sifatida bolaning tevarak-atrofidagi hodisalarni bilishga differensiallashmagan (ahamiyatli yoki ahamiyatsizlik ekanligi muhim emas – *ta'kid bizniki*) yo'nalganligidir. Qiziquvchanlik bilishni xohlaydi, uning qanchalik zarurligi ahamiyatli emas.

Bilishga qiziqish bolaning yangini bilish, narsa-buyumlarning hodisalarining sifat va xususiyatlarini aniqlash, ular orasidagi aloqadorlik va munosabatlarni izlab topishga intilishida namoyon bo'ladi. Ana shu tariqa bilishga qiziqish qiziquvchanlikdan obyektning qiziqarliqligini qamrab olinganligi, bilishning chuqurligi va to'liqligi, izlanuvchanligi bilan farqlanadi. Bilishga qiziqishning asosi – faol fikriy faoliyat. Bilishga qiziqishi ta'sirida unda diqqatni davomiy va barqaror ushlab turishga qobiliyatlilik shakllanadi, intellektual va amaliy vazifalarni bajarishda mustaqillik namoyon bo'ladi.

Bolaning bilishga qiziqishi uning o'yinlari, rasmlari, hikoyalarini o'qish boshqa ijodiy faoliyatida aks etadi. Ana shu sababli kattalar bolaning bilishga qiziqish faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlashlari lozim. Bolalar bolalar transport vositalariga qiziqadi. Uning ana shunday qiziqishi bolalarning o'yinchoqlarni olib berish, u bilan birgalikda biror modellarni yaratish va o'yinchoqni bo'laklarga taqsimlash va yig'ishda yordam berishdir. Qiziqishni oshirish uchun bolaning transport vositalari haqidagi bilimlarini eshitish, uni rasm chizishga jalb etish talab etiladi. Bolaning bilishga qiziqishi faoliyatining faqriyatini oshirish sifatida *bilishga qiziqishni rag'batlash* turadi.

Shuningdek, bolalarning bilishga qiziqishlarini oshirishda *motivlari* ham alohida o'rin tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilishga qiziqish motivlari *savollar* ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bolalarning

Ushbu mavzuda ikki guruhga ajratish mumkin: *bilishga doir* savollar. Kommunikativ savollar bola tomonidan o'zining bilim darajasi haqida ma'lumot berish uchun beriladi, ular bilan aloqa o'rnatish maqsadida beriladi. 3-4 yoshli Alisher dadasidan so'raydi: "Siz kichkina bo'lib, qanday xonaga bir o'zingiz kirishga qo'rqqanmisiz?" Bolalar o'zining bu kabi savollarga tushunarli tarzda javob berilishi uchun hayratlanish hissini bartaraf etib, o'zini bosiq va dadil his qiladi.

3-4 yoshli bolalar bilan bolalarning bilish motivlari bilan bog'liq savollarga javob berib boradi. Ikki-uch yoshli bolalarni ko'proq narsa-hodisalar haqida so'ralishi, ularning xususiyatlari qiziqtiradi. Ularning savollari qanday? kim? qanday? qayerda? so'rog'lari tarzida beriladi. 3-4 yoshli Elyor so'raydi: "Bu nima? Bu durbinmi? Ushbu nima?"

4-5 yosh (4-4,5 yosh)dagi bolalar uchun tevarak-atrofdagi hodisalarni faol fikriy qayta ishlash xos. Ularning savollari hodisalar orasidagi aloqa va munosabatlarni bilish, tushuntirish, ulardagi o'xshashlik, umumiylik va farqlarni aniqlashga qaratilgan bo'ladi. Beriladigan savollar ham murakkablashib boradi, "nima uchun?" tarzida ifoda etiladi. Shunday tarzda 4-5 yoshli bola so'raydi: "Nimaga quyosh qizdiradi-yu, oy esa yerdagi narsalar uchun odamlar uyda yashaydi, hayvonlar ko'chada yashaydi?" Besh-olti yoshli bolalar uchun biron narsa-hodisa haqida savollar xos: "Bulutlar nimadan hosil bo'ladi? Nereyga bulutlar yuradi? Bulutlar qanaqa qilib yomg'ir bo'lib yerga tushadi? Bulutlar oq, qora ranglarda bo'ladi? Siz bulutni ushlab qanday qilasiz? Bulutni idishga solib qo'ysa bo'ladimi?"

4-5 yoshli bolalar bilan beriladigan savollarning katta hajmi to'rt-besh yoshga kelganda maktabgacha yoshda bolaning savollari nisbatan kam bo'ladi. Uning sababi bolaning savollarga o'z kuchi bilan javob berish uchun qobiliyati bilan birga, aksariyat hollarda ota-onalarning bola bergan savollari bilan birga, uning savollaridan norozi bo'lishidir. Natijada bolalar o'zining savollari haqida kamroq e'tibor beradi, dakkini eshitaman degan tasavvur hosil bo'ladi. Bu holatni o'zgartirish uchun ota-onalarning savollari bilan aloqachilikni va bilishga qiziqishining pasayishiga olib

bolalar savollariga javob berishda quyidagi jihatlarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq:

1. Yodda tutish lozimki, bola savolni o'zi ishongan holatda. Bunday xulosaga u kattalarning o'zi tomonidan berilgan savollarning sabatlari asosida keladi. Shuning uchun bola savollarini kimga berishni tinglab, jiddiy va qiziqarli javob bersa, o'sha kishiga berish sababli bola tomonidan berilgan savollarga hurmat bilan, shu munosabatda bo'lib javob berish kerak.

2. Bola tomonidan berilgan savolning nima maqsadda berilgan bolani nima ajablantirayotganligiga e'tibor berish zarur. Kattalar tomonidan berilayotgan bilishga oid savollar ham kattalar bilan bahs kirinish, o'zining emotsional holatiga jalb etish uchun xizmat qiladi.

3. Bola tomonidan beriladigan savollarga qisqa va aniq javob berish lozim. Mazkur jarayonda bolaning aqliy rivojlanish darajasini ko'rib chiqish, olish, uning hayotiy tajribasiga e'tibor qaratish talab etiladi.

4. Bolaning savoliga oxirigacha to'liq javob berishga shartli bo'lish kerak. Aksincha, bu bolada yangi savollarning paydo bo'lishiga olib keladi.

5. Bolalarning savollariga javob berishda uning o'zining maqsadiga ham bilish maqsadga muvofiq. Shu maqsadda "Sen o'zing nima o'ylaysan? Sening fikringcha, qanday bo'lishi mumkin?" kabi savollar foydalanish zarur. Bolani birgalikda o'ylashga undash, uni savollarga javob berish foydali.

6. Bolaning savollariga javob berishda bolalar uchun yangi bilim adabiyotlardan foydalanish samarali. Bu orqali bolani olam haqida bilimlar beradigan manbalar bilan tanishish, o'qishga jalb etish kerak.

Aqliy tarbiya vositalari

Shartli ravishda aqliy tarbiya vositalari ikki guruhga bo'linadi: bolalarning faoliyati hamda ma'naviy madaniyat manbalari.

Bola rivojining ilk bosqichida shaxsiy tajriba tevarak-atrofni bilish muhim yo'lidir. Biroq buning o'zi bolaning aqliy kamoloti uchun yetarli emas. Bu esa o'z navbatida uni faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish talab etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning faoliyati o'zining turi, shuningdek, aqliy rivojlanishga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga bog'liq farq qiladi. Shubhasiz, bolaning ko'z o'ngidagi xilma-xil faoliyat turlari turli bilishga doir vazifalarni, u yoki bu faoliyat orqali hal etiladigan muammalarni yechimlarni paydo qiladi.

Maktabgacha yosh davrida tashkil etiluvchi muhim faoliyat turi biri – kun tartibiga amal qilish bilan bog'liq kundalik-maishiy faoliyat.

... mazmuni aynan sensor rivojlanishga samarali ta'sir
... ahmiyatga ega. Yuvinish jarayonida bolalar issiq
... boshqa xususiyatlarini
... hidini, sochiqning quruq va namligini his
... tushlik va kechki ovqatlanish vaqtida bolalar
... o'ziga xos xususiyatlari, ularning ta'mi, hidi,
... tanishishadi. Kun tartibini bajarish jarayonida bolalar
... (to'ng, chap qo'l, oyoq, yon tomon, orqa tomon)ni
... kun tartibi vaqtining belgilanganligi ularga sut-
... (kun, tun), hafta kunlari, bugun, ertaga, hozir, keyin kabi
... zlashtirishga yordam beradi. Bolalar vaqtni qadrlash,
... qo'ymaslik kerakligini o'rganishadi.

... mebel, kiyimlarning nomlarini bilib oladilar, ular tay-
... materiallar bilan tanishadilar, ulardan foydalanish qoidalarini
... Matakali tarbiyachilar turmushga oid narsa-buyumlar bilan
... qiyoslash, guruhlash mashqlari yordamida bolalarda
... faoliyatni rivojlantirishga harakat qiladilar.

... yechinish, ovqatlanish, stolni tuzatish uchun zarur
... o'zlashtirish va amalga oshira olish diqqat, xotira,
... boshqara olishga e'tibor qaratishni talab etadi. Tar-
... diqqatini tartiblilik, tevarak-atrofdagi kishilar fao-
... Hularning hammasi bolaning fikrlash doirasini kengay-
... rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi.

... bolalarning aqliy tarbiyasi *o'yin* faoliyati
... Kattalar tomonidan tashkil etilgan maxsus o'yinlar
... bolalar o'zlash-tirishi lozim bo'lgan turfa xil bilim,
... aqliy harakatlar bilan yakunlanadi.

... o'z tabiatiga ko'ra tasviriy (gavdalantira olish) tavsifga
... bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlari, avval
... aks etadi. O'yinlar jarayonida mavjud bilimlar yangi
... ifodalaniadi, shuningdek, umumlashadi,
... takomillashadi. O'yin jarayonida muloqot qilish
... bilimlari oshadi, o'zaro bir-birlari bilan fikr almashi-
... maslahatlariga, qo'shimcha ma'lumotlar olish uchun
... e'tibor qaratishadi.

... aqliy rivojlanishida shuningdek, *kompyuter o'yinlari*,
... *dasturlar* ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kun-

da axborot texnologiyalari ta'lim sohasida ota-onalar, pedagoqlar va boshqa mutaxassislarning imkoniyatlarini, xususan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish yo'llarini sezilarli darajada kengaytirishda muvaffaqiyatli ishlatilmoqda. Zamonaviy kompyuterlardan unumli va samarali foydalanish yosh bolalarning iqtidorlarini to'la ochilishiga va qobiliyatini yanada rivojlantirishga yordam berishi, shubhasizdir. Rivojlangan davlatlar bolalarga mo'ljallangan kompyuter dasturlarining ko'plab turlari yaratilgan. Respublikamizda ham 2008-yildan boshlab "Bilimdon" nomidagi kompyuter mashg'ulot-o'yinlari ishlab chiqila boshlandi. Ana shu doirasida ishlab chiqilgan "Rang va shakllarni o'rganamiz" dasturi yoshli bolalarning aqliy rivojlanishi uchun katta imkoniyatlarga ega.

Dasturdan foydalanish orqali bolalar quyidagi bilimlarga ega bo'ladi:

1) oltita asosiy ranglarni (qizil, sariq, yashil, ko'k, oq, jigarrang) nomlari bilan o'rganib oladilar;

2) ranglarni predmetlar bilan bog'liqlikda "ko'rish" hususiyatini tirdadilar;

3) har bir rang haqida qiziqarli she'rlarni bilib oladilar;

4) to'rtta asosiy shaklni (doira, uchburchak, to'rtburchak, to'rtburchak) bir-biridan ajrata oladilar;

5) turli predmetlarda shakllarni belgilay olish qobiliyatini oshirib tirdadilar;

6) predmetlarni turli xususiyatlari orqali guruhlay oladilar;

7) berilgan predmetlar ichidan mantiqiy ortiqchasini aniqlay oladilar;

8) dastur orqali bolalarning flora (o'simlik) va fauna (hayvonot) bilan yaqindan tanishishlari ta'minlanadi;

9) mayda bo'laklardagi o'zaro uzviy bog'liqliklarni aniqlash va tushuntirish rivojlanadi²².

Dasturning rang va shakllarni o'rgatuvchi sahifalarida bolalarning o'rganishlari oson bo'lishi uchun avval ikkita rang (yoki shakl) taqdim etiladi va ko'rsatilib nomi aytiladi va joyi o'zgartirilib, ular birin-ketin ko'rsatiladi. So'ralgan rang (shakl) bola tarafidan to'g'ri ko'rsatilsa, u olqishib keyingi rang so'raladi. Uslubiy jihatdan bolalarning to'g'ri javob berishini o'zgartirish uchun olqishlanishi ularda o'rganishga rag'batni oshiradi. Bordi-yu, bolalarning rangni noto'g'ri belgilasa, xatoga yo'l qo'ygani bildiriladi va harakat qilib ko'rish so'raladi.

22. Rang va shakllarni o'rganamiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun dasturi. – T.: "O'zbekim dasturlari", 2008. – 3-b.

bolalar bilimining ichki – dasturiy nazorati programmalash-
tiranidan foydalanayotgan bolaning yo‘l qo‘yayotgan xatolari
kuchayadi va bola adashayotgan yo‘nalishda xatolar soni ko‘-
payib o‘tgan bilimni mustahkamlaydigan o‘yin boshlanadi.

Har bir qator rasmlarni kichik bo‘laklardan to‘plab, yaxlit holga
keltirib ham o‘rin olgan. Bola vazifani to‘g‘ri bajarsa rasm syuje-
tini oshittiriladi. Jami yigirmata rasmni kichik parchalardan
tuzib qilib beriladi. Rasmlarning avvalgilari faqat to‘rt bo‘lakka
bo‘lsa, keyinroq olti bo‘lakka bo‘lingan rasmlarni yaxlit holga
keltiradi. Dastur ilk o‘rnatilganda olti rasm bu o‘yin uchun faol
shakllar va shakllarni o‘rganish bo‘yicha qolgan mashqlarni
qo‘lida qolgan rasmlar ham faollashib boradi.

Ushbu tamarali turlari (mehnat, konstruktiv, tasviriy) fikrlashni
bolaning keyingi rejalashtirilgan vazifalarini amalga oshirish
uchun ko‘p imkoniyatlarni yaratadi. Bola o‘zining amalga oshirgan
faoliyatlarini ko‘ra oladi, bajarilayotgan ishning bosqichlari, uni
bajarish usullarini aniqlaydi.

Bolalar faoliyatiga asoslangan aqliy tarbiya bolalarning sensor taj-
ribasini kuchaytirishga yo‘naltirilgan: materiallar, ularning belgilari, xu-
ssiyatlarini amalga oshirilgan faoliyat natijasida yuzaga keladigan o‘z-
garishlar (suy sepilgach nam bo‘ladi; chopilgan yer yumshoq bo‘lib
qoladi (suyda ko‘piradi) bilan tanishadi. Bolalarda materiallar,
qurilmalari va vositalari, mehnatga doir harakatlarni bajarish
natijalarini tizimi shakllanadi.

Bolalar qo‘l mehnati tasavvur (shu jumladan, fazoviy), topqirlik,
qo‘l rivojlantirish uchun cheksiz imkoniyatlarga ega.

Bolalar qo‘lida amalga oshiriladigan mehnat bilish faoliyatida alohida
bilish sifatida, bolalarni o‘simliklar va hayvonot dunyosining o‘ziga
qo‘l bilan tanishtiradi, sabab-aloqadorliklarni hosil qilishga, xulosa-
chilikka, tafakkur yuritishga yordam beradi.

Ushbu jarayonida, tabiat burchagida o‘sayotgan o‘simliklarni bolalar
qo‘l bilan kuzatadilar, o‘simliklarning o‘sishi uchun ma‘lum sharoitlar
(yillik, issiqlik) zarurligiga ishonch hosil qiladilar. Ana shu
sharoit qo‘l yonidagi mehnat bolalarning nutqiy-mantiqiy fikrlashining
rivojiga imkon beradi.

Bolalar hayotining dastlabki davrlaridanoq moddiy va ma‘naviy mada-
niyatlarini aqliy tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘la-

di. Bunday moddiy va ma'naviy madaniyat buyumlariga silohatlar, o'yinchoqlar, tasviriy san'at, arxitektura, amaliy san'at asboblari kiradi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida milliy jihatdan durdonalaridan aqliy tarbiya vositasi sifatida keng foydalanilmoqda. Milliy madaniyat durdonalariga milliy qo'shiqlar, raqs, xalq o'ynash asbob-anjomlar, kiyimlar; milliy urf-odatlar, bayramlar, marosimlari kiradi. Milliy madaniyatning bilish faoliyatiga doir mazmuni nihoyat bo'lib, tarbiyalanuvchilarda xalqning hayoti va turmush tarzi, milliy qiyofasi, hunarmandchiligi va boshqalar haqidagi dastlabki tasavvurlar shakllanadi.

Aqliy tarbiyaning yana bir kompleks tavsifga ega vositalari muzeylar (tarixiy, san'at, o'lkashunoslik)dir. 2008-yil Hukumat respublikamizdagi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi qoshida "Bolalar muzeyi" ochilgan. Bolalar muzeyi tasviriy san'at, kulolchilik, hunarmandchilik, arxeologiyaga doir materiallar bilan jihozlangan. Aynan bolalarning o'zida bolalar tomonidan turli buyumlarni yasashga doir bilimlar mashg'ulotlarni o'tkazish yo'lga qo'yilgan. Bularning hammasi bolalarning aqliy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalarida kichik muzeylar yaratish ham muvofiqdir.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Aqliy rivojlanish deganda nima tushuniladi?
2. Aqliy rivojlanishning tarkibiy qismlarini sanab bering.
3. Aqliy tarbiya tushunchasiga ta'rif bering.
4. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalash zaruriyati nimalardan iborat?
5. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalashning vazifalariga nimalar kiradi?
6. Sensor tarbiyaning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
7. Sensor etalonlarga nimalar kiradi?
8. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda fikrlashning qaysi turi rivojlantirish muhim ahamiyatga ega?
9. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning aqliy tarbiyasida bilish jarayonlari muhim rol o'ynaydi?

qanday ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini rivojlantirish
ni bolalar asosida amalga oshadi?

qanday ta'lim yoshidagi bolalarda bilishga qiziqish va
fikrni tarbiyalashda nimalarga e'tibor qaratish lozim?

qanday tarbiya vositalariga nimalar kiradi?

qanday aqliy rivojlanishida kompyuter o'yinlari, multimedia
ni ahamiyatini qanday baholaysiz?

qanday ta'lim yoshidagi bolalar uchun mo'ljallangan qanday
dasturlarini bilasiz?

qanday tarixi davlat muzeyi qoshida ochilgan "Bolalar
ni tarbiya uyushtiring va "Bolalar muzeyi mening nigohimda"
ni qay loyihalasini tayyorlang.

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

fikrni va fikrlashning birgalikdagi taraqqiyoti ... ning

tarbiya

rivojlanish

qandolot

qandiligi

qanday aqliy rivojlanishga intellektual faoliyatdan kelib
qanday mohirdoriy va sifat o'zgarishlarining murakkab dinamik
qanday rivoj bergan?

Leontev

Vygotskiy

Polnikov

Ungqova

qanday rivojlanish o'z ichiga qamrab olgan tushunchalar tizimi
qanday yaratilgan javobni aniqlang.

qanday fikrning moslashuvchanligi, fikrning tejamkorligi, intellektning

qanday fikrning mustliligi, barqarorligi va teranligi, fikrning tejamokrliigi,
qanday fikrning moslashuvchanligi va anglanganligi

C) Aqlning barqarorligi, taraqqiyoti va teranligi, fikriy faolligini anglanganligi

D) To'g'ri javob berilmagan

4. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishidagi xoslik qanday jarayonda namoyon bo'ladi?

A) Obrazli bilish shakllarini egallashda

B) Iqtidor va qobiliyatni rivojlantirishda

C) Bilish faolligini oshirishda

D) Idrok etish jarayonida

5. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyada asosiy vazifasi nimadan iborat?

A) Idrok etish qobiliyatini rivojlantirish

B) Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish

C) Idrok etish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish

D) Bilish faolligini oshirish

6. Aqliy tarbiya mazmuni qanday hujjatda belgilab berilgan?

A) "Bolajon" tayanch dasturida

B) Maktabgacha ta'lim muassasasida o'tiladigan mashg'ulotlar dasturida

C) Tarbiya jarayonida

D) Ta'lim jarayonida

7. Sezgi va idrok qanday jarayonda muvaffaqiyatli rivojlanadi?

A) Mashg'ulot jarayonida

B) Samarali faoliyat jarayonida

C) Bir maqsadga qaratilgan mazmunli faoliyat jarayonida

D) Loy va plastilindan narsalar yasash jarayonida qurish va o'yinlarini o'yinlash vaqtida

VII bob. AXLOQIY TARBIYA

Axloq (arabcha – xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soladigan qonun-qoidalar majmuidir.

Ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining hisoblanadi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ma'naviy yetukligining mezonini bo'lgan ma'naviy kamolotga erishiladi. Axloq – shaxs yoki guruh faoliyatini baholash orqali munosabatlarni boshqarish mexanizmi. Axloq shunchaki tartibga keltirish uchunгина emas, balki ularni uyg'unlik ham zarur. Munosabatlarni boshqarish ikki xil usuldan iborat: xulq-atvorni rag'batlantirish va jazolash. Axloq munosabatlarni tartibga soladi va ijtimoiy rivojlanish ehtiyoqlarini qondiradigan maqsadlarni ilgari suradi.

Ma'naviyatning barchalari umumiy xarakterga ega, ular alohida munosabatlar hammasi sohadagi munosabatlarni qamrab oladi. Bunday axloqiy kategoriya deb ataladi.

Adolatlilik, haqqoniylik, rostgo'ylik, adolatlilik, mehnatsevarlik kabi sifat va xususiyatlarni o'zida birlashtirgan shaxs tamoyillar deb ataladi.

Ma'naviyatning qoida sifatida qabul qilingan talablardan kishilar o'zlariga namuna tanlaydi. Bu *axloqiy ideal* deb ataladi.

Ijtimoiy qirralari (tamoyillari) – birdamlik (shaxsiy manfaatlilikning yuqori ko'rinishi sifatidagi ijtimoiylikka bo'yicha insonparvarlik (shaxsga o'z-o'zicha qadriyat va yakuflilik sifatida munosabatda bo'lish). Axloqiy ongning o'ziga xos sifatida yaxshilik va yomonlik, burch, vijdon, sha'n, qadriyat keltirib o'tish mumkin. Yuqorida aytilganlarni e'tiborga olib, jamiyat a'zolarining faoliyatiga yo'nalganligi va uni ma'nosida, faoliyatli tavsifini ko'rsatib o'tish to'g'ri bo'ladi.

Me'yorlar har bir inson va jamiyat uyg'unlikda mavjud bo'lgan kishilik jamiyatining ko'p asrlik tajribasi natijasidir. Ma'naviyat hamisha eng muhim maqsadlardan biri sifatida kishilarning ma'naviyatida yashashida uyg'unlikka intilib kelgan. Axloq me'yorlari

insonning yaxshilik va yomonlikni chegaralash, ezgulikni aniqlashga intilishlari natijasida yuzaga kelgan.

Axloq-me'yor va qadriyatlardan iborat. Axloqning uch asosiy ideallarni esa, shaxs o'zida tarkib toptirishni xohlagan me'yor tarzida ajratib ko'rsatish mumkin.

Me'yor – bir turdagi xulq-atvor, takrorlanadigan va standart, taqlid uchun misol, ijtimoiy fikr, did, qoida, urf-odat namuna. Me'yorlar ajdodlarning katta ijobiy ahamiyatga ega bo'lib o'zida mujassamlaydi, zero ularda u yoki bu xulq-atvorning avlodlar tajribasida sinalgan maqsadga muvofiqligi aks etadi.

Qadriyatlar – ijtimoiy munosabatlar va jamiyat a'zolarining ahamiyatli fazilatlarini. Qadriyatlar xilma-xil tasnifga ega bo'lib, mutlaq va nisbiy qadriyatlar farqlanadi. Absolyut qadriyatlar ya'ni umumahamiatli (obyektiv) tavsifga ega bo'lib, shubhasiz asoslangan, istalgan nuqtayi nazardan, turlicha nazardan va barcha sub'yekt uchun ijobiy xususiyatga ega. Ulardan ta'lim ijobiy qadriyatlar ham mavjud bo'lib, ular faqat qandaydir maqsad bilan yoki ma'lum bir subyektlar uchungina ijobiy tavsifga ega bo'ladi.

Axloqiy tarbiya – yagona ijtimoiy tarbiya jarayonining tarkibiy qismi. Jamiyat tomonidan insonlar xulqining boshqarilishiga ega bo'lib o'zaro bog'liq vazifani shart qilib qo'yadi: birinchidan, jamiyat me'yorlar, tamoyillar, ideallar, adolat, ezgulik va yovuzlik kabi xarakteristikalar ko'rinishida aks etadigan va asoslanadigan axloqiy talablarni ishlab chiqish; ikkinchidan, inson o'z xatti-harakatlarini yo'naltirish va nazorat qila olishi, shuningdek, ijtimoiy xulqni boshqarishda talablarni bajarish va o'rnatish, ya'ni boshqa kishilarga talab qo'ya bilishi va ularning xatti-harakatlarini baholay olishi uchun bu talablarni hamda ular bilan bog'liq talablarni har bir inson ongiga singdirish. Aynan shu ikkinchi talab insonda shaxsning tegishli e'tiqod, ma'naviy moyilliklar, hissiyatlar, odatlar, barqaror axloqiy sifatlarni shakllantirishdan iborat bo'ladi. Axloqiy tarbiya orqali hal qilinadi. U yoki bu jamiyatda axloqiy jarayonining mazmuni uning maqsadlari bilan belgilanadi. Bu maqsadlar ijtimoiy munosabatlar tavsifi bilan belgilanadi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning asosiy bolaning ma'naviy dunyosini, uning ongini, axloqiy hisslarini shakllantirish va xulqini tarbiyalash hamda rivojlantirishni taqozo qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning asosiy

shakllantiradi: 1) bolalarda axloqiy his-tuyg'ular va xatti-harakatlarini shakllantirish; 2) xulq madaniyati va ijobiy his-tuyg'ularni shakllantirish; 3) axloqiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish.

Ushbu maqsadga ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiyani tashkil etishda ommaviy tarbiyaga alohida e'tibor qaratish lozim:

1) ommaviy tarbiya guruh bolalari uchun sodda elementlar axloqiy tarbiyasida ma'lumot berish;

2) ommaviy tarbiyada ta'lim beradigan u yoki bu fazilatlarini rasmlar, multik tasmalar, ommaviy tarbiya bolalarning jonli harakatlari orqali tushuntirish;

3) ommaviy ravishda "nima yaxshi-yu, nima yomon?" so'zining mazmuni haqida fikrini sodda bayon etishi"²³.

Ushbu tarbiyaning *axosiy tamoyillari*ga quyidagilar kiradi:

1) ommaviy tarbiyaviy ishning ma'lum maqsadga qaratilganligi;

2) ommaviy tarbiyaya ishiga bola shaxsini hurmat qilgan holda yondashish;

3) ommaviy tarbiyaya ishini hayot va amaliyot bilan bog'lab olib borish;

4) ommaviy tarbiyaning ta'limliligi;

5) ommaviy tarbiyalanish;

6) ommaviy ishning tizimliliigi va izchilliligi;

7) ommaviy ishning ta'sirchanligi;

8) ommaviy ishning ta'lim muassasasi, davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda ommaviy tarbiyaviy ta'sirining birligi;

9) ommaviy ishning ta'lim muassasasi, davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda ommaviy tarbiyaviy ta'sirining birligi;

10) ommaviy ishning ta'lim muassasasi, davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda ommaviy tarbiyaviy ta'sirining birligi.

Ushbu maqsadga ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiyani ommaviy ravishda amalga oshirishning ommaviy tamoyillari – tarbiyachi va tarbiyalanuvchi ommaviy munosabatlarining o'rnatilishi, dialog nuqtayi nazaridan shunday xulosaga kelindiki, axloqiy tarbiyaning ommaviy ravishda amalga oshirish uchun psixik jarayonlarga (motivatsiya, anglash, ommaviy tarbiya va boshqalar) tashqi ta'sirlar ichki, individual-shaxsiyga ta'lim muassasasi aylanadigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish uchun ommaviy tarbiyani amalga oshirishning *pedagogik shart-sharoitlari*ni yaratish lozim:

1) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

1) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

2) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

3) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 1) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 1) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

2) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 2) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 2) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

3) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 3) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 3) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

4) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 4) ommaviy tarbiya munosabat uslubi: 4) ommaviy tarbiya munosabat uslubi:

d) kattalar va bolalar o'rtasidagi munosabat, kattalar va bolalar munosabati. Kattalar(pedagoglar)ning bolalarga nisbatan munosabati tamoyilida, o'zaro hamkorlik, o'zaro yordam, hurmat munosabati eng muhim shart-sharoit hisoblanadi.

2. Maktabgacha ta'lim muassasasida o'rnatilgan qat'iy konsepsiyani amalga oshirish.

3. Maktabgacha ta'lim muassasasida o'z tengdoshlariga nisbatan kishilarga nisbatan ijobiy hissiy munosabatni yuzaga keltirish va yaratish.

4. Bolalarni axloq me'yorlari va qoidalariga o'rgatish va shaxsida asosida bola shaxsida ijobiy axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash.

5. Jamoda hamma bolalar uchun teng sharoit yaratish va bolalar o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish.

6. Kun davomida bolalarning xilma-xil qiziqarli faoliyatini o'tkazib berish.

7. Bolalarning ijobiy axloqiy xulqini mashq qildiradigan o'yinlar o'tkazib berish va tug'dirish.

8. Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan oilaning hamkorligini o'rnatish va qalar²⁴.

Axloqiy tarbiyaga zamonaviy (shakllantiruvchi, madaniyati aksiyologik, ijtimoiylashtiruvchi, germenetik, sinergetik, amaliy yondashuvlar tahlili axloqiy tarbiyaning quyidagi pedagogik *samarali vositalar* sifatida ko'rsatish uchun asos bo'ladi:

- o'yin, muloqot, faoliyat jarayonida tabiiy ijtimoiy-axloqiy munosabatni yaratish;
- psixologik muhitni yaratish;
- dialog, hamkorlik;
- axloqiy qoidalar, hodisalarga qadriyatli munosabatni shakllantirish;
- tarbiyalanuvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil qilish;
- ijtimoiy ahamiyatli sifatlarni shakllantirish;
- axloqiy tarbiyaning harakatlantiruvchi kuchlari sifatida qarshiliklarni aniqlash va bartaraf qilish;
- emotsional kechinmalarni uyg'otish;
- tarbiyalanuvchilarning ichki potensialini ochib berish;
- axloqiy o'zgarishlarni doimiy tashhislash.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarini axloqiy tarbiyalashda aniq *mezonlarga* asoslanish maqsadga muvofiq. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bola:

24. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi – T.: «O'qituvchi», 1993

... Respublikasida yashayotganini *bilishi*;
... *berishi*, o'zining narsa-buyumlarini *asrab-avaylashi*,
... *parvarishlay olishi*;
... opa-singil, bobo-buvi, o'rtoqlari, tabiatni va
...
... ta'lim muassasasidagi qiz va o'g'il bolalar bilan *o'rtoq*

... ta'lim muassasasida va o'z-o'ziga xizmat
... bajarishda *mehnatsevar bo'lishi*;
... , ilohlik, nohaqlik, yomonlik, qizg'anchilikka *qarshi*

... ta'lim muassasasida foydalaniladigan narsalar,
... *asrab-avaylashi*;
... o'rtoqlariga *yordam berishi*;
... va she'r aytish, raqs tushish, yangi o'yinchoq
... *olishi* lozim.

Tarbiyachilarni Tarbiyaga texnologik yondashuv – tarbiya
tasvirlash natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va
tasviri vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayoni-
ning har bir bosqichini alohida-alohida loyiha-
ning shakl, uslub va vositalarini aniq belgilab olishga qaratil-
gan.

... yondashuv imkoniyati tarbiya jarayonining o'zida uning
... ko'plab omillar ta'siriga uchrashi, natijalarning tezda
... (bevosita yoki bilvosita)
... ko'p bosqichlilik bilan bog'liq ravishda mujassamdir.
... tarbiyalanuvchining u yoki bu sifat haqida tasavvur
... va keyinroq o'zlashtirilganlariga muvofiq harakat
... shakllantirish hamda to'g'ri xulq-atvor odatlarini
... o'lish bilan tavsiflanadi. Shunga asosan V.S.Selivanov
... uning bosqichlari ketma-ketligi murakkab o'ziga xoslik-
... haqidagi xulosaga keladi. Tarbiya, shaxs sifatlarini shakl-
... yo'nalganlik, xulqning ma'lum shakliga ijodiy mu-
... boshlanadi. Ikkinchi bosqich harakatni to'g'ri baja-
... , ya'ni to'g'ri xatti-harakat qilishni mashq qilish sanaladi.
... harakatni unga ijobiy munosabat bilan ko'p marta bajarish
... xulq-atvorga odatlantiriladi. Tushunchani o'zlashtirish

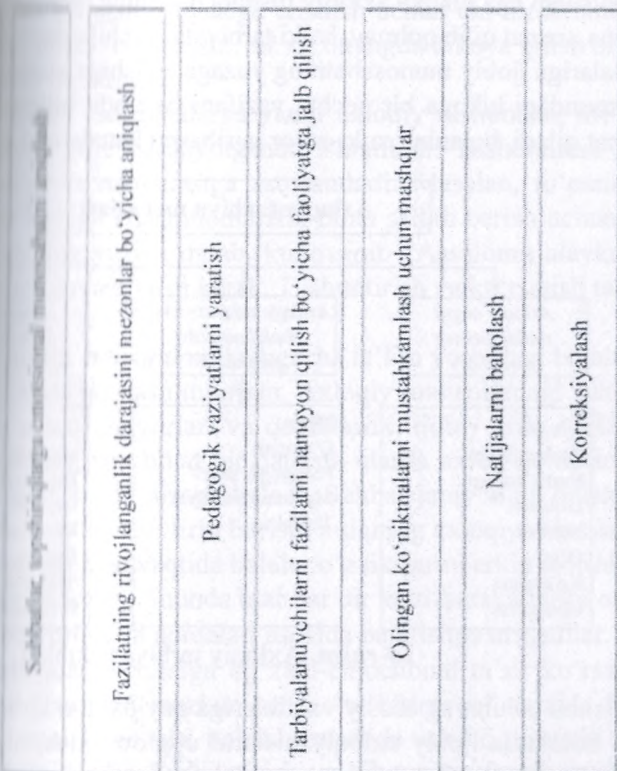
(shakllantirish) – tarbiya jarayonining keyingi bosqichi. U tushunchalar asosida ijtimoiy xulq tajribasi tashkil qilinadi.

Axloqiy fazilatlarni shakllantirish jarayonining pedagogik uning ijtimoiy maqsadlari, ijtimoiy mohiyati va ijtimoiy faoliyat kelib chiqadi. Ular, birinchidan, bolalarning axloqiy koʻrinishlarini faoliyat usullarini amaliy tatbiq etish koʻnikma va malakalarini taʼminlash; ikkinchidan, shu asosda oʻrganilayotgan sifatning yuqori shakllantirishdan iborat. Bu maqsadlarga quyidagi pedagogik bajarilganidagina erishish mumkin: bolalarni zarur sifatning yuqori rivojlanishiga olib keladigan axloqiy mazmun bilan boyitilgan pedagogik vaziyatlarga kiritish; bolalarni rivojlantirishga qaratilgan oʻz-oʻzini takomillashtirish vazifalarini ongli ravishda oʻz oldiga qoʻyishlarini taʼsir ilgari lab borish tavsifiga ega boʻlishi, oʻzida yangi, birinchi shaxsiy tajribada sinovdan oʻtganlarni aks ettirishi kerak. Bu axloqiy tarbiya taʼrifi, uning psixologik asoslari va mezonlarini loyihalangan *axloqiy fazilatlarni shakllantirish texnologiyasi* quyidagi tizimli ketma-ketlikka asoslanish maqsadga muvofiq tashkil topgan.

Axloqiy fazilatlarni shakllantirish texnologiyasi oʻzaro bogʻlangan, bir-birini toʻldirib boruvchi quyidagi qadamlar bilan tashkil topilgan iborat: 1) nazariy bilimlar, fazilatlar taʼrifini shakllantirish; 2) fazilatning rivojlanishidagi kamchiliklarni aniqlash; 3) suhbatlar va oʻyinlarga emotsional munosabatni aniqlash; 4) fazilatning rivojlanish darajasini mezonlar boʻyicha aniqlash; 5) pedagogik vaziyatlarni yaratish; 6) tarbiyalanuvchilarni faazilatni namoyon qilish boʻyicha faoliyatga qaratish; 7) olingan koʻnikmalarni mustahkamlash uchun mashqlar; 8) natijalarni baholash; 9) korrektsiyalash.

Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni axloqiy tarbiyalashda pedagogik va usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Axloqiy tarbiya uslublari, bolalarning axloqiy tasavvur va fikrini shakllantirishga, ularni egallab olishga, ularda madaniy xulq va ijobiy munosabatlarni, shaxsiy axloqiy his-tuygʻulari va sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan faoliyatdir.

1. rasm. Axloqiy fazilatlarni shakllantirish texnologiyasi.

Axloqiy tarbiya uslublarini shartli ravishda quyidagicha tasnif etish mumkin:

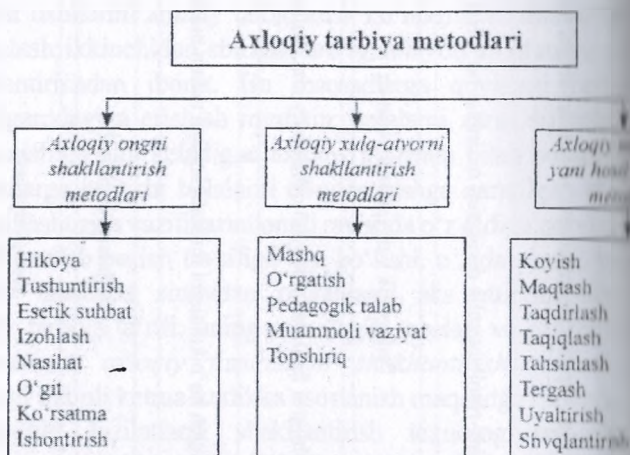
1. Axloqiy ongni shakllantirish usublari: hikoya, tushuntirish, estetik suhbat, izohlash, nasihat, o'g'it, ko'rsatma, namuna va boshqalar.

2. Axloqiy xulq-atvorni shakllantirish usublari: mashq, o'rgatish, namuna ko'rsatib, tarbiyalovchi vaziyat, topshiriq va hokazolar.

3. Axloqiy motivatsiyani hosil qilishga doir usulblar: rag'batlantirish, namuna ko'rsatib, namuna ko'rsatib.

4. Axloqiy ongni shakllantirish usublari. Axloqiy mavzudagi hikoya-masaladagi voqea-hodisalarni yorqin emotsional bayon etilishi-tilishi va bolalarning his-tuyg'ulariga ta'sir etib, ularga axloqiy me'yorlarni tushunish hamda o'zlashtirishga yordam beradi. Yaxshi bay-

on tavsifiga ega hikoya axloqiy tushunchalarning mohiyatini o'z ichiga olganligi uchun ta'lim g'irgagina xizmat qilib qolmay, balki tarbiyalanuvchilarda madaniy qoidalariga ijobiy munosabatning yuzgaga kelishiga xizmat qiladi. Axloqiy mazmunda hikoya bir nechta vazifani bajaradi: bilimlar ta'limga xizmat qiladi, bolaning xulq-atvor tajribasini kattalarniki asosida

10-rasm. Axloqiy tarbiya uslublari

Ushbu uslubning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

– bolalarda ijobiy axloqiy hislarni uyg'ota olish, hikoyalar orqali qoidalariga hamdardlik bildirish – yutug'idan quvonib, muvafaqiyatlarini birgalishib achinish;

– bolalarga tushunarsiz bo'lgan ayrim axloq qoidalarining mazmuni haqida tushuntirish va misol keltirib berish;

– axloqiy mavzulardagi hikoyalardan mashg'ulotlarda, sayohat va safarlarning o'z hayoti bilan bog'liq bo'lgan fursatlarda ham foydalanish.

Axloqiy mazmunda hikoya samaradorligini ta'minlash uchun ta'lim muhitidagi shartlarga rioya qilinishi zarur:

1. Hikoya maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning ijtimoiy muhitiga mos kelishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalar qisqa, emotsional, tushunarli bo'lishi maqsadga muvofiq.

2. Hikoyaning rasmlar bilan, musiqa jo'rligida bayon qilinishi bolalarning yaxshi idrok qilinishini ta'minlaydi.

3. Axloqiy mavzudagi hikoyaning yaxshi idrok qilinishi uchun ta'lim muhitidagi mos muhitning yaratilganligi muhim ahamiyatga ega.

... ko'zlangan maqsadga erishish uchun uni mohirona ba-
... lozim. Ishonarsiz, bir xil ohangda hikoya qilish orqali
... bo'lmaydi.

... uslubida esa, bolalarga yangi axloqiy tushuncha, me'yor
... qilib berilayotganda ishlatiladi. Tushuntirish kat-
... va namunasiga asoslaniladi. Masalan, ro'paradan
... kishiga xushmuomalalik bilan salom berish uchun bi-
... kishining yuziga qarab, kulimsirab "Assalomu alaykum"
... da davom etish kerak. Tushuntirish va ko'rsatish tabiiy

...

... mavzudagi *suhbat*ni maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni
... qatnashida qo'llash mumkin. Axloqiy mavzulardagi suhbat-
... axloq me'yorlari va qoidalarini, ijobiy xulq shakllar-
... qolmay, shu bilan bir qatorda ularda axloq qoidalari va
... talab yuzaga keladi. Suhbat jarayonida bolalarni
... kengaytirib borish, xulqning axloqiy sabablarini
... berak. Suhbat vaqtida bolalar o'z fikrlarini erkin aytishlari-
... berish lozim. Shunda ular har bir xatti-harakatlarini ongli
... me'yorlari va qoidalari asosida bajarishga urinadilar.

... tarbiyalanuvchilarga og'zaki-emotsional ta'sir ko'rsatish
... tarbiyamizda mazkur uslub "ta'birlamoq" tarzida ham
... birlamoq – bolada, bolalar guruhida uchrab turuvchi xat-
... sifatlanmoqdir. Tushuntirish va hikoyadan farqli ravishda
... jihatidan biror yosh guruhi yoki alohida bolaga ta'sir
... sifatlanmoqdir. Mazkur uslubni qo'llashda maktabgacha yosh
... guruhining shaxsiy sifatlariga asoslaniladi. Maktabga-
... sodda izohlash ko'rinishidan foydalaniladi: "Mana
... berak", "hamma shunday qiladi" va boshqalar. Izohlash
... sifatlar yoki xulq-atvor shakllarini shakllantirish
... tarbiyalanuvchilarda ma'lum bir xatti-harakatlarga to'g'ri munos-
... qo'lish uchun xizmat qiladi.

... yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashda *nasihat* qilish
... tutadi. Nasihat – sokin, xayrixoh vaziyatda bolani yaxshi
... berish maqsadida aytilgan gap, maslahat, pand, o'git.
... tinglash va unga rioya etish mazkur yosh guruhi uchun
... orqali bola psixikasiga tizimli ta'sir ko'rsatilib, unda
... motivlari va ustanovkalar hosil qilinadi.

ish orqali bolada ma'lum xatti-harakatning foydali ekanligi bildiriladi. Bola qachonki bildirilayotgan fikrni o'zi uchun boshqaga ishonch hosil qila olgandagina maslahatni qabul qiladi.

Agar bolada boshqa talab qilish ko'rinishi kor qilmasligiga ko'zi ochilganida mehri ni yangilash, uyg'otish maqsadida uni biror narsa uchun iltimos qilish, o'tinib so'rashdir.

Agar bolalar bilan o'tkazilgan har bir vaziyatda, ularga malol bo'lgan bo'lsa, mazmuni uqtirib, tayinlashdir.

Agar bola jahli chiqib, qizishib biror kor-hol, yomonlik qilishga ko'ngil va jahati shuni ko'rsatsa, uni bunday nomaqbul, nojo'ya harakatdan o'zini tutishga undash, tiyish.

Agar bolaga biror ish-harakat (masalan, turli joy va vaziyatlarda o'qish, gapirishni va boshqalar) bajarish usulini, yo'l-yo'rug'ini bildirish va shu ishni mustaqil bajara oladigan qilish. Mazkur ishni qo'llash qoidalariga quyidagilar kiradi:

Agar bolani va tarbiyalanuvchilar tarbiya maqsadini aniq tasavvurga keltirish lozim. Ayniqsa, bola o'rgatilayotgan ish-harakatning nima uchun qilishini tushunib yetmasa, tarbiyachining harakati zoye

harakatni bajarishga o'rgatishda buyruqqa emas, tushuntirishga bo'ladi. Masalan: "Qo'shnilar bilan salomlashib yursang, ular ko'ngil rahadi", "Seni chiroyli kuladi deyishlari uchun tishlaringni tashlab kerak" va boshqalar.

Agar bolaga o'rgatiladigan ish-harakat uchun maqbul vaqt va miqdor berish lozim. Odatlantirish uchun ma'lum muddat zarur, shoshilinch emas. Dastlab bolani harakatlarni to'g'ri bajarishi haqida fikrini bo'yin uni tez amalga oshirishiga intilish zarur.

Agar harakatlar qanday bajarilishini, natijasi nima bilan tugashini bildirish lozim. Masalan, toza va iflos poyabzal, silliq va g'ijim-ningni taqqoslab ko'rsatish orqali bolani bunday holatlarni barcha o'rgatib borish mumkin.

Agar bolani o'qish doimiy nazoratni talab etadi. Nazorat chin ko'ngildan, bolani amalga oshirilishi, zarda-jahl tarzida bo'lmasligi hamda nazorat qilish bilan uyg'unlikda olib borilishi lozim.

Agar bolani o'qish o'yin orqali amalga oshirilsa, yaxshi samara beradi. Agarda belgilangan qoidalarni boshqalarning majburlashisiz ham amalga ko'ra bajaradi.

o'ynashi "jamo'a" tushunchasi ikki xil ma'noda ishlatiladi. Birinchisi o'zaro bog'lanish deganda bir necha kishilarning muayyan maqsad uchun o'zaro birlashib tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish yoki yurti jamoasi, xo'jalik jamoasi va hokazo). Ikkinchisi o'zaro bog'lanish deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi, bolalar jamoasi yuqori darajada uyushtirilgan jamoatdir.

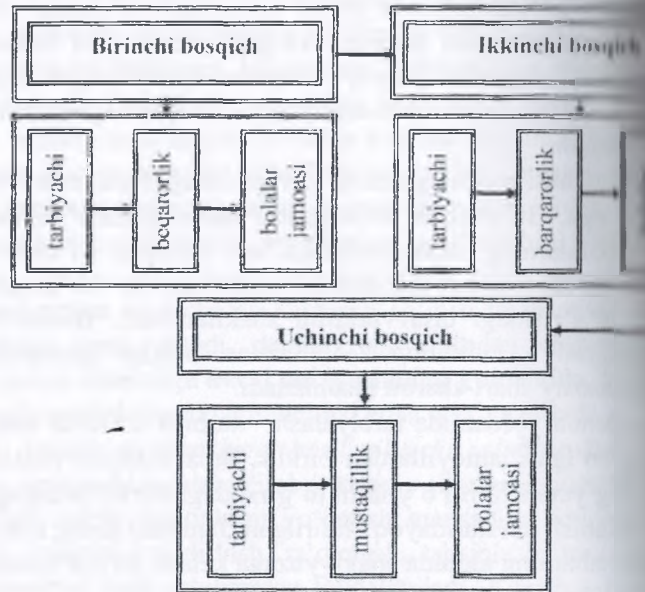
Bolalar jamoasi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda o'ziga xos xarakterga ega. Bu yoshda jamoaga har doim kattalar rahbarlik qiladi. Bolalarning harakatlarini ma'lum tomonga yo'naltiradi, har bir bolaning o'ziga xos xarakteridagi umumiylariga erishishda har bir bolaning o'ziga xos xarakteridagi tasavvurlarini shakllantiradi. Bolalarning o'zaro bog'lanishi va umumiy kechinmalari bolalar jamoasining o'ziga xos xarakterli shart-sharoit hisoblanadi.

Bolalar jamoasi yordamida tarbiyalash – tarbiya tizimida muhim o'rin tutadigan tamoyillardan biridir. Bola shaxsini shakllantirishda jamoaning yetakchi rol o'ynashi to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanidagi tadqiqotlar davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'zaro bog'lanishning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa bolaning o'ziga xos xarakteridagi rivojlanishini ta'minlaydi.

Bolalar jamoasidan boshlab o'zida boshqalar bilan, bolalar jamoasi bilan o'zaro bog'lanishda bo'lishga ehtiyoj sezadi. Ammo kichkina bola o'ziga xos xarakterda bo'lmaydi. U bir jamoaga sharoit taqozosi bilan kelib qatnashgan joyidagi yoki ota-onasining ishxonasi yaqinidagi o'ziga xos xarakterli ta'lim muassasasiga qatnay boshlaydi. *Bolalar jamoasi* – bu o'ziga xos xarakterli faoliyatni tashkil etuvchi, mustahkamlik, umumiy javobgarlik ta'minlovchi, barcha a'zolarining huquq va majburiyatlarda tengligi ta'minlovchi aloqadorlikka ega bo'lgan bolalar guruhidir.

Bolalar jamoasini shakllantirish – uzoq vaqtni talab etadigan murakkab jarayon (11-rasm). Avvaliga birgalikdagi faoliyat ko'pincha o'yin shaklida bo'lgan faoliyatga birlashadi. Bu birlashish beqaror, qisqa vaqt davomida tez buziladi. Bunday *dastlabki birlashishning* tashkilotchisi bolalar jamoasidir. Chunki u bolalarga birgalikda o'ynashni taklif etadi. Bola jamoasini mashinaga yuk yuklasa, ikkinchisi tashiydi, uchinchisi o'ziga xos xarakterli ta'minlaydi; to'rt-besh qiz uy-anjomlari bilan "Xola-xola" o'yinini o'ynatadi. Tarbiyachi esa ularga rollarni taqsimlashda yordam beradi. Bolalar jamoasiga birlashtirishning dastlabki bosqichida tarbiyachi bu

birlashishning markazida turadi: kichik yosh guruhi bolalar o'rtak aytib beradi, ashula o'rgatadi, qiziq o'yinchoqlarni bo'...

11-rasm. Bolalar jamoasini shakllantirish bosqichlari

Ikkinchi bosqich – bolalar guruhining barqaror bo'lishini ta'minlashdir. Bu davrga kelib bolalar ancha mustaqil hamda tashkilotchilik qobiliyatini egallagan bo'ladilar. Birgalikdagi faoliyatning o'z maqsadlari oldinga suriladi – o'yin-mehnatga o'rgatiladi. Bu bosqichda tarbiyachining vazifasi bolalarda tashkilotchilik qobiliyatini shakllantirishdir. Mashg'ulot o'tkazayotganda uning o'zi hammaga rahbarlik qilishi, so'zi esa hamma uchun tushunarli bo'lishi lozim. U bolalarning o'z o'rtoqlarining ishini tahlil qilishga jalb qilish orqali ularni o'z mustaqillikka, rostgo'ylikka o'rgatadi. Tarbiyachi bolalarning o'z tashkilotlariga xayrixoh bo'lishlarini tarbiyalaydi.

Bolalar jamoasining *yuqori bosqichi* ularda mustaqillikning oshib ketishini bilan belgilanadi: ular o'zlari birlashadilar, o'zaro munosabatlarni o'zlarida boshqaradilar, ayrim jamoa a'zolari xulqini o'zlari hal etadilar. Uchinchi bosqichda o'zini jamoa a'zosi sifatida anglab olish yuzaga keladi. Bolalar vaqt-vaqti bilan hamma uchun kerak bo'lgan topshiriq va...

... (maybatchilik, jonivor va o'simliklarni parvarish qilish, bosqichda tarbiyachining tutgan bosqichda ta'sir ko'rsatishdan bilvosita ta'sir ko'rsatish uchun maslahatchi, katta yoshdagi o'rtoq rolini bajaradi, yaxshilarning tashabbusini qo'llab-quvvatlaydi, tortinchoq bolalarga bilan birgalikda harakatlanishlariga doir tushuntirish ishlarini bajaradi).

... tarbiyalash
... maktabga-
... yoshidagi
... axloqiy sifat-
... toptirish

Bolalarni jamoada tarbiyalash jarayonida qator axloqiy sifatlarni tarkib toptirish imkoniyati mavjud: insonparvarlik, intizomlilik vatanparvarlik va boshqalar. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda jamoatchilik munosabatlarining boshlang'ich belgilari axloqiy sifatlar guruhidir. Bunga bolalarning do'stlashishi, bir-biri bilan va mehnat qilish xohishi, qobiliyati, boshqalarning qiziqishlarini hisobga olishi, bir-biriga yordam bera olishi, muvaffaqiyat bilan bajarishi, umumiy ish va umumiy buyumlar uchun qatnashish kabi axloqiy sifatlar majmuasi kiradi. Bunday hissiyatlar, tushunchalar bola shaxsining ijtimoiy yo'naltirilgan harakatlariga yordam beradi, bolada insonparvarlikning dastlabki belgilarini shakllanadi.

... me'yorlik hissi axloq me'yorlari va qoidalarini o'rgatish asosida shakllanadi. Buning uchun bolalarni yaxshi ishlarni qilishga o'rgatib berish, insonparvarlik hissinii tarbiyalashda maktabgacha yosh guruhlari uchun zarur. Mazkur jarayonda bolalarga namuna ko'rsatish, o'rinli videoroliklardan foydalanish yaxshi samara beradi.

... o'zaro bir-birlariga mehribon bo'lishga o'rgatib borishda bolalarning bir-birlarini yoqtirishga asoslangan aloqalarini tashkil topish, o'zaro munosabatlarini yo'lga qo'yish, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash zarur.

... bolalar ayrim ishlarning uddasidan chiqib, boshqa bolalarni kamsitishga harakat qilishi bolaga biror narsani bilmagan o'rtog'iga o'rgatish, kerak bo'lsa o'zini maqtash yarashmasligini tushuntiradi ("Sen Alisherga o'z qiziqishini ko'rsatish kerakligini o'rgat, shunda Alisher ham robotni o'z qiziqishini ko'rsatib yasay oladi").

... yoshda bolalar bir-biri bilan o'ynaganda xalaqit bermaslik, o'z qiziqishini tortib olmaslik, kerak bo'lsa so'rab olish, o'rtog'i o'ynab

bo'lguncha kutib turish kabi xususiyatlarni o'zlariga singdirib
Natijada bolalarda ijobiy munosabatning dastlabki shakllari
bo'la boshlaydi, birga o'ynash istagi paydo bo'ladi. Tachyot
navbatida bunday ijobiy munosabatni, birgalikdagi faoliyatni
tirib borishi maqsadga muvofiq.

O'rta yosh guruhi bolalarida xushmuomalilik, o'rtog'ga
xursandchiligidan quvonish, uni xursand qilish, narsalar
kabi jihatlar tarkib toptirib boriladi. Bolalar o'yinchoqlar
foydalanishni kelishib oladilar, o'yinda kim qaysi rolni
tortishmay osongina hal etadilar, bir-birlariga umumiy ishda
larga yordam beradilar.

Katta va maktabgacha yosh guruhi bolalarining o'z teng
munosabati ongli tusda bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar o'z teng
mehribon, kasal bo'lganda g'amxo'rlik qiladigan bo'lib qoladi.
yoshdagi bolalarda jamoatchilikning dastlabki namunalari shakl
Tortishuvlarni haqqoniy hal etadilar, o'rtog'ining nohaqligini
shuntira oladilar.

Maktabgacha yosh davridan boshlab bolalarni *intizomlilik*
borish zarur. Buning uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni
olish lozim:

1. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda intizomlilikni talab
tarbiyachi, ota-onalar va kattalar obro'yi, o'zaro munosabati
muhim va birinchi darajali ahamiyatga ega.

2. Bolalarni intizomlilikka o'rgatishda aniq tuzilgan kun tartibi
muhimdir. Bolalarni doimiy ravishda kun davomida bajariladigan
harakatlarga odatlantirib borish zarur.

3. Guruh xonasining tartib bilan jilozlangani, asbob-anjoni
to'g'ri joylashtirilishi ham intizomlilikni tarkib toptirishda muhim
miyatga ega.

4. Bolalar guruhida ularning qiziqishi, rivojlanishi, yosh xushmuomalilik
mos bo'lgan o'yinchoqlarning yetarlicha bo'lishi – turli xil o'yinchoqlar
boshlash va rivojlantirish, birgalikda o'ynash, mehnat qilish, qiziqish
bo'yicha mashg'ulot bilan band bo'lishga sharoit yaratadi va uning
xatti-harakatlarning oldini oladi.

5. Bolalarda intizomlilikni tarbiyalashda bolaning ongliligi
lanish kerak. Buning uchun kattalar bola talab qilinayotgan
nima uchun bajarishi kerakligini unga yaxshilab tushuntirishlari

...ni qidani egallab olgandan so'ng topshiriqni aniq va to'liq
... qiladi.

... bolalar guruhida iltifotlilik muhitini yaratish uchun
... xilma-xil va mazmunli bo'lishiga e'tibor beradi.
... biror ish bilan mashg'ul bo'lishga intilish uyg'otadi.
... yo'lga qo'yadi, intizomlilikni tarkib toptirishga ijobiy
...

... ta'lim yoshidagi bolalarda tarbiyalanishi lozim bo'l-
... azisloqiy fazilat – *vatanparvarlik*dir. Vatanparvarlik – tari-
... tarixan odamlarning hayot yo'lining paydo bo'lishi va
... kunda uning butun tarixi davomida unga yo'ldosh bo'lib
... birga o'zagaradi va rivojlanadi.

... barcha tarixiy davrlar va barcha avlod uchun xos xusu-
... rivojlanishi, mavjud shart-sharoitlarning o'zgarishi
... tushunchasi mazmun-mohiyati ham o'ziga xos
... lib e'tib boradi. Vatanparvarlik tushunchasining mohiyatini
... har bir davlatning tashkil topishi va mustahkamlanishi,
... mustaqillik uchun kurashi bilan bog'liq tarixiy genezisidan
... lozim. Ana shu sababli vatanparvarlik minglab yillar
... shakllangan yuksak hissiyotdir.

... va insonning vatanparvarlik hissiyoti qator o'zgarib
... millarga bog'liq. Ijtimoiy hodisa sifatida vatanparvarlikning
... uning hayotiyligi uning o'z tabiatiga va kelib chiqishiga
... asosga ega ekanligi bilan izohlanadi. Inson har doim
... o'sgan joyi, o'zining tarixiy Vataniga ega bo'ladi. U
... aloqadorliklar, shu jumladan, u yashayotgan, rivojlangan,
... davom ettirish imkoniyatiga ega bo'lgan atrof-muhit bilan
... Aynan mazkur va boshqa omillar vatanparvarlik tu-
... bilan bevosita bog'liqdir. Vatanparvarlik ijtimoiy-axloqiy
... insoniyatning birligi, uning taqdirining umumiyliigi, har
... milliy o'ziga xosliklarini saqlab qolishini aks ettiradi.

... atamasi aslida arabcha so'z bo'lib, “ona yurt” ma'nosini
... Vatan tushunchasi keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Bir xalq
... jamo'lar yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqo-
... hudud nazarda tutilsa, bu keng ma'nodagi tushunchadir. Kishi
... uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa, bu tor ma'nodagi
... tushunchadir.

O'zbekistonning kelajakda buyuk davlatga aylanishi O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov aytib o'tganidek, to'rtta ma'naviy-aslohdan biriga asoslanadi. Bular:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
- vatanparvarlik²⁶.

Mustaqil O'zbekistonni buyuk davlat darajasida taraqqiyot yo'li bo'yicha jamiyat ma'naviyatini rivojlantirish zaryr. Zero, ma'naviy kamolot insonlarga buyuk kelajak sari intiladilar. Ma'naviy yetuklikning muhim belgisi esa vatanparvarlikdir.

Vatanparvarlik shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ulgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urtirishning uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuk san'at sifatida fazilat sanaladi.

“Vatanparvarlik – o'z taqdirini vatan, millat taqdiri bilan bog'laydigan barcha kishilarga xos fazilat. Millat taraqqiyotining imkoniyatlarini shuhrati, obro'-e'tibori ham shu millat kishilari vatanparvarlikning darajasi bilan bog'liqdir”²⁷.

Vatanparvarlik – tug'ma, irsiy xususiyat emas, balki ta'lim natijasida shakllanadigan ma'naviy-axloqiy xislatdir. Bolalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoni insonda turli fazilatlarini shakllantirishga ya'ni aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, huquqiy, fuqarolik, milliy g'ururlanish, anglash, sofdillik, insonparvarlik, millatparvarlik va boshqalarni o'zaro muvofiqlikda muammolarni bartaraf etishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishni ta'lim ko'rsatib berishdir. Shuning uchun ham “milliy g'urur, milliy iftixor har qanday davlatning mizning poydevori bo'lmog'i kerak”²⁸.

26. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. – T., «O'zbekiston» nashriyoti, 1992. – 65-b.

27. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – T., «Universitet», 1998.

28. Atadjanova Sh. Oilada o'spirin-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari nomidagi konferentsiya materiallari. – T., 2001. – 23-b.

... g'ayalar millati va e'tiqodidan qat'iy nazar, yosh avlod-
... qayroning ongiga singdirilishi kerak. Bugungi yoshlarda
... milliy tuyg'u kabi tushunchalarni tarbiyalash vatanparvar-
... bilan bog'liqligini har bir O'zbekiston fuqarosi, farzand-
... ning i va unga o'z ongi, ixtiyori, xohishi va istagi bilan
... bo'lmog'i darkor".

... Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov mustaqillikni mus-
... asosiy negizlaridan biri "vatanparvarlik" deb ko'rsatar
... buqun vatanparvarlik tarbiyasi davlat ahamiyatiga molik
... qaratilishini ta'kidlaydi.

... Respublikaning ijtimoiy-pedagogik asoslari quyidagilardan ibo-

... varlik tuyg'usi ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayo-
... vatan haunda uning mavjudligi darajasiga nisbatan yon-
... tadi;

... varlik tuyg'usiga ega bo'lish shaxsning umumiy kamoloti,
... qarashi, tafakkuri, shuningdek, hayotiy tajribasi negizida
... tadi;

... varlik individual xususiyat bo'lib, u tarixiy obyektiv sha-
... bo'luvchi psixologik-pedagogik hodisa hisoblanadi;

... varlik ma'naviy ehtiyoj sifatida uzluksiz, tizimli hamda samarali
... iluvchi pedagogik-ijtimoiy tarbiya natijasida qaror topadi;
... vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalash uning ijtimoiy jami-
... illigini ta'minlashga xizmat qilish bilan birga davlat va xalq
... uyg'un keladi.

... varlik munosabatlarning barcha o'ziga xosliklarini qamrab olgan
... varlik tuyg'usi o'zida kognitiv (bilishga oid), emotsional
... bo'nikmalarini aks ettiradi.

... varlik (*bilishga oid*) *tarkibiy qism* bolalarning o'z Vatani, tug'ilib
... va madaniyati; yurtdoshlarining qahramonliklari; olim-
... niyat arboblarning yutuqlari; zamonaviy sharoitda erishil-
... haqidagi bilimlaridan tashkil topadi. Shuning uchun biz
... varlik tuyg'usini shakllantirishimiz uchun bolalarda ana shun-
... qaror toptirishimiz zarur. Vatanparvar shaxs o'z Vatani haqida
... lariga ega bo'lishi kerak:

... tug'ilib o'sgan joyini sevish;

... Vatanning tarixini bilish, uning o'tmishi va buguni bilan faxr-

lanishi, uning eng yaxshi an'ana va muvafaqqiyatlarini saqlash va ko'paytirishda faol ishtirok etish;

– tabiatni sevish va ardoqlash;

– o'z Vatanida yashayotgan xalqlar o'rtasidagi do'stlikni mustahkamlash;

– boshqa millat vakillarining hayot yo'li bilan qiziqib tanishish va an'ana, urf-odatlarini hurmat qillish va o'zaro tajriba almashinish.

Emotsional tarkibiy qism Vatan tushunchasiga xos barcha hissiyotlar idrok etish bilan bog'liq hissiyotlar tizimi bilan tavsiflanadi. Ushbu tizimda tirilayotgan obyekt bilan bog'liqlikda quyidagi his-tuyg'ulari hisoblanadi:

– estetik his-tuyg'ular – Ona Vatan go'zalliklaridan bahramand bo'lish;

– lirik his-tuyg'ular – “qondoshlik, yaqinlik hissi” – vatandoshlik hissi chasi ekanligini his etish;

– gnostik his-tuyg'ular – Vatani va o'zi tug'ilib o'sgan yerini tanishish va an'analari va marosimlari bilan tanishish natijasida yuzaga keladigan hissiyotlar;

– jamg'arilgan his-tuyg'ular – mamlakatimizdagi tabiiy va ijtimoiy resurslariga doir tasavvurlar bilan bog'liqlikda namoyon bo'ladigan hissiyotlar.

Xulq-atvoriga doir tarkibiy qism bolalarda aniq munosabatlarini shakllantirish va mustahkamlash uchun muvofiq vazifalar qaratiladi. Ushbu qatorda, ularda keyingi avlod uchun eng yaxshi narsalarni saqlash va ko'paytirishga doir faoliyatda faol ishtirok etishni tarkib toptirish uchun zarur bo'lgan muvofiq vazifalar qaratiladi.

Vatanga muhabbat hissi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda muvofiq vazifalar tomonidan bolaning ruhiy taraqqiyotini hamda ular tabiiy va ijtimoiy muhitdagi aniq va obrazlilikni e'tiborga olgan holda ma'lum izchillik bilan tarbiya qilinib boriladi. Shuning uchun mazkur yoshdagi bolalarda Vatanga muhabbat hissinin ularga yaqin va tanish bo'lgan aniq faktlar, yorqin misollar bilan tarbiyalab boriladi. Tarbiyachilar bolalarda o'z oilasiga, uyiga, maktabiga, maktabgacha ta'lim muassasasiga va bolalarni o'rab turgan atrof-muhitga muhabbatni va ularga sodiq bo'lishni tarbiyalayotib, eng muhim his hisoblangan vatanga muhabbatni tarbiyalab boradi.

Kichik yosh guruhi bolalari tevarak-atrofdagi voqea-hodisalarni faqat tashqi belgilarini anglay oladilar. Ular Mustaqillik, Navro'z bayramlarini hamma kishilar shodiyonalik bilan kutib olishlarini ko'rib bundan juda zavqlanadilar, ammo buning sabablari, natijalari bilmaslar. Biroq mazkur yosh guruhi bolalar tevarak-atrofdagi

bolalarga ko'rsatayotgan g'amxo'rliklari bilan kattalar muhabbatini, aniq misollar orqali tushuntirib borishlari lozim.

Yosh guruhida vatanga muhabbat hissi o'z uyiga, maktabgacha ta'limiga, tarbiyachiga muhabbatni tarbiyalashdan boshlanadi.

Yoshlar, tarbiyachilar ularga qanday g'amxo'rlik qilayotganini his qilish va his etadilar, natijada bolalarda ularga bo'lgan muhabbat hissi ularning g'amxo'rlik va himoyasiga ishonch hosil qiladilar.

Yosh guruhi bolalari kattalar mehnatini, ularning jamiyat rivojiga qaratgan hissalari, kishilar tomonidan amalga oshirilayotgan muvaffaqiyatli ishlarini tushunadigan bo'lib qoladilar. Mazkur yosh guruhi bolalari kengroq doiradagi kishilar bilan munosabatda bo'la oladilar. Ular ota-onalari va tarbiyachilardan o'z shahri, qishlog'i haqida ma'lumotni bilib oladilar.

Yosh bolalariga uyda ota-onasi, bobo-buvilariga yordam berishni, butun guruh bolalari bilan ular oilada kattalarga qanday muvaffaqiyatlari haqida suhbatlashiladi. Mazkur yosh guruhi tarbiyasida vatanga muhabbat hissini tarbiyalashda badiiy adabiyat, shevalar va badiiy maqsadga muvofiq.

Yosh guruhi bilan esa, tarbiyachi jonajon shahar, qishloqdagi ko'chani, maydonlarni, binolarni, bog'larni ko'rsatadi.

Yoshlar va xiyobonlarning nomi shahar yoki qishloqning tarixini, xalqning o'tmishini anglatishini tushuntirib boradilar. Ular ijtimoiy hayot, buyuk olimlar, xalq e'zozlagan kishilar haqida ma'lumotni tushuntiradi.

Yoshlar bilan "Xotiramiz hamrohimiz, qadr esa qomatimiz", "Bog'ingiz - bayrog'ingiz", "Beg'ubor bolalik himoyachilari", "Uyim - vatanim" kabi vatanparvarlik mavzusidagi turli tadbirlar, bayramlar o'tkazish yaxshi samara beradi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Vatanga muhabbat deganda nimani tushunasiz?

2. Vatanga muhabbatni qanday unsurlarni o'z ichiga oladi?

3. Maktabgacha tarbiya deganda nimani tushunasiz?

4. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni axloqiy tarbiyalash mazmuni nima?

5. Maktabgacha ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiya o'qitishning pedagogik shart-sharoitlariga nimalar kiradi?

6. Axloqiy fazilatlarni shakllantirish texnologiyasi qanday o'z ichiga oladi?

7. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni axloqiy tarbiyasini shartli ravishda qanday guruhlarga ajratish mumkin?

8. Axloqiy ongni shakllantirish uslublarini sanang va ularga misol keltir.

9. Axloqiy xulq-atvorni shakllantirish uslublariga nimaga e'tibor beriladi?

10. Axloqiy motivatsiyani hosil qiluvchi uslublarning qanday baholash mumkin?

11. Bolalar jamoasini shakllantirish bosqichlarini sanang va har bir bosqich mazmunini bayon eting.

12. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda shakllantirilgan bo'lgan axloqiy fazilatlar haqida ma'lumot bering.

? - MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. Axloq qanday xususiyatga ega?

- A) Siyosiy-ijtimoiy
- B) Ijtimoiy-psixologik
- C) Tarixiy
- D) Pedagogik

2. Insonning barkamolligi nima bilan belgilanadi?

- A) Bilimi bilan
- B) Odobi bilan
- C) Adolatli va mehnatsevarligi bilan
- D) Ma'naviy dunyosi bilan

3. Qaysi asarda axloq-odob masalalari keng yoritilgan?

- A) "Qobusnoma" da
- B) "Qutadg'u bilik" va "Hibatul Haqoyiq" da
- C) "Al-Adab Al-Mufrad" da
- D) Barchasida

1. "Almadan qimmat" hikmati kimga ta'luqli?

2. Ushbu hikmatning ma'nosini tushuntirib bering.

3. Ushbu hikmatning ma'nosini tushuntirib bering.

4. Ushbu hikmatning ma'nosini tushuntirib bering.

5. Ushbu hikmatning ma'nosini tushuntirib bering.

6. 7 yoshga kirganda uyatchanlik, mustaqillik, xudbinlik kabi qator shaxsiy xususiyatlar namoyon bo'ladi?

7. Ushbu xususiyatlar qanday holatda namoyon bo'ladi?

8. Ushbu xususiyatlar qanday holatda namoyon bo'ladi?

9. Ushbu xususiyatlar qanday holatda namoyon bo'ladi?

10. Ushbu xususiyatlar qanday holatda namoyon bo'ladi?

11. Bolaning aqliy rivojlanishiga ta'siri qanday?

12. Bolaning aqliy kamolga yetadi.

13. Bolaning aqliy kamolga yetadi.

14. Bolaning aqliy kamolga yetadi.

15. Bolaning aqliy kamolga yetadi.

16. Bolaning aqliy rivojlanishidagi muhim omil nima?

17. Bolaning aqliy rivojlanishidagi muhim omil nima?

18. Bolaning aqliy rivojlanishidagi muhim omil nima?

19. Bolaning aqliy rivojlanishidagi muhim omil nima?

20. Bolaning aqliy rivojlanishidagi muhim omil nima?

21. Bolaning ijobiy xulq-atvori barqarorlashadi?

22. Bolaning ijobiy xulq-atvori barqarorlashadi?

23. Bolaning ijobiy xulq-atvori barqarorlashadi?

24. Bolaning ijobiy xulq-atvori barqarorlashadi?

25. Bolaning ijobiy xulq-atvori barqarorlashadi?

VIII bob. MEHNAT TARBIYASI

Mehnat tarbiyasining maqsad va vazifalari

Mehnat tarbiyasi bola-larga mehnat hayyatini chuqur anglatish, ularga ongli munosabat, shuningdek, o'zaro moy foydali harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, ijtimoiy tarbiya tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Mehnat tarbiyasining maqsadi bolalarda mehnatga ongli shakllantirishdir. Shuningdek, mehnat orqali bolalarni bolalar rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarkib toptirish va mehnat faoliyatiga ruhiy jihatdan tayyorlash, ularga mehnat shini singdirib borish ham alohida ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi *mehnat tarbiyasining* xilma-xil bo'lib, ularni quyidagi uch katta guruhga tasnif etiladi.

Birinchi guruh vazifalari bolalarning mustaqil mehnat pedagogik ta'sir ko'rsatish bilan belgilanadi:

– bolalarni maqsad qo'yishga, mehnat ko'nikma va malakalarini madaniyati bo'yicha kerakli materiallar va mehnat qurollarini ishga o'rgatish;

– bolalarda bo'lajak mehnat faoliyatini shakllantirish, mehnatlarini mehnatda qatnashuvchilar o'rtasida taqsimlash, mehnat natijalarga erishish malakalarini shakllantirish;

– mehnat faoliyatining dastlabki ijtimoiy sabablarini shakllantirish buyumlar va harakatlarga qiziqish uyg'otish orqali mehnatga erishish, katta guruhlarda esa mehnatning ijtimoiy ahamiyatini anglab etish.

Ikkinchi guruh vazifalari kattalar mehnatiga ijobiy munosabat yalashga qaratilgan:

– bolalarga kattalarni qanday natijalarga erishish uchun mehnat otganini tushuntirish;

– bolalarda mehnat ahliga hurmatni, ularga qo'lidan kelgan yordam berish xohishlarini tarbiyalash;

– kattalarning mehnat natijalarini asrab-avaylashga o'rgatish

Uchinchi guruh vazifalari mehnat faoliyatida bola shaxsini shakllantirishga qaratilgan:

mas'uliyat, har qanday mehnatga qatnashish, boshqalarni yordam berish uchun bor kuchini ayamalik, o'z shaxsiy qat'iyatini munosabatni tarbiyalash:

maqsadlilik, maqsadga qaratilganlik, qat'iylik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, chidamlilik kabi bola shaxsining tarbiyalash.

o'z tengdoshlariga nisbatan ijobiy munosabatni tarbiyalash holda birga ishlay olish, jamoa ishida natijaga erishish bilan qatnashish, o'zi va o'rtog'larining mehnatini yordam berish.

ta'lim muassasalarida mehnat tarbiyasi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

- 1) kattalar mehnati bilan tanishtirish;
- 2) bolalarning o'zini mehnatga o'rgatish.

ta'lim yoshidagi bolalarni *kattalar mehnati bilan tanishtirish* yo'nalishida kattalar mehnati ijtimoiy-foydali, ishlab chiqarish va ma'naviy boyliklarni yaratishga qaratilganligi haqida bilim va tasavvur berish, kattalar mehnati haqida aniq bilim va tasavvur yaratish va mehnat natijalarini qadrlashga o'rgatish, mehnatshahvatni uyg'otish, mehnat qilish xohishini tarbiyalash o'zaro amalga oshiriladi.

tanishtirish "Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni qatnashadigan Davlat talablari" asosida ishlab chiqarilgan dasturining "Atrofolam to'g'risida bilimga ega bo'lish" bo'limida berilgan.

shaxsiga binoan har bir yosh guruhidagi bolalar kattalar mehnatiga qatnashishda bilim va tasavvurlarni egallab olishlari lozim:

mehnatga qiziqishni tarbiyalash.

mehnat ta'lim muassasasi xodimlarining mehnat jarayonlari

kattalarining mehnatini hurmat qilish tuyg'usini shakllan-

duruhlida:

mehnat natijasida kerakli narsalar, predmetlar yaratilishini

2. Oshpaz, kir yuvuvchi, sotuvchi, quruvchi, haydovchi va boshqalarning asosiy ishlari haqida bilim berish.

3. Ish natijasi va uning ahamiyatini ajratib ko'rsatishga o'rnatilgan.

4. Kattalar mehnati uchun zarur bo'ladigan mahsulotlarni tayyorlash mehnatini yengillashtiradigan, mehnat jarayoni va natijalarini tezlashtiradigan mashinalar bilan tanishtirish.

5. Turli transport vositalari va kasblar haqida tushunchalarini kengaytirish. Bolalarning bu boradagi bilimlarini kengaytirish va ularning o'zlariga to'g'ri aytishga odatlantirish.

O'rta guruhda:

1. Bolalarda kattalar mehnatiga hurmat va qiziqish hissiyatini o'rnatish.

2. O'zbek xalqining milliy hunarmandchilik mehnati bilan tanishtirish.

3. Dehqon mehnati haqida qisqacha ma'lumot berish.

4. Bolalarning o'z tarbiyachisi va boshqalar mehnatini tushunchalarini kengaytirish.

5. Bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish jarayonida ularning fikrini va uning mehnatiga hurmat hissini shakllantirishga e'tibor berish.

Katta guruhda:

1. Bolalarning kattalar mehnati haqidagi tasavvurlarini uning asosiy xususiyatlarini kengaytirish.

2. Ishlab chiqarish korxonalari, qurilishlar, dalalarda qishloq mehnat haqidagi bilimlarini takomillashtirish. Mehnatning turli turlari bilan bolalarni yaqindan tanishtirish.

3. Ularni yaqin atrofdagi korxonaga olib borish (mebel, televizor, chinni ishlab chiqaruvchi korxonaga, novvoyxona va boshqalar korxonaning nomi, u yerda kimlar ishlashi, qanday mahsulot ishlab chiqarishi, mehnat quroli va asboblari haqidagi bilimlarini yanada takomillashtirish.

4. Ular ishlab chiqarayotgan mahsulotlarning mamlakat ahvoli va ahamiyati bilan tanishtirish.

5. Mashinasoz, tikuvchi, kosib, nonvoy, oshpaz, o'yimakor, haydovchi kabi kasblar bilan tanishtirish.

6. Ishning maqsadi, natijasi va ularning jamiyat uchun ahamiyatini tushuntirish. xil "aqlli" mashinalarning kishilar mehnatini yengillashtirishi va sifatini yaxshilash va ishlab chiqarishni tezlashtirishdagi roli haqida bilimlarini kengaytirish.

guruhida:

...lik, zardo'zlik, misgarlik, ganchkorlik kabi xalq...

...lar mehnati haqidagi tasavvurlarini rivojlantirish,

...hissini tarbiyalashni davom ettirish.

...chilik, chorvachilik haqida so'zlab berish va ularni

... va bog'bon mehnatining mazmuni bilan tanishtirish.

... berish.

... xizmati bilan tanishtirish.

... vazifasi va ahamiyati haqida ma'lumot berish.

... va telegrafchilar, ularning mehnati, telefon

... ahamiyati haqida ma'lumot berish.

... bir necha xil belgilari va ulardan foydalanish haqida

...

... qilingan buyumlar, ularning turlari va foydalanish usullari

... berish.

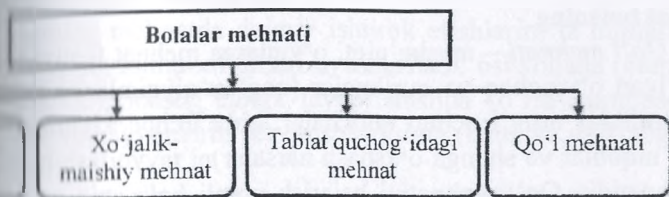
... yog'ochdan ishlangan buyumlar va ulardan to'g'ri foy-

... ishlanmalar hosil qilish.

... ta'lim yoshidagi *bolalar mehnatini tashkil etishda*

... turlaridan foydalaniladi: o'z-o'ziga xizmat qilish,

... mehnat, tabiat quchog'idagi mehnat va qo'l mehnati

12-rasm. Bolalar mehnatining asosiy turlari

o'ziga xizmat qilish – bu bolalar mehnatining bir turi bo'lib, unda...

xizmat qilish bolalarda oddiy mehnat turlariga nisbatan qiziqish va batartiblikka, intizomli bo'lishga, xulq-odobga o'rgatadi.

Bolalar *xo'jalik-maishiy mehnat*ga maktabgacha ta'lim davri va oilada jalb etiladi. Xo'jalik-maishiy mehnatga xona va mayda yig'ishtirish, stolni bezatish va stoldagi idish-tovoqlarni yig'ishtirish, choy idishlarini, qo'g'irchoq kiyimlarini, mayda narsalarni mashg'ulotga kerakli materialni tayyorlab qo'yish, mashg'ulot stoli ustidagi narsalarni yig'ishtirib olish kabilarni kiritish mumkin.

Tabiatdagi mehnat bolaning har tomonlama rivojlanishida ahamiyatga ega bo'lib, o'simlik va hayvonlar, yil fasllari, jins burchagidagi bilimlar manbayi, bolalarda mehnatsevarlikni shakllantirish mas'uliyatli munosabatni shakllantirish vositasidir. Shu bilan bolalar mehnatning bu turi orqali tuproqni ekishga tayyorlash va o'z ko'chat o'tqazish, o'simlik va hayvonlarni parvarish qilish kabilarni o'z ichida mehnat ko'nikma va malakalarini egallab oladilar. Mehnat bilan shug'ullanish san ochiq havoda tashkil etilishi bolalar organizmini chiniquitishning sog'lig'ini mustahkamlaydi.

Tabiatdagi mehnat bolada bilishga qiziqishni rivojlantirishda ham ahamiyatga ega. Bolalar jonli obyektning o'sishi va rivojlanishini kuzatadilar, ayrim o'simlik va hayvonlarning o'ziga xosliklarini kuzatadilar, tajribalarni o'tkazishda ishtirok etadilar.

Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, tabiatdagi mehnat faqat bolaning

Qo'l mehnati – mashg'ulot, o'yinlarga mehnat faoliyati uchun bo'lgan o'yinchoq va qurilmalar (qog'oz qiyimlarini tashlash uchun o'simliklar urug'i uchun qutichalar, qo'g'irchoq kiyimlari, qalqalalar, niqoblar va shunga o'xshash narsalar)ni tayyorlash bo'yicha mehnatidir. Qo'l mehnatini bajarish orqali bola aniq natijaga erishadi, ya'ni narsa-buyumlar vujudga keladi. Bolalar yopishtirish, to'ldirish, qirqish, arralash, mix qoqish, tikish va shunga o'xshash oddiy mehnat ko'nikma va malakalarini egallab oladilar. Ularda ijodkorlik, to'liq zehnilik xislatlari rivojlanadi.

Maktabgacha ta'lim muassalarida mehnatni tashkil etish shakllari Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda mehnatni tashkil etishning asosiy shakllari quyidagilar kiradi: topshiriqni bajarish, individual mehnat, navbatchilik, qo'l mehnati, yecha mashg'ulotlar, jamoaviy mehnat.

maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar mehnatini tashkilotdagi shakli hisoblanib, barcha yosh guruhlarida faoliyatini beradi.

Kichik yosh guruhlarida bolalarga uncha murakkab bo'lmagan topshiriqlar beriladi: "O'yinchoqni, kitobni, stolni olib olib borib qo'y, tushki ovqat uchun stol ustiga qoshiqlarni

uzatma guruhdagi bolalarga beriladigan topshiriqlar ancha murakkab bo'ladi, ular endi xonadan tashqarida bajarishga mo'ljallangan va tashkilotdagi murojaat qilish bilan bog'langan. Shuningdek, topshiriqlar (o'yinchoqlarni yig'ishtirish, gullarga suv quyish, to'kilgan idishni tozalash, tegishli joyga olib borib tashlash) ikki-uch boladan tashkil topadi. Kichik guruhlar tomonidan bajarilishi mumkin.

Uy tayyorlov guruhida beriladigan topshiriqlar yana ham murakkab bo'ladi. Bunday topshiriqlar bolada alohida mas'uliyatni va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishni tarkib toptirish bilan bog'langan bo'ladi. Kichik guruh bolalarining sayrga chiqishdan oldin, o'yin kiyinishiga yordam berish, ularning stolini tushlik ovqatga olib borish, enagaga toza sochiqlarni osish, toza choyshablarni tayyorlash va yordamlashish va boshqalar.

Navbatchilik – bu jamoa uchun mo'ljallangan mehnat faoliyatining o'ziga xos majburiy tartibda bajariladi. Bolalarning navbatchiligi o'ziga xos yil oxiridan boshlanadi.

Bolalarning mehnatda doimiy ishtirok etishlarini ta'minlash navbatchilikning xilma-xil turlari uyushtiriladi: oshxonada (hamma guruhlarida), mashg'ulotga tayyorlanishda (o'rta guruhdan katta guruhgacha), o'simlik va hayvonlarni parvarish qilishda (katta va maktabga guruhlarida).

Uy tayyorlov guruh bolalari oshxonada navbatchilik qiladilar. Birdaniga bir bola navbatchilik qilishi mumkin, har bir bola bir-ikki stolni oshxonada va tayyorlov guruhlarida bolalarning vazifalari kengayadi. Navbatchilik oshxonada tushlik ovqatga, kech tushki va kechki ovqatga dasturxon tayyorlash bilan bog'langan bo'lingandan so'ng idish-tovoqni ovqat tarqatiladigan oshxonada yig'ishtirish, stollar ustini yig'ishtirib olish, enagaga choy idishlarini tozalash va yordam berish shular jumlasidandir. Bu yoshdagi bolalar ikki-uch navbatchilik qilishadi, ammo har bir bolaning ish hajmlari ortadi.

Mashg'ulotga tayyorgarlik bo'yicha navbatchilik o'rtasida bolalar oshxonada navbatchilik qilishni bilib olganlaridan so'ng bolalar. Bu navbatchilar stol va stullarni, mashg'ulotga kerakli materiallarni qo'llanmalarni mashg'ulotga tayyorlaydilar va xonani tartibga keltiradilar.

Katta guruhdan boshlab bolalar tabiat burchagida navbatchilikni boshlaydilar. Navbatchilikning bu turi ham ta'limiy, ham tarbiyaviy xarakterga ega. Navbatchilikning bu turida ham bolalar ikkita turdagi bo'ladi: biri o'simliklarni parvarish qilsa, ikkinchisi jonivorlarni parvarish qiladi. Ulardan qaysi biri bo'sh qolsa, ikkinchisiga yordam beradi.

Bolalarning mehnat tarbiyasini tashkil etish shakllaridan yangi shakl mehnati bo'yicha mashg'ulotdir. Bilim va malaka birinchi marta bajarilgan bo'lsa va u tushuntirish hamda barcha bolalarga yaqqol ko'rsatilib qilib ko'rsatishni talab etgan hollarda ana shunday mashg'ulotlar tashkil etiladi.

Bolalarni mehnat tarbiyasini tashkil etishning topshiriq, navbatchilik kabilarga qaraganda yana bir nisbatan murakkab shakli – bolalarning umumiy, birgalikdagi, jamoaviy mehnatini tashkil etishdir. Umumiy, birgalikdagi va ayniqsa, jamoaviy mehnat bolalarda o'z harakatlarini boshqarish bilan uyg'unlashtirish, bir-biriga yordam berishni tarkib topishni ta'minlash va ijobiy shart-sharoit yaratadi, ishni bir xil sur'atda bajarishni ta'minlaydi.

Umumiy, birgalikdagi, jamoaviy mehnat bolalar faoliyatining umumiy yo'naltirilgan maqsadini birlashtiradi. Bunday mehnat natijasi bolalar uchun foydali bo'lishi bilan tavsiflanadi. Xonani, maktabgacha bo'limni muassasasi maydonchasini tartibga keltirish, guruh xonasini bayram bezatish kabilar bolalarning hammasini mehnat jarayomida ishtirok etishini talab etadi.

Umumiy mehnat qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda bolalarning mehnat faoliyatini tashkil etishda har bir bola ishining ma'lum bo'lgan vazimini bajarishlariga asoslaniladi. Masalan, tarbiyachi bolalardan guruh xonasini tartibga keltirishni so'raydi va ularga topshiriqlarni taqsimlay beradi: Alisher va Elyor qurilish materiallarini qutiga joylaydi; Shaxmat va Maftuna qo'g'irchoqqa toza kiyimlarini kiydiradi; biz Sora va Ilyos bilan birgalikda stolning ustini tozalaymiz.

Birgalikdagi mehnat bolalarning bir xil sur'at va sifatda o'z vazifalarini bajarishini talab etadi. Bunday mehnat turini tashkil etishda bolalarning har bir hida zvenolarga birlashtirish muhim ahamiyatga ega. SHuningdek, har bir zvenoga berilgan topshiqlar ham bolalar o'rtasida taqsimlanadi: bolalar

larni javondan olib, polga qo'yadi, boshqasi javonni chang-
laydi, uchinchi esa, o'yinchoqlarni qaytadan javonga taxlaydi.

Mehnat bolalarda mehnatga doir hamda axloqiy vazifalarni
bajarishda beradi: mehnatga doir topshiriqni taqsimlash, tasodifiy
topshiriq bilan bog'liqlikda bir-birlariga yordam beradi, umumiy, birga-
likdagi sifat uchun intilishadi. Bolalar mehnat faoliyatining ja-
moaviy shakli jamoaviy o'zaro munosabatlarni maqsadga yo'naltirilgan
faoliyatga aylantirishga imkon beradi. Har qanday umumiy yoki birgalikdagi
jamoaviy tavsifga ega bo'lmasligi mumkin, biroq har qanday ja-
moaviy va birgalikdagi mehnatni o'zida aks ettiradi.

Bolalarning mehnat faoliyatlarini tashkil etish shakllariga doir rejalashtirish ma'qul.

Mehnatni tashkil etish shakli sifatida barcha guruhlarda topshiriqdan foydalaniladi. O'z
guruhida bo'lsa topshiriqlar turlicha bo'lishi mumkin. Tarbiyachining
topshiriq bilan yangi topshiriq mazmunini qayd etish, so'ngra uni bajarishga
qaratilgan bolalar ismlarini ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Bu tarbi-
yachining har topshiriq bilan barcha tarbiyalanuvchilarni qamrab olish va
har bir bolaning mehnat topshiriqlarini bajarishga o'rgatish, barcha bolalar-
ning mehnat bilan keladigan bo'lib borishiga ko'ra tarbiyachi o'zining alohida
topshiriq bilan muhtoj bo'lgan bolalarning ismlarinigina ko'rsatib beradi.

**Tarbiyachining navbatchiligiga rahbarlikni rejalashtirar ekan, tarbiyachi meh-
nat mazmunini, o'zi bolalarga navbatchilarning vazifalarini tan-
dani foydalanadigan jihoz, uslub va usullarni ko'rsatadi.**

**Tarbiyachining navbatchilik ishiga rahbarlik rejada mehnat mazmuni
rejalashtirish, navbatchilikka jalb qilinayotgan bolalar tarbiyachin-
ing o'ziga muhtoj bo'lgan hollarda ko'rsatiladi. Vaqti - vaqtida
navbatchilik bolalarning birlaridan ikkinchilariga topshirilayotgan vaqtda
(guruhda) bolalar bilan suhbat rejalashtiriladi.**

**Bolalarning jamoa shaklidagi mehnatlarini tashkil qilish maz-
munini, tarkibi, o'tkazish vaqti ko'rsatiladi. Zarur jihozlar belgilanadi va
tashkil etiladi.**

**Yilning va mustaqillik bayramlaridan avval uyushtiriladigan umum-
iy bayramlari, bayramlari maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarda
muhabbat, baynalmilalchi xislatini tarbiyalash, ularga xalqning
mehnat va mehnat an'analarini tanishtirish maqsadlarida nishonlanadi.**

Bayramlar tarbiyaning muhim vositasi sifatida p... lozim. Rejada muassasaning butun jamoasi, shu jumladan ham tayyorgarliklari aks ettiriladi.

Tarbiyachining joriy rejasida bolalarga u yoki bu bayram (mashhur sana) ning ahamiyati haqida hikoya qilinadigan bayram yoshlilarning bayramga tayyorgarliklari bilan tanishish muvofiq bo'ladigan sayr-tomoshalar o'tkaziladigan turli mashg'ulotlar tutiladi. Bolalarni bayram ertaliklarida qatnashishga tayyorlash uchun qo'shiqlar aytish, raqsga tushish, libos va boshqa atributlarni tayyorlash rejalashtiriladi. Pedagoglar kengashida bayram dasturi ishlab chiqarib tasdiqlanadi, bolalarni bayramga tayyorlash jarayonida ham bayram o'tkazish kunida ham uyushtirish shakllari o'ylab chiqiladi va rejalashtiriladi.

Umumxalq bayramlariga bag'ishlangan ertaliklardan tashqari bolalar bilan maishiy bayramlar va turli ko'ngil ochishlar bayrami, bolalarni maktabga chiqarish, bir oyda tug'ilgan bolalar tug'ilgan kunlarini bir kunda nishonlash, shuningdek, qo'ng'iroq, teatrini, ko'ngil ochadigan videofilm va kinofilmlar, oynayi jaloliyatuvlarini ko'rsatish va shu kabllarni o'tkazishni rejalashtiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi ota-onalar o'rtasida ishlashni o'z ichiga olishni ta'lim muassasasi o'z ichiga olishni rejalashtiradi. Ular va bolalar muassasasining bolalarga ta'sir ko'rsatishda ham muvofiq yo'lga qo'yish maqsadlarida ta'lim-tarbiyaviy ish mazmuni bilan rejalashtiriladi, bolalarni oilada tarbiyalashning ilg'or tajribasini o'rganadi, rejalashtiradi va tarqatadi. Bu ish uzluksiz tarzida amalga oshiriladi va maktabgacha ta'lim muassasasi mudirasi tomonidan ham (yillik reja har bir guruh tarbiyachisi tomonidan ham rejalashtiriladi. Ishni bajarish usullari va ularning mazmuni quyidagilarni: ota-onalar majlislarini maslahatlarini o'tkazishni, bola oilasiga borishni, ochiq eshiklar bayrami, mashg'ulotlar o'tkazishni, bolalar ishlari ko'rgazmalarini tashkil qilishni ota-onalar burchaklarini yangilash va shu kabilarni nazarda tutadi.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Mehnat tarbiyasi deganda nimani tushunasiz?
2. Mehnat tarbiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

10) Bolalarga ta'lim muassasalarida mehnat tarbiyasi qanday yo'nalishda oshiriladi?

11) "Yoshlar" dasturiga binoan bolalar kattalar mehnati to'g'risida qanday tavsiyurlarni egallab olishlari lozim?

12) Bolalarga ta'lim yoshidagi bolalar mehnatni tashkil etishda qanday turlaridan foydalaniladi?

13) Bolalarga ta'lim yoshidagi bolalar mehnatini tashkil etishning usullariga nimalar kiradi?

14) O'zaro, birgalikdagi, jamoaviy mehnatning o'ziga xosliklarini tushuntirib bering.

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1) Bolalar mehnati bilan tanishtirish qanday usullarda amalga oshiriladi?

A) Bolalar mehnati bolalarga yaqinlashtiriladi

B) Bolalar mehnatiga bolalar yaqinlashtiriladi

C) Bolalar orqali tanishtiriladi

D) A va B javoblar to'g'ri

2) Mehnat tarbiyasi masalalari MTMning qanday rejasiga kiritiladi?

A) Haftalik B) Oylik

C) Haraklik D) Yillik

3) Yar barchilarning ish natijalari qachon tahlil qilinadi?

A) Hushlikdan keyin B) Kechqurun

C) Erta tongga ertalab D) Uyg'a ketishdan oldin

4) Bolalarning qo'l mehnati deganda nimani tushunasiz?

A) Qo'l bilan bajariladigan ishlar

B) Turli faoliyat uchun zarur bo'lgan o'yinchoq va qurilmalarni yaratish

C) O'z-o'z qiyqimlarini qiyish

D) O'z-o'ziga maydonchasida bajariladigan qo'l ishlari

IX bob. ESTETIK TARBIYA

Estetik tarbiyaning mazmuni va mohiyati

Ta'lim-tarbiyaning boshqa shakllari bilan estetik tarbiya ham o'z diqqat va e'tiborini shaxsning shaxsiyatida shaxsga va ijtimoiy guruhga qaratib, estetik tarbiya ham umuminsoniy va milliy qadriyatlarni qaratib xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga o'tkazishni o'z oldiga maqsad va vazifa qilib qo'yadi.

Estetik tarbiya ham ana shu umumiy maqsad va vazifaning qismi sifatida amal qilib, tarixiy-ijtimoiy jihatdan ahamiyatga ega bo'lib, sani anglatadi. Shuni ta'kidlash joizki, Qadimgi dunyoda umumiy maqsadi estetik asosda namoyon bo'lgan. Masalan, qadimgi yunon estetik tarbiya maqsadi fuqarolarning har tomonlama rivojlanishiga va badan" hamohangligini qaror toptirishga yo'naltirilgan edi. Arastu kabi zabardast mutafakkirlar ta'limotlarida estetik tarbiya o'z bir-biridan farqli tomonlari bo'lgani holda umumiylik ham maqsad u yagona estetik orzuni qaror toptirishga, yagona axloqiy xulq fuqarolik xislat-fazilatlarini shakllantirishga xizmat qilgan edi.

Avvallari estetik tarbiya o'ta tor va bir tomonlama talqin qilish uni san'at asarlarini to'g'ri idrok etish, bu bilan alohida lazzat biror san'at turini bilib olib, muayyan badiiy ko'nikmalarga ega doirasida in'ikos etilar edi. Ba'zan estetik tarbiyaga odamlarda estetik did-farosatni shakllantirish sifatida qaralar edi. Bularning badiiy-estetik tarbiyaning vazifa va maqsadlari doirasiga kiradi.

Badiiy tarbiya estetik tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lib, estetik tarbiyaning asosiy mazmunini va maqsad yo'nalishlarini to'lab berolmaydi. Badiiy tarbiyaning asosiy maqsadi – munosabatlarni shakllantirish yordamida shakllantirishdir²⁹. Estetik tarbiya bilan badiiy tarbiya bir-biriga tenglashtirish ham, qorishtirish ham, qarama-qarshi qo'yish xato bo'lardi. Shuni nazarda tutish lozimki, estetik tarbiya san'at chegaralanib qolmaydi, balki uning asosiy mazmuni insonning voqelik estetik munosabatini faollashtirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Voqelikka estetik munosabat o'z xususiyatlariga ega bo'lgan nisbiy mustaqillikka ham ega bo'lib, foydali-amaliy, ilmiy-nazariy

29. Педагогический энциклопедический словарь – М.: Большая Российская энциклопедия. 2002. – С.313.

in o'z ichiga oladi. Binobarin, voqelikka bo'lgan inson
qanday ko'rinishi estetik mazmundan ajralib qolsa, u
tani yo'qotib qo'yadi.

inonning estetik ongni shakllantirish maqsadi va vazifasi
shaxsning taalluqli estetik ongni shakllantirish demakdir.
inon dunyoqarash chala, biryoqlama bo'lib qolishi turgan
dunyoqarash falsafiy, axloqiy va boshqa dunyoqarash soha-
sida bo'lib, o'z navbatida ularni ham boyitib turadi.

inon, eng avvalo, odamlarning estetik didlari shakllanishiga
shaxsning o'zligi uning estetik didi orqali namoyon
shaxsning didida inson aqliy va hissiy dunyosi, orzu-umidlari, talab-
qadob-manfaatlari ro'yobga chiqishi ifodalanadi. Did faqat
shaxsning emasi, balki inson faoliyati samaralari vositasida ham
inon faoliyatining barcha samaralarida uning didi aks etadi.

inon o'z diqqat-e'tiborini shaxs estetik ehtiyojlarini shakl-
lantiradi, xilma-xil o'ta murakkab talab-ehtiyojlarni birlash-
tiradi va hamohang tarzda amal qilishi uchun shart-sha-
rhlarni yaratadi.

inonning inson talab-ehtiyojlari madaniyatini shakllan-
tirish ham beqiyosdir, zero insonning talab-ehtiyojlari mada-
niyatning mezon tuyg'usi ham mavjud bo'lishini, bu mezon
niyat ehtiyojni jamiyat ehtiyoji bilan mutanosib tarzda olib
boradi. Ana shu mezon tuyg'usida yetuklikka erishish este-
tikning eng muhim vazifalaridan biridir.

inon faqat moddiy va ma'naviy go'zalliklardan lazzatlanish-
tarkibi har qanday amaliyot sohasida narsalarni nafasat qonun-
qatiga holda yaratishni, faoliyatga go'zallikni tatbiq qilishni
tarkibi. Shu bois estetik tarbiya hayot jabhalarining hammasiga:
shaxsning shaxsni, ilmiy va texnik izlanish, jamoaviy faoliyatga tatbiq
qilishni bo'ladi.

inon estetik tarbiyalash va rivojlantirish estetik tarbiya tizimi
shaxsning amalgah oshadi. Estetik tarbiyani tashkil etish tizimida qator
shaxsning oshadi¹⁰. *Estetik tarbiya va badiiy ta'limning hamma uchun*
shaxsning shundaki, kattalar va bolalar ma'naviy hayotda, kundalik
shaxsning va tabiat bilan muloqotda, turmushda va shaxslararo mu-

shaxsning shaxsning vazku tamoyillarini yoritishda B. T. Lixachevning qarashlaridan
shaxsning B. T. Lixachev. Pedagogika – M.: «YuRAYT», 2003–395-397-b.

Estetik tarbiya tizimi

tarbiyalanuvchilarda shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan axloqiy-estetik insonparvarlik ideallarini, go'zallikni ko'ra olish, his qilish, tushunish va yaratish ko'nikmalarini shakllantirish

badiiy didni, go'zallikni baholash qobiliyatini tarbiyalash

san'atdagi, atrofimizdagi go'zallikni his qila olish

bolaning voqelikka estetik munosabatini shakllantirish

tarbiyalanuvchilarni voqelik, tabiat, ijtimoiy va mehnat munosabatlari va turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish va to'g'ri tushunishga o'rgatish, ular tomonidan go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon

estetik tarbiya va badiiy ta'limning hamma uchun unumiyligi

bolalarning butun badiiy-estetik faoliyatini hayot, bolalarda dunyoqarash va axloqiylikni shakllantirish jarayoni bilan o'zaro aloqadorligi

bolaning voqeliklarini shakllantirish

bolalarning badiiy-tarbiyaviy

yosh bilan bog'liq xosliklarini hisobga olish

13-rasm. Estetik tarbiya tizimi

Bolalarning estetik tarbiyasi tizimi ularning *yosh bilan pedagogik o'ziga xosliklarini hisobga olish* tamoyili asosida

Estetik tarbiya insonning estetik ongini shakllantirish, axloqiy, mehnat, ekologik jihatlardan ham tarbiyalash va oshirishga oladi. Estetik tarbiyaning axloqiy tarbiyaga ta'siri shundaki, ezgulik va yaxshilikdan, beg'arazlikdan ajralmagan holda Estetik tarbiyaning mehnat tarbiyasi bilan birlashib ketishi mehnat jarayoni shaxsning tabiiy ehtiyojiga aylanib borishi bilan topadi. Estetik tarbiya bilan ekologik tarbiya bog'liqligi beg'araz, insoniy munosabatda bo'lishda, jamiyat bilan ta'lim hamohang aloqadorlik munosabatlarini o'rnatishda namoyon

Tarbiyalanuvchining estetik madaniyatini shakllantirishning tarkibiy qismlari

Shunday qilib, estetik tarbiya – bu hatdan rivojlangan va ijodiy faol shaxsini shakllantirish demakdir.

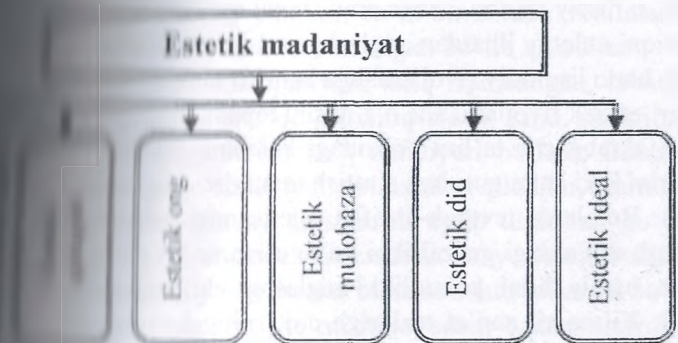
Estetik tarbiya insonparvar metodik orzu mos keladigan voqelikni

baholash va nafosat qonunlari asosida qayta yaratishga qobil shaxsini shakllantirishga mo'ljallangan ta'lim-tarbiya sohasidir.

Estetik madaniyatni shakllantirish – bu borliqdagi va yo'qolgan go'zallikni to'liq idrok etadigan va to'g'ri tushunadigan shaxsni yaratishni rivojlantirishga yo'naltirilgan jarayon³¹. U o'zida badiiylik, qurilmalar, qarashlar va e'tiqodlar tizimini aks ettiradi, haqiqiy estetik

31. Общая педагогика/Под.пед В.А. Слостенина – М.: «Владос», 2003.

...ta'limlaydi. Shu bilan birga bu orqali bolalarda ...
 ...tadabiridagi go'zallik unsurlarini ilg'ab olish,
 ...kurashga harakat qilishni tarbiyalaydi.

1. Estetik madaniyatning tarkibiy qismlari

...ta'lim
 ...larining
 ...hidagi
 ...iyatlar

Shaxsning voqelikni estetik jihatdan bi-
 lib olishga undovchi subyektiv omillar *este-
 tik ehtiyoj* deb ataladi. Shaxsning estetik fao-
 liyatiga, voqelik va san'at asarlarini estetik
 jihatdan o'zlashtirishga kirishishi *estetik qizi-*
 voqelik, tabiat, san'at bilan bevosita muloqot
 natijalar, qarashlar, badiiy ta'lim va tarbiya natijasida
 madaniyat *estetik ong* deb ataladi. Shaxsning aniq bir estetik
 mulohazani bildiruvchi aqliy harakati *estetik mulohaza* deb
 ataladi. Asberotlar oqimi, estetik va axloqiy normalar yig'indisi
 bo'ladigan va shaxsning buyum, hodisalarga estetik baho be-
 ramoyon bo'ladigan hodisa *estetik did* deb ataladi. Shaxsning
 va san'atdagi maqsad tarzida idrok etadigan, takomillashgan
 bahosining aks etishi *estetik ideal* deb ataladi.

...gacha ta'limning ilk yosh davri bolalari ham tevarak-atrofdagi,
 ...iyat, tasviriy san'at asarlari, tabiatdagi go'zallikni idrok eta-
 ...ingdek, o'zlari rasm chizish, yasash, kuylash, raqs tushish,
 ... olish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bolalarda kuzatiladigan
 ...lar estetik tarbiyani maktabgacha ta'lim davridanoq boshlash
 ... qilishga imkon beradi.

Estetik tarbiya – shaxsda tabiat, mehnat, ijtimoiy muhitga go‘zallikni estetik ideal nuqtayi nazaridan idrok etish va baholashdek, voqelikni go‘zallik qonunlariga ko‘ra o‘zgartirish ehtiyojini qobiliyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan muntazam ta‘lim jarayoni.

Estetik tarbiya – bolani tarbiyalashning muhim jihatini o‘z ichiga olib tirib, u hissiy tajriba, shaxs emotsional sohasini boyitishga ham ehtiyoj borliqni axloqiy jihatdan anglashga ta‘sir ko‘rsatadi, bilish faoliyatini oshiradi, hatto jismoniy rivojlanishga ham ko‘maklashadi. Estetik tarbiya jarajalari estetik rivojlanishda o‘z aksini topadi.

Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni estetik tarbiyalash jarajalarini ikki katta guruhga ajratish mumkin:

1. Bolalarda tevarak-atrofga estetik munosabatni shakllantirish jarajalaridagi, san‘atdagi go‘zallikni ko‘ra olish va his etish, go‘zallikni baholash olish; badiiy didni, go‘zallikni anglashga ehtiyojni tarbiyalash.

2. Xilma-xil san‘at turlariga oid badiiy ko‘nikmalarni shakllantirish jarajalarida bolalarni rasm chizish, turli buyumlarni yasash; qo‘shiq kuylash, raqsga mos harakatlanishga o‘rgatish; so‘z boyligini oshirish.

Maktabgacha ta‘lim yoshining turli davrlari bilan bog‘liq estetik tarbiyani amalga oshirishning o‘ziga xosliklari ham aniq namoyon bo‘ladi.

Ilk yoshli bolalarda hali ularning estetik tarbiyasi to‘g‘ri ravishda o‘z ifodasini topmaydi, balki ularning hissiy va sensor rivojlanishi to‘g‘risida o‘ylash bilan bog‘liq bo‘lgan yaltiroq bo‘yoqdan xursand bo‘ladi, bir maromdagi tovush va harakat bilan huzur qiladi. Bola hayotining birinchi yilida ularning sensor-hissiy faoliyatini oshirish qiluvchanligi takomillashib boradi. Bu yoshdagi bolalarda hayotiy muhimliklarning shakllanishida kattalar muhim rol o‘ynaydi. Kattalar bilan o‘zaro munosabat yuz bilan jo‘shqin ohangda gapirishlari bolaga buyumlarining qimmatini, bu xususiyatlariga ijobiy munosabatda bo‘lishiga yordam beradi. Aksincha, kattalarning ogohlantiruvchi ovozi, ular yuzidagi tushunilmas harakati yoki ho‘mrayib qarashlari, jerkib, siltab tashlashlari bolaga salbiy munosabat buyumga yoki uning sifatiga salbiy munosabatni shakllantiradi.

Bola hayotining ikkinchi yilida uning idroki asta-sekin takomillashib boradi. Bolalar endi faqat borliq xususiyatlarini emas, shu bilan birga uning asarlaridagi ayrim estetik ifoda vositalarini ham idrok eta boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarda musiqaning quvnoq va g‘amgin kuylariga, ohang qattiq va sokin ohangiga, ohista va tezligiga javob ta‘siri paydo bo‘ladi.

32. Valixojayeva F.B. Talabalarni maktabgacha ta‘lim muassasalarida bolalarni estetik tarbiya berishga tayyorlash. Ped.fan.nom. ... dis. avt. 2005. – 7-b.

Ushbu davrida bolalar estetik idrokining rivojlanishida qobiliyatlar yuz beradi. Ularning estetik idroki ancha aniq va kuchli bo'lib qoladi. Ammo u qisqa-qisqa bo'lib, bolaning shaxsiy tajribasiga bog'liq bo'lib qoladi. Bu yoshdagi bolalar badiiy asarlarni badiiy estetik baholay oladilar, ba'zi bir estetik vositalarni tanib olingan, tasvir mohiyatini tushunadigan bo'lib qoladilar.

Bu yoshdagi bolalar go'zallikni idrok etish jarayoni aniq ifodalangan, ta'sirli, shaxsni badii bo'ladi. Bu ayniqsa, ular qo'g'irchoq teatri, kino, multfilm, o'zgaruvchi tomosha qilganlarida aniq namoyon bo'ladi. Bolalar o'z harakatlari harakatiga qo'shilib bemaolol harakat qiladilar, ularning harakatida o'zlarini qanday tutishlarini aytib turadilar, go'yo o'z harakati bilan birga o'ynayotgandek his etadilar. Bu yoshdagi bolalar san'at san'at asarlarini yangi asarlar bilan solishtiradilar va ba'zi asarlar tanib chiqaradilar. Bolalarni she'rni hikoyadan, badiiy asarning mohiyatini, tasviriy san'at va musiqaning ayrim turlarini (ertakni, marslni raqsdan, allani o'yindan va boshqalar) bir-biridan ajratib oladilar.

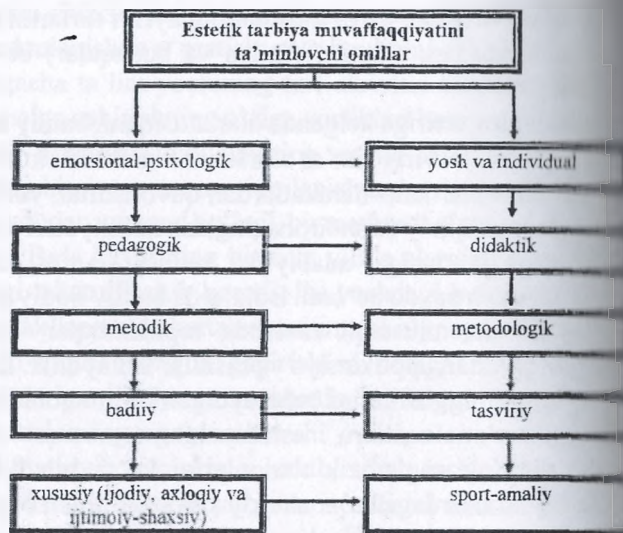
Bu yoshdagi bolalar **g'urudning** oxiriga kelganda ular musiqani, badiiy asarlarni baholay boshlaydilar, tasviriy san'at asarlarini sinchiklab kuzatadilar, o'zgaruvchi qahramonlar xatti-harakatlardan quvonadilar, yomonlikni tanib oladilar. Bolalarda musiqaviy va shoirona tinglash qobiliyati rivojlanadi. Bolalarda musiqa janrlariga, adabiy va tasviriy san'at asarlariga qiziqish paydo bo'ladi. Bolalarda badiiy ijodiy qobiliyat kuchayib boshlaydi, ular mustaqil ravishda topishmoqlar, ashulalar, ashulalar to'qiydilar, applikatsiya va rasmlar ishlaydilar. Endi ular o'zgaruvchi va o'rtog'larining ishlarini baholaydigan bo'lib qoladilar.

Bu yoshdagi bolalar san'at asarlari, eshitayotgan musiqa asarlari, o'zgaruvchi she'rlarning eng nozik tomonlarini ko'ra biladilar, seza boshlaydilar. Badiiy asarlardagi ba'zi she'riy obrazlarni eslab qoladilar o'zgaruvchi asarlarida ishlatadilar. Tevarak atrofdagi go'zallikka, san'atga, o'zgaruvchi faoliyatining xilma-xil turlariga nisbatan ularda qiziqish kuchayib boshlaydi.

Ushbu davrdagi bolalarning estetik madaniyatini shakllanishi o'zgaruvchi tarbiyalash ko'p jihatdan estetik kamolotiga ta'sir o'tkazadigan tashqi va ichki shart-sharoitlarga bog'liq. Ushbu tashqi va ichki shart-sharoitlar *estetik tarbiya omillari* deb

Tarbiyaviy faoliyatning shunday shakllari borki, ular davomiy vaqetlikka munosabatini rivojlantirshga xizmat qiladi. Tarbiyaviy faoliyatning bunday shakllari *estetik tarbiya vositalari* deb ataladi. Estetik tarbiya omillari va vositalari o'rtasidagi chegara nisbiy hisobda. Muayyan sharoitlarda estetik tarbiya omillari estetik tarbiya vositalari vazifasini o'tashi va aksincha bo'lishi ham mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning estetik tarbiya vositalarini amalga oshirish uchun ma'lum bir sharoitlarni yaratish zarur. Bolalarni o'rab turgan muhit, *turmush estetikasi* ana shunday sharoitlardan biridir. Agar muhit estetiklikka asoslangan bo'lsa, agar bolalar o'zlarining o'rtasidagi xushmuomala munosabatni ko'rsa, tevarak-atrofdagi narsalarni tasvirlash va rassomlar rassomlik asurotlar ijobiy tavsifga ega bo'lsa, u kichikligidanoq bolalar o'zlarining o'zi uchun me'yor sifatida qabul qiladi. Turmush estetikasi o'zining muhim detallarni qamrab oladi.

15-rasm. Estetik tarbiya omillari.

Shuningdek, bolalarni borliqni va uning go'zalligini talqin qilish borishga o'rgatish lozim: "Seni ko'yilagingga qaysi rangdagi to'g'ri tushadi, deb o'yilaysan?", "Uyimiz devoriga ko'proq qaysi rangdagi to'g'ri tushadi: ko'kmi yoki yashil?". Mazkur holatda bolaning javobining o'zi muhim emas, asosiysi uning e'tiborini rangga

o'z muvaffaqiyatiga qaratish, shuningdek, bolada u ham go'zallik muvaffaqiyatligi haqidagi xulosani hosil qilishga erishishdir.

Tabiat tarbiyaning eng muhim omili – bu *tabiat*dir. Tabiat bilan bolada munosabatda bo'lmay turib, estetik jihatdan rivojlanish, muvaffaqiyatni uyushtirish mumkin emas. Boshqacha aytganda, tabiat bilan munosabatda bo'lmaydigan go'zallik manbai. U estetik muvaffaqiyatni yaratuvchanlikni rivojlantirish uchun boy material beradi. Tabiatning haqiqiy obrazlar orqali ifodalansa, yanada o'zining estetik muvaffaqiyatini namoyon etadi. Masalan, Quddus Muhammadiyning bolalarga aytgan shu jihat yorqin aks etgan:

Yulduz uch har bolari,

Yulduz uch har bolari.

Yulduz qo'ng'ur qo'nishib,

Yulduz uch har bolari.

Yulduz do'stimiz,

Yulduz yeb, o'sdik biz.

Yulduz mayin quti,

Yulduzida qol, ari!

Tabiat estetik tarbiyaning qudratli vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tabiatdagi tabiat go'zalligi hatto eng kichik bolani ham quvon- tirdiruvchi tuyg'ular va xayollarda saqlangan go'zalligi bolalikda muvaffaqiyat va yorqin idrok qilinadi, inson ularni butun hayoti davomida chiqarmaydi.

Tabiiy muvaffaqiyat vaqti tarbiyachi bolalarning diqqatini tabiatning muvaffaqiyatiga, uning o'zgarishi va uyg'unligiga qaratadi, tabiat bilan munosabatda qiziqish uyg'otadi, unga muhabbat va ehtiyotkorlik munosa- batini yaratadi, asrab-avaylashga o'rgatadi. Bularning hammasi bola- larning estetik didlarini tarbiyalaydi, ular kishilarning mehnat natijalarini muvaffaqiyat bilan ko'rib, atrofdagi go'zallik inson mehnati tufayli yuzaga kelishiga muvaffaqiyat bilan qadrlaydi. Mana shu jihatdan estetik tarbiyaning yana bir muvaffaqiyatida *mehnat* yuzaga chiqadi.

Boshqacha ta'lim muassasasi yer maydonchasi va tabiat muvaffaqiyatidagi o'simlik va hayvonlarni kuzatish hamda parvarish qilish muvaffaqiyatida estetik idrokni, ularga nisbatan to'g'ri munosabatni, go'zallik muvaffaqiyatini solishini shakllantiradi hamda qizg'in faoliyatga undaydi. Bolalar yoz fasllarida polizda, gulzorda, yer maydonchasida mehnat muvaffaqiyatida ham bolalar estetik zavq oladilar. Kuzda o'z mehnati

mevasini yeyish bolaga alohida estetik huzur bag'ishlash bog'larga sayrga borganda tabiatning go'zalligi va boyligida dehqonlarning yaratuvchilik mehnatlaridan benihoya zavqlanish.

Estetik tarbiya vositalari orasida *san'at* muhim o'rin egallaydi – ijtimoiy ong va faoliyatning o'ziga xos shakli bo'lib, tayyor borliqni badiiy obrazlarda aks ettirilishidir.

Estetik tarbiyaning eng muhim omili sifatida san'at natijalarini qadriyatlarni idrok qilish, balki ularni yaratishni ham o'z ichiga oladi. Badiiy qadriyatlarni yaratishga jamiyat a'zolarining, ayniqsa, avlodning faol ishtirok etishi ularda estetik did-farosat va talablarning rivojlanishiga, ijodkorlik qobiliyatlarini rag'batlantirishga keladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni estetik tarbiyalashda san'atning xilma xil turlari va janrlaridan, xususan, tasviriy va tasviriy san'atdan foydalaniladi.

Estetik tarbiyaning vositalaridan yana biri *qo'g'irchoq teatri* bo'lib, qo'g'irchoq teatri dunyoning ko'plab xalq va elatlariga qadim zamonlardan beri ma'lum. U jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. Qo'g'irchoq teatri har qaysi davlatda turli shaklda, turli hajmda, xos tarzda taraqqiy etib, rivojlanib kelgan. Maktabgacha yosh bolalarni estetik tarbiyalashda qo'g'irchoq teatri vositasidan foydalanish – bolalarning iqtidori, obyektiv borliq haqidagi tasavvurlarini dunyoqarashini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitini yaratish bilan ahamiyatlidir. Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda “Yosh bolalarni ma'naviy olamini bolalikdan boshlab ezgu g'oyalar asosida shakllantirish va kamol toptirish haqida gap borar ekan, yana bir muhim masala bolalarning dunyoqarashida to'xtalib o'tish o'rinli, deb o'ylayman. U ham bo'lsa, dunyoqarashni rat ko'zi bilan boqib, undan o'zicha ma'no topishga intiladigan bolalarning farzandlarimizning qiziqishi va hissiyotlariga mos qo'g'irchoq va qo'g'irchoqlar ishlab chiqarish masalasidir”.³³ Zero, qo'g'irchoq teatri vositasidan foydalanish bolaning atrof-muhit, hayot haqidagi tasavvurlari, taassurotlari, u yerdagi hodisalarni tushunish, go'zallikni ko'ra bilish va his etishga ma'natli hissi oshadi.

Qo'g'irchoq teatrining bolalarni estetik tarbiyalashda nihoyatda muhim roli ta'sir etishi uning soddaligi, odatdan tashqari jo'shqinligi va qo'g'irchoqligini, shuningdek, badiiy so'z, musiqa, qo'shiq, raqs, tasviriy san'at va boshqalarni o'z ichiga olishi bilan bog'liq.

33. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat–yengilmas kuch. –T.: «Ma'naviyat», 2008. –S. 104.

qandam uzviy jiplashib ketganligi bola ko'z o'ngida
bo'lishidir.

Katta yoshdagi bolalarning qo'g'irchoq teatri vositasida estetik
shakllantirish jarayonida quyidagi bosqichlarning amalga oshi-
rilishi muvofiqdir:

1. Bolalarni rejalashtirilgan teatr oldi suhbat. Bolalarda teatr qah-
ramonlariga xos tabiati, xatti-harakatlari haqidagi tasavvurlarini
qayta qayta aniqlash;

2. Teatr qahramonining ta'sirchan, his-tuyg'u va mazmunga boy tarzda

namoyishidan so'nggi suhbat. Bolalarning voqealar, ularning
qahramonlari haqidagi fikrlari³⁴.

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy didini o'sti-
rilishda muhim rol o'ynaydi. Kitoblar faqat bolalarning yoshiga
mos mazmun bilangina emas, shu bilan birga bayon qilish usuli
qandayligi bilan ham ajralib turishi juda muhimdir.

4. Katta yoshli bolalar uchun chiqarilgan kitoblarda so'z-
tasvirlar rasmning ta'siri katta bo'ladi. Bola kitobchadagi rasmlarni
qahramonlarning o'z o'rtog'lariga, kattalarga, qo'g'irchoq'iga "o'qib" berish bi-
r qancha mazmunini o'z xotirasida mustahkamlaydi. Kitobdagi chiroyli
tasvirlar bolalarning badiiy didini tarbiyalaydi.

5. Teatr tomonidan eng ko'p o'qiladigan kitoblar *ertaklar*dir. Ertaklar
qahramonlari, tilining hayotiy va jonliligi bilan ajralib turadi. Bundan tash-
qari qahramonlarining bolalarga yaqin va tanish ekanligi ham ular bi-
r qancha hayratlanish, voqealarni qiziqish bilan eshitish imkonini beradi.

6. Maktabgacha tarbiya maktabgacha ta'lim muassasalarida rasm chizish, qirqib
chizish, loy ishi kabi faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Ana shu
faoliyatlardan bolalarni estetik tarbiyalashda *tasviriy san'at* muhim rol
o'ynaydi. Bolalarning badiiy-estetik tasavvurlari tevarak-atrofdagi jonli
qahramonlar narsa-hodisalarni turli usullar (rasm chizish, qirqib-yelimplash,
qahramonlarni yasash, tikish), an'anaviy (akvarel bo'yog'i, bo'r, qalam,
qalam, flomaster, rangli qalam va iplar, qog'oz, karton, yelim. igna) va
an'anaviy (paxta, gubka, barmoqlar yordamida, sham, gugurt cho'plari)
orqali tasvirlashda namoyon bo'ladi. Bularni badiiy-estetik
qahramonlikning dastlabki elementlari sifatida qabul qilish mumkin.

³⁴ Z. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri vositasida
estetik shakllantirish. – T., 2010. – 4-b.

musiqiy mashg'ulotlari jarayonida musiqiy asardagi badiiy obrazlar-
ni shaklida ifoda etishga o'rgatish;

musiqiy mashg'ulotlari jarayonida bolalarni milliy qadriyatlarimiz
ni, milliy cholg'u asboblari jo'rligida milliy musiqiy – rit-
mikni bajarishga o'rgatish;

musiqiy mashg'ulotlari mazmunini bog'cha hayoti bilan bog'lash,
ta'lim muassasasida o'tkaziladigan tadbirlarda o'rganilgan kuy
ni bilan ishtirok etish.

musiqiy mashg'ulotlarida bola hayotni, tevarak-atrofnii musiqiy obraz-
larini olib boradi. Maktabgacha ta'lim muassasasida musiqiy tarbiya
ni tabiiyot va tasviriy san'at bilan uzviy ravishda bog'langan
ni oshiriladi.

musiqiy tabiatiga ko'ra insonlar hayotini, ularning turli voqealarga nis-
batan va ichki kechinmalarini xilma-xil tovush bo'yoqlari orqali
ni vositasida tasvirlaydi. Musiqa bolalar hissiyotiga kuchli
ni bilan birga ularni nafosat olamiga olib kiradi. Buning uchun
ni tomonidan tashkil etilgan musiqiy tarbiya bolalarni barkamol
ni yetishishlariga ijobiy ta'sir etadi. Musiqa mashg'ulotlarini
ni javob beradigan darajada olib borish musiqa rahbarining
ni hisoblanadi. Musiqiy mashg'ulotlar oldiga qo'yilgan
ni vazifalarni amalga oshirish, avvalo, musiqa rahbarining
ni tayyorgarligiga bog'liq. Musiqiy mashg'ulotlarni olib borishda
ni bolalarning yoshi va qiziqishlarini e'tiborga olishi lozim.
ni tuzilishi o'quv materiallarining mazmunidan kelib chiqishi
ni asarlarning ta'limiy, tarbiyaviy ahamiyati, badiiy saviyasi,
ni mosligining hisobga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi.

musiqiy mashg'ulotlarining tuzilishi quyidagi faoliyat turlaridan iborat:

musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish;

musiqa tinglash;

musiqa savodi;

qo'shiq kuylash;

bolalar cholg'u asboblari jo'r bo'lish.

maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlarining davo-
ni bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda olib boriladi.

musiqiy mashg'ulotlar kichik guruh – 15–20 daqiqa, o'rta guruhda

15–20 daqiqa, katta guruhda – 25–30 daqiqa, tayyorlov guruhida – 30–35

daqiqa davomida olib boriladi.

Mashg'ulotlar davomida bolalar qo'shiq kuylashga, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish va cholg'u asboblarni o'ynashni o'rganib boradilar. Qo'shiq kuylash musiqa mashg'ulotining muhim tashkil etadi. Har bir qo'shiq ma'lum pedagogik maqsadga ega bo'lib, oshirishni ko'zda tutib tanlanadi. Qo'shiqlarni ma'lum bir tashkilotdan oddiydan murakkabga qarab borishga rioya qilish kerak. Qo'shiqlarni yengil va oson amalga oshirilishi tufayli bolalar diqqatini tez jalb qilish mumkin. Musiqa ijrochiligida ovoz eng qulay vositadir, chunki qo'shiq kuylash sharoitlarda tez va oson tashkil etish mumkin. Qo'shiq kuylash bolaning fikrlash qobiliyati, nutqi, idroki o'sadi. Bolalar ovozini o'z biyalashning zarur shartlaridan biri qo'shiqlarni ularning yoshiga mos diapazoniga qat'iy rioya etib tanlashdan iborat.

Musiqa bolalarni go'zallikni idrok eta olishlariga kuchli ta'sir ko'rsatib vositadir. Estetik tarbiyaning mazkur vositasi bolalarda muhim o'zgarishlarni shakllantiradi, zamonaviy va mumtoz kuylarni idrok eta olishga o'rgatadi. Ana shu sababli bolalarni qo'shiq aytish va raqsga tushishga o'rgatishda go'zallikni to'g'ri aytish va harakat qilishni emas, balki ifodali ijro etish hamda chiroyli va latofat bilan raqsga tushishga o'rgatib borish maqsadga ega.

Qo'shiq kuylab raqsga tushishda asosan, xalq og'zaki ijodini o'z foydalaniladi, bu bolalarni axloqiy-estetik tarbiyalash uchun go'ya vositadir.

Xalq qo'shiqlari orasida esa bolani dunyoga kelgan kunidan boshlab uning xarakteri, milliy ruhiyati, fe'l-atvori va dunyoqarashini o'z ifodalarida ifodalashda go'yaviy-estetik asos vazifasini o'tovchi *allalar* alohida o'rin tutadi. Allalar bola shaxsiga kuchli ta'sir etish xususiyatiga ega bo'lib, o'qitish, nimagadir qiziqtirish, go'zal hislarni to'yish, so'z go'zallikni bahramand bo'lishni o'zida aks ettiradi.

Allalarda ifodalangan go'ya, ohang, shuningdek, uni ijro etishda ifodaladigan amaliy harakatlar o'ziga xos estetik jihatdan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib imkoniyatga ega. Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino o'z davrida bolani ma'naviy-estetik jihatdan rivojlanishiga ta'sirini quyidagicha ifodalagan: "Bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo'yish kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi uni uxlatish uchun bo'lgan musiqa va ailalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo'lgan ta'sir hosil bo'ladi"³⁵.

35 Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari. 1-jild. –T.: «Xalq me'rosi» nashriyoti, 1991

tinglash imkoniyatlaridan ko'ra, tinglash imkoniyatlari
musiqa tinglash orqali bolalarning badiiy idroki rivoj-
lanishida o'limlar bolalarni musiqiy tarbiyalashda musiqa
shakllantirish va rivojlantirishda musiqa tinglash
o'rin egallaydi. Musiqa tinglash uchun tavsiya etil-
gan kiritilgan musiqiy asarlar musiqiy obrazlar orqali
Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, tabiatni e'zozlash,
shafqat kabi xislatlarni shakllantirishga qaratilgan.
Bolalarda musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish bolalarning
rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqaga
harakatlarini bajarish bolalarning diqqatini jamlash,
amallash va jismonan sog'lom o'sishlariga yordam be-
rimlik va ritmik harakatlar vositasida bolalarning mu-
ritmik tuyg'ular shakllanadi, xotirasi charxlanadi. Mu-
ritmik harakatlar bolaning harakatchan, chaqqon bo'lishiga yordam
berib, to'g'ri o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. Bolaga tetiklik va
tashvish, turli emotsional hislarini uyg'otadi. Raqs kuylari esa
ichki his-tuyg'ular, kechinmalar hosil qilib, beixtiyor
qo'lga undaydi va ularni behand zavqlantiradi. Musiqa mash-
qatida bolalar musiqa cholg'u asboblari jo'r bo'lishi
g'oyatda yoqimlidir, chunki musiqa cholg'u asboblari,
asboblari, birinchi navbatda, bolalarda qiziqtiradi. Bolalar musiqa
va qiziqishni o'stiradi. Musiqa asarlarini diqqat bilan ting-
lashning xarakterini his etish musiqa cholg'u asboblari
bilishga o'rgatadi. Bolalar qo'shiqni
bilishga, qo'shiq so'zlarini aniq, tushunarli kuylashga,
qo'shiqni birga boshlash va tugallashga, metal-
liki kuylarni, doirada oddiy ritmlarni ijro etishga harakat qila-
digan mashg'ulotlarida bolalar guruhidan bolalar musiqa chol-
g'ulari orkestri, vokal ansambllari tuzish mumkin bo'ladi. Kichik
yoshdagi xalq kuylaridan boshlab, kattaroq asarlarga bolalar
guruhlar, doirachalar va rumbalardan turli ritmik usullarni cha-
qiradilar.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Estetik tarbiya deganda nimani tushunasiz?
2. Estetik tarbiyaning badiiy tarbiya bilan aloqadorligi nima?
3. Estetik tarbiya tizimini tushuntirib bering.
4. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning estetik tarbiya o'ziga xosliklarni bayon eting.
5. Estetik tarbiya omillari deb nimaga aytiladi?
6. Estetik tarbiya vositalari deganda nimani tushunadi?
7. Estetik tarbiya vositalariga nimalar kiradi?
8. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni estetik tarbiya adabiyotning o'rini qanday baholaysiz?
9. Maktabgacha ta'lim yoshi bilan bog'liqlikda ertak asosiy choq teatrini o'tkazishga doir ishlanma tayyorlang.
10. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga musiqiy tarbiya maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

? MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarga estetik tarbiya berish nima? Nima uchun? Uning maqsad va vazifalari nimalardan iborat? Uning o'ziga xosliklari nimalar kiradi?

- A) Tabiatga estetik munosabatni tarbiyalash
- B) Mehnat va ijtimoiy hayotga estetik munosabatni tarbiyalash
- C) Turmushga estetik munosabatni tarbiyalash, san'atga estetik munosabatni tarbiyalash kiradi
- D) Barcha javoblar to'g'ri

2. Estetik ehtiyoj nima?

- A) Borliqni idrok etishga undovchi subyektiv omil
- B) Badiiy faoliyatni idrok etishga undovchi obyektiv omil
- C) Biror narsani chuqurroq o'rganishga intilish
- D) Estetik go'zal tuyg'ularga intilish

3. Badiiy tarbiya nima?

- A) Badiiy filmlar orqali tarbiyalash

- o'z qadri orqali tarbiyalash
- o'z qadri orqali tarbiyalash
- o'z qadri orqali tarbiyalash

bu narsa bo'lgan narsa emas, balki birinchi navbatda "narsa" fikri kimga taaluqli?

- o'z qadri
- o'z qadri
- o'z qadri

tarbiya boladan nimani talab qiladi?

- o'z qadri
- o'z qadri
- o'z qadri

tarbiyaning maqsadi bu...

- o'z qadri, go'zallikni ko'ra olish, his qilish, tushunish va yaratish
- o'z qadri, go'zallikni baholash qobiliyatini tarbiyalash
- o'z qadri, go'zallikni baholash qobiliyatini tarbiyalash
- o'z qadri va badiiy ta'limning hamma uchun umumiyligi

tarbiya tizimi qanday tamoyillarga tayanadi?

- o'z qadri, jamiyatning amaliy taraqqiyoti
- o'z qadri, go'zallikni tushunish
- o'z qadri va badiiy ta'limning hamma uchun umumiyligi,
- o'z qadri ijodiy va mustaqil faoliyati
- o'z qadri, go'zallikni baholash qobiliyatini shakllantirish, san'atdagi,
- o'z qadri, go'zallikni his qila olishi

o'z qadri, estetik qiziqish, estetik ong ... tarkibiy qismlari.

- o'z qadri
- o'z qadri
- o'z qadri
- o'z qadri

... iqtisodiy fikrlash qobiliyatini kengaytirish, mehnatga
... kuchaytirish, ularning tadbirkorlik faoliyati-
... faollashtirishga asosiy e'tibor qaratilib, ularni amalga osh-
... shart-sharoit yaratilmoqda.

... gunda "O'zbekiston Respublikasida uzluksiz iqtisodiy
... konsepsiyasi" qabul qilindi. Mazkur konsepsiyani amalga
... shart-sharoit takkiz bosqichga asoslanildi:

... Maktabdanda tashqari ta'lim (Har bir bosqich uchun
... talimlar).

... Maktabgacha ta'lim-tarbiya (Iqtisodga yo'naltirilgan o'yin

... tashqari ta'lim (Iqtisod alifbosi).

... Umumiy ta'lim (Iqtisodiy tushunchalar).

... O'ziga-muxsus, kasb-hunar ta'limi (Iqtisodiy bilim va kasb
... hunar).

... Oliy ta'lim (Tarmoq iqtisodiyoti).

... Tarmoqlar bo'yicha malaka oshirish tizimi (Amaliy iqtis-

... O'zbekiston Fanlar akademiyasi, tarmoq akademiyalari,
... (Iqtisodiy ta'lim bo'yicha ilmiy izlanishlar).

... iqtisodiy ta'lim-tarbiya konsepsiyasining asosiy vazifalari
... iborat:

... ta'limning uzluksizligini ta'minlovchi bir butunlikni hosil
... har bosqichning o'ziga xosligini o'rganish.

... bosqichning mustaqil maqsad va vazifalari, tashkiliy shakl,
... usul va uslubikalarini ishlab chiqish.

... har orasida ko'prik vazifasini bajaruvchi shaxsning iqtis-
... darajasini ko'rsatuvchi ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlar
... imkoniyatlarini aniqlash.

... tizimi" ilmiy-uslubik loyihani amalga oshirishdagi
... tizim.

... iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning umumiy vazifalaridan kelib
... maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan
... tarbiyaning maqsad va vazifalarini quyidagicha belgilab olish

... maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan iqtisodiy
... maqsadi bolalarni iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalarni

egallashga tayyorlashdir. Mazkur maqsadga erishishda quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish lozim:

1) maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning fikrlarini kengaytirish va chuqurlashtirishga imkon beruvchi tushunchalar ishlab chiqish;

2) iqtisodiy tushunchalar bilan bog'liq vaziyatlarni hal etish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish;

3) iqtisodiy bilimlarni egallashga zamin bo'luvchi o'rinli matematik tasavvurlarni rivojlantiruvchi o'yinlar majmuini ishlab chiqarib amaliyotga tatbiq etish.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida iqtisodiy tarbiyani o'rnatish o'rta guruhdan boshlanib, "Ilk iqtisodiy ta'lim-tarbiya mazmuni" ko'ra mazkur yosh guruhida bolalarni olti xil iqtisodiy tushuncha bilan tanishtirish ko'zda tutiladi: 1) iqtisod; 2) mehnat; 3) bo'ylik; 4) mulkiy munosabatlar; 5) bozor; 6) pul.

Katta yosh guruhi bolalariga esa o'rta guruhda o'rganilgan tushunchalar mohiyatini kengroq va to'liqroq yoritib berish quyidagi sakkiz turdagi iqtisodiy tushuncha haqidagi bilimlarni o'rnatiladi: 1) iqtisod; 2) mehnat; 3) bo'ylik; 4) mulkiy munosabatlar; 5) birkorlik; 6) bozor; 7) pul; 8) mahsulot.

Maktabga tayyorlov guruhida esa o'n bir xil iqtisodiy tushuncha mazmuni yoritib beriladi: 1) iqtisod; 2) mehnat; 3) oila; 4) pul; 5) aloqa; 6) ma'naviyat; 7) qoida va tartibni saqlash; 8) boshqaruv; 9) birkorlik; 10) pul; 11) mahsulot.

Ilk iqtisodiy ta'lim-tarbiya mazmuni maktabgacha ta'lim muassasalarining "Atrofolam to'g'risida bilimga ega bo'lish va uni anglash" dasturida "Elementar matematik bilim va ko'nikmalar"ni tarkib toptirish va mashg'ulotlar negizida amalga oshiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy ta'lim berishning nazariy asoslari

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik qo'lga kiritgandan so'ng bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyatni yaratishni strategik maqsad qilib oldi. Shu maqsadga erishish uchun prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan iqtisodiyotiga tadbiriy ravishda o'tishning 5 ta tamoyili ishlab chiqarildi. Barcha o'quv yurtlarida iqtisodiyot fanlari o'rgatila boshlandi.

Bu ishlarni bolalar bilan maktabgacha ta'lim yoshdanoq o'rnatish davr talabi bo'lib qoldi. Axir ota-bobolarimiz bola boshidan

ularimiz yoshligidanoq beixtiyor ravishda iqtisod bilan
Ular ilk yoshidanoq oilada «meniki», «bizniki», «boy»,
«sotib olish», «sotish», «pul» kabi tushunchalar bi-
shunday ekan, bolalarning oilada o'rganganlarini
ta'lim berishimiz, ya'ni ilk sodda iqtisodiy tushunchalarni

2001
sodda qo'lanma hamda «Kadrlar tayyorlash milliy das-
turlari» tayanch dasturi asosida maktabgacha ta'lim
muassasalari uchun «Ilk iqtisodiy ta'lim saboqlari»
qo'lanma ishlab chiqilgan.

Ular va tayyorlov guruh bolalari uchun mo'ljalangan
har hafta ikki haftada bir marta nutq o'stirish, matematika,
fizika faoliyat mashg'ulotlari bilan integral tarzda 25-30
daqiqada. Mashg'ulotlarning yakunida iqtisodiy o'yinlarning
qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar
qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar

qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar
qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar

qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar
qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar

qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar
qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar

qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar
qabul qiladilar. Bunday usullar, bolalarning iqtisodiy
tushuncha va tasavvurlarni o'yin, amaliy mashqlar

shuningdek, inson mehnatini qadrlash ma'nosini anglash va qadrlash noda iqtisodiyot insonning tirikchiligini o'tkazishga qaratilgan faoliyati bo'lib, bu faoliyat ishlab chiqarishdan boshlab, mahsulotlarni iste'mol etish bilan yakunlanadi. Demak, iqtisodiyot faoliyatining asosiy jihati bo'lib, jamiyatning eng muhim faoliyati bo'lib, poydevori hisoblanadi. Iqtisodiy tarbiya o'z ichiga bolalar iqtisodiyot asoslarini o'rganish, ularning umumli va ijtimoiy turli ko'rinishlarida ishtirok etish, rejalashtirishga qaratilgan malakalarga ega bo'lish, ishlab chiqarish mahsulotlarini ishlab chiqarish va nazorat qilish kabilarni oladi. Iqtisodiy tarbiyaning tashkiliy iqtisodiy geografiya, tarix, matematika, kimyo, biologiya va boshqa fanlar darslarida amalga oshirilishi yanada ijobiy samaralarni beradi.

Iqtisodiy tarbiya berishning maqsadi insonni iqtisodiy hayotga tayyorlashga, uni jamiyatimiz iqtisodiy hayotida ishtirok etishga qaratilganlikaning tirishqoq, serg'ayrat fuqarolarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. U bolalar ongida jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan qonuniyatlari haqida aniq tasavvurlar shakllanishini va ularning hayotida kundalik hayotida zarur bo'ladigan iqtisodiy bilimlarni o'z ichiga ta'minlashi kerak.

Iqtisodiy tarbiyalangan kishida hayotimizdagi ko'pgina muammolarni hal etishga bo'lgan qarashi o'zgaradi va qaratilgan falarni o'z ichiga oladi:

- 1) Bolalar iqtisodiy ongining qaror topishi ularda iqtisodiy hayot tizimini shakllantirishni;
- 2) ularning jamiyatni iqtisodiy rivojlantirish qonuniyatlari haqida bilimlarni o'zlashtirib olishni;
- 3) iqtisod, ishlab chiqarishni tashkil etishga doir umumiy ma'lumotlarni o'zlashtirib olishni;
- 4) ularda fikrlash operatsiyalari (tahlil, sintez qilish, umumlashtirish va boshqalar) ni rivojlantiradi;
- 5) eng oddiy iqtisodiy tahlil qilish ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Shu sababli maktabgacha yoshdanoq matematika mashg'ulotlari iqtisodiy tarbiya elementlarini oshirib borish lozim. Buning uchun bolalarni oila budjeti asoslariga o'rgatish kerak. Shunda ular turli xarajatlari, oila a'zolari daromadi (ish haqi, pensiya, stipendiya, puli va boshqalar)ning qanday manbalar hisobiga qoplanganligini bilib olishi kerak. Bolalarni budjetning raqamlardagi ifodasi bilan tanishtirish kerak.

...sh, kiyim-bosh, poyabzal, kommunal xizmatlar, o'yin-
... va hokazolar uchun bo'ladigan xarajatlarni misollar
... kerak. Shundan keyin bolaning shaxsiy budjetini
... kerak: ota-onalari unga maktabda ovqatlanishga,
... necha so'm berishi, ularni qanday sarflashi. Bolalarni
... talarni taqsimlashga o'rgatish, jamg'armalardan qanday
... taligini ularga gapirib berish lozim. Shundan so'ng
... chiqarish xarajatlari va ularning turlari haqida oddiy
... kerak. Ularga qo'shimcha ishlab chiqarish yoki uy
... har qanday faoliyat xarajatlar bilan bog'liqligini
... tushuntirish zarur. Biror-bir ishni bajarish, tovar
... yoki xizmatlar ko'rsatish uchun bir qancha resurslar
... tushuntirish kerak.

... ta'lim yoshidagi bolalarni ilk iqtisodiy tushuncha va
... tushuntirish uning shaxs sifatida ulg'ayib kamol topishida
... kerak. Shuning uchun har bir guruh tarbiyachisi bolalarni ilk
... bilan tanishtirish bo'yicha dastur talablarini, ya'ni
... tushunchalar hajmini va ularni amalga oshirish
... talablarini bilishi kerak.

... ta'lim yoshidagi bolalarga ilk iqtisodiy ta'lim berish (te-
... mehnat, bozor, do'kon, ishlab chiqarish va savdo)ning o'ziga
... shundaki, o'rta guruhda asosan tejamkorlik mavzularida
... do'kon, bozor o'yinlari soddaroq shaklda o'tiladi.

... yosh guruhlarida mashg'ulot mavzulari deyarli o'zgarmaydi,
... mavzuni ochib berish, boyitish, kengaytirish hisobiga mashg'u-
... taqat shu mavzuga tegishli tushunchalar yangi misollar, yangi
... yozilib borilaveradi. Shuning hisobiga bolalarning ilk iqtisodiy
... ham kengayib borishi ko'zda tutilgan.

... ta'lim yoshdagi bolalarga ilk iqtisodiy ta'lim integral
... olib boriladi: tevarak-atrof bilan tanishtirish, matematika,
... faoliyat, mehnat, o'yin faoliyatlarida olib boriladi.

**Har bir avlodni
... ta'limda iqtisodiy
... o'qitishning ahamiyati**

Har bir mustaqil davlat o'z ravnaqini
qanchalik qadrlashi uning mamlakat kelaji
hisoblangan yosh avlod haqida qilayotgan
g'amxo'rliqi bilan chambarchas bog'liq. Dav-
lat tajak taraqqiyoti aynan shu bolalar, yoshlar qo'lida ekanligi
... sir emas. 2010-yilning Yurtboshimiz tomonidan «Barkamol

avlod yill» deb eʼlon qilinishi ham shu bilan bogʻliq. Chunki milliy jamiyat va millatning taraqqiyot mezonlari, tayanchi, kuch-qudrati va hayot maqsadlarini roʻyobga chiqaruvchi asosiy omil – yoshlar. Barkamol avlodning kelajagi haqida qaygʻurish, sogʻin, barkamol tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatlarimizdir.

Taraqqiyotimizning hozirgi bosqichida respublikamizda barkamol avlodni har tomonlama yetuk insonlar qilib voyaga yetkazishda imkoniyat va shart-sharoitlar bugungi kun talablari darajasida muvofiqdir.

Respublikamizda qabul qilingan «Taʼlim toʻgʻrisida» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» milliy taʼlim tizimini ifodalovchi hujjatlar hisoblanadi. Bu hujjatlarning mavjudligi «Barkamol avlodni tayyorlash» davlat dasturida belgilangan vazifa va rejalarni hayotga tatbiq etishda muhim asosdir.

Mustaqil vatanimizda har tomonlama barkamol yosh avlodni tayyorlash va shakllantirish borasida bir qator oʻta muhim masalalarga eʼtibor qaratish maqsadga muvofiqdir, xususan,

– uzluksiz taʼlim jarayonida yangi axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish;

– yoshlarni barcha taʼlim muassasalarida tarbiyalash borasida qoʻllanilgan zamonaviy moddiy-texnika bazasidan samarali foydalanishni taʼminlash va millashtirish;

– yoshlarning sogʻlom turmush tarzini yanada faollashtirish va barcha taʼlim muassasalarida yoshlarni tarbiya va sport-sogʻlomlik oʻyinlariga jalb etish;

– isteʼdodli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ulardagi qobiliyat va maʼnaviy ragʻbatlantirishni takomillashtirish va hokazo.

Barkamol avlodni tarbiyalashda iqtisodiy taʼlimning ahamiyati yanada oshib bormoqda. Barkamol avlodni tarbiyalashda iqtisodiy taʼlimning ahamiyati yanada oshib bormoqda.

Tub islohotlarni amalga oshirish, bozor munosabatlarini shakllantirish koʻp jihatdan iqtisodiy taʼlimga bogʻliqdir. Kishilarda iqtisodiy taʼlimni shakllantirmasdan turib, chuqur oʻzgarishlarni amalga oshirib boʻlmaydi.

Mustaqillik yillari davomida milliy xoʻjaligimiz iqtisodiy jihatdan mustahkamlanib, inqiroz holatidan chiqarildi va uning koʻpgina muammasida barqaror oʻsishga erishildi. Bozor mexanizmining tarkibiy qismini qayta qaror topdi va uning infratuzilmalari vujudga keltirildi, hozirgi kunda esa iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotni har tomonlama erkinlashtirish amalga oshirilmoqda. Eng muhimi, shu davr ichida

va mafkurasi shakllanib, kishilarimiz ongiga singib

Kunda, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida pedagog kadrlarni zamonaviy zamon talablari darajasida qayta tashkil etish maqsadida qadrga andozalaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, dunyoning rivojlangan va bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan mamlakatlarning deyarli barchasi yangi mexanizmning keskin o'zgarishiga moslasha oladigan va har qanday sharoitda raqobatlasha talablarini mutaxassislarni tayyorlash borasida zamonaviy iqtisodiy ta'lim kadrlar, Jamiyat taraqqiyoti darajasi, axborotlarning haddan ortiq o'zgarishi, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, umuman olganda, mutaxassislarni ko'rsatadiki, yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda anglay olishi shu vaziyat uchun to'g'ri qaror qabul qila oladigan malakali kadrlar sifatida tayyorlash uchun faqat an'anaviy uslublarga tayanish

faqatgina paytida tayyor bilimlarni o'zlashtirish asosiy maqsad bo'lmay, balki yoshlarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul etish ko'nikmasini hosil etish obyektiv zaruratga ega bo'lmoqda. Chunki, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar o'z navbatida kadrlar malakasi va mahoratining yuqori bo'lishini, mutaxassislarga kadrlarning o'zgarishiga moslashuvchan, o'z malakasini oshirishga kadrlar bo'lishni talab etadi. Buning uchun mutaxassislarni mustaqil fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil etish, xulosa chiqarish o'rganish lozim. Bugungi kunda Respublikamizda ta'limni rivojlantirishning yangi bosqichida iqtisodiy ta'limning asosiy vazifasi kadrlar talablari darajasida yangilanib borayotgan ishlab chiqarish kadrlariga moslasha oladigan, iqtisodiyotimizni buyuk davlat darajasiga olib chiqaradigan mutaxassislarni tayyorlash va bu jarayonda asosiy omil bo'ladigan axborotlar hajmini emas, balki ijodiy yondashuvni rivojlantirish, mustaqil fikrlash va tatbiq etish sifatlarini tarbiyalashga e'tibor berish lozim. «Iqtisodiyot» bilan shug'ullanishning birinchi bosqichida kadrlarning iqtisodiy bilim saviyasini oshirish bo'lsa, keyinchi bosqichda bilim asosida malaka va ko'nikmalar hosil etishdir. Kadrlarning hayoti asosini iqtisodiy faoliyat tashkil etar ekan, u, albat, kadrlardan iqtisodiy fikrlashga o'rganishni talab etadi. Ayniqsa, iqtisodiyoti sharoitida bu talab yanada kuchayadi. Shuning uchun kadrlar uchun kadrlarga yoshligidan boshlab iqtisodiy fikrlashni o'rganishlari

jarayonda javob berishga hadiksiraydigan bolalar ham qatnash tutadilar, o'ziga nisbatan ishonch paydo bo'ladi.

Guruhlardagi ishdan qanday foydalanish kerak? Guruhdagi ish bolalarni yig'ib, ularga topshiriqlar yozilgan kartochkalar bilan belgilanmaydi. Buning uchun tarbiyachi mavzu bilan ta'riflash va uning mazmuniga oid muammolarni belgilashi, guruhda eng samarali yo'llarini belgilab olishi kerak. Masalan, guruhdagi ish chik guruhga bo'lib, guruhlarga topshiriq beradi va vaqt beradi va mustahkamlash mashg'uloti o'tilsa, topshiriqlarni bajarish daqiqa beradi. Bolalar guruhda ish boshlaganda bir-birlariga beradilar. egallagan bilimlari bo'yicha o'zaro fikr almashadilar. Guruhlarda ish bilan band bo'lganda, tarbiyachi guruh bo'yicha u barchani kuzatib topshiriqni izohlab beradi, yordamga muhtoj zayotganlarga yordam ko'rsatadi, hamda mashg'ulot muvaffaqiyatli band bo'lishini kuzatadi. Vaqt tugagandan keyin hammaning ishini doskaga qaratib, har bir guruhdan bittadan vakil chiqib, guruh ishini butun guruh oldida taqdim etadi. Har bir guruh taqdimotida boshqa guruhdagilar savol beradilar. Tarbiyachi hamma guruhni yakunlab bo'lgandan so'ng, ularga izoh beradi, xatolar bo'lsa to'g'ri va xulosalaydi, guruh ishini baholaydi. Guruh ishini tashkil etish quyidagi tamoyillarni yodingizda tutishingiz lozim:

Guruhlar tarkibi 3–5 boladan iborat bo'lishi. Bolalar sonini ko'rib guruhlarda ishlash jarayonini qiyinlashtiradi va ba'zi bolalarning qatnash qolib ketishiga sabab bo'ladi.

Guruh tarkibini o'zgartirib borish kerak. Har bir mashg'ulotda guruh tashkil etish lozim. Bu hamma bolalarni bir-biri bilan munosabatda ishlashlarining imkonini tug'diradi.

Guruh tuzishda o'g'il va qiz bolalardan bir xil guruh tuzish qolmasliklariga e'tibor berish kerak.

Guruh tarkibini tarbiyachi belgilashi lozim. Har bir guruhda qatnash bolalar bo'lishiga, qobiliyatli bolalardan guruh tuzilib qatnash e'tibor berish lozim.

Guruh ishining taqdimotini o'tkazish, yakunlash va ulani muvaffaqiyatli batlantirib borish kerak.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Qanday ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan iqtisodiy tarbiya tushunchasi va vazifalari nimalardan iborat?

2. Qanday ta'lim-tarbiya qaysi mashg'ulotlarda amalga oshiriladi?

3. Qanday yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilim berishda Sharq davlatlarining qarashlari.

4. Kamol avlodni tarbiyalashda iqtisodiy ta'limning ahamiyati qanday?

5. Iqtisodiy ta'limning bolalarni kamolotidagi o'rni?

6. Iqtisodiy tarbiya berishda bolalarning yosh xususiyatlarining ahamiyati.

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. 2001 yil 17-avgustda qanday qonun hujjati qabul qilindi?

A) "O'zbekiston Respublikasi uzluksiz iqtisodiy ta'lim-tarbiya kon-

sepsiy madaniyatni yuksaltirish" Milliy dasturi

B) "O'zbekiston Respublikasi Qonun

1998 yil 17-avgustda qabul qilindi"

2. "O'zbekiston Respublikasi uzluksiz iqtisodiy ta'lim-tarbiya konsepsiyasi" nechchi bosqichda amalga oshiriladi?

A) 1

C) 8

D) 9

3. Qanday ta'lim muassasalarida iqtisodiy tarbiya qaysi guruhlar uchun o'rgatiladi?

A) Katta yosh guruh

B) Kichik yosh guruh

C) O'rta yosh guruh

D) Katta yosh guruh

4. O'rta yosh guruhi bolalari qanday iqtisodiy tushunchalar bilan tanishtiriladi?

A) Pul, savdo, pul va mahsulot

B) Davlat va shaxs munosabatlar, bozor

C) Pul, mehnat, boylik, bozor, pul

D) Davlat va shaxs munosabatlar, bozor, pul va tartibni saqlash, jamiyat va iqtisod

Prezidenti I. A. Karimovning ma'ruza va nutqlarida inson huquqlari sohasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan quyidagi besh strategiya ko'rsatib berilgan:

1. Huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning samarali mexanizmlarini yaratish;

2. Huquqlari bo'yicha xalqaro huquqning umum e'tirof etgan prinsiplari va normalari asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish;

3. Qonunlar bilan bog'liq bo'lgan qonunlarga og'ishmay amal qilish mexanizmini ishga solish;

4. Huquqiy hayotning barcha jabhalarida qonun ustunligini ta'minlash;

5. Qonun ustunligini amalga oshirish yo'li bilan butun sud tizimini qayta tashkil qilish;

6. Ayniqsa, yoshlar va mansabdor shaxslar, huquq-tartibot organlari va sud organlari o'rtasida huquqiy tarbiya ishlarini tubdan yaxshilash, huquqiy ongini va madaniyatini yuksaltirish.

7. Insonning inson huquqlari sohasidagi qonunchilik tizimini besh qonunga bo'lish mumkin:

1. Aholini, fuqarolarning shaxsiy huquqlariga oid qonunlar vijdoniylik bilan bajarish, fuqarolarning murojaatlari, fuqarolarning erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan qonun bilan hisoblash, umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat, qonun bilan bog'liq bo'lgan to'g'risidagi va boshqa qonunlar;

2. Aholini, fuqarolarning siyosiy huquqlariga oid qonunlar bilan bog'liq bo'lgan birlashmalari, siyosiy partiyalar, saylovlar, fuqarolarning erkinliklarini himoya qilish, kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatlarini himoya qilish, ommaviy axborot vositalari, axborot olish erkinligi, referendum to'g'risidagi va boshqalar;

3. Aholini, fuqarolarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qiluvchi qonunlar bilan bog'liq bo'lgan mulkchilik, tadbirkorlik, yer, ijara, davlat tasarrufidan chiqarish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, aholini ish bilan ta'minlash, garov, sug'urta, dehqonlik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonunlar, fuqarolarning mehnat, soliq, bojxona kodekslari;

4. Aholini, insonning madaniy-ma'naviy huquqlariga oid qonunlar bilan bog'liq bo'lgan madaniyat, muzeylar, madaniy merosni himoya qilish, davlat madaniyatini himoya qilish to'g'risidagi va boshqa qonunlar;

■ beshinchisi, inson huquqlariga oid halqaro hujjatlar (bir tomonlama va ikki tomonlama)

Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar bajariladi:

– bolalarga huquqiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy huquqiy qadrlarning mohiyati hamda ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish va ma'lumotlar berish;

– bolalarda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni qayta keltirish, huquqiy ongini qaror toptirishga erishish;

– bolalarda huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'rsatmalarni amalga oshirish va malakalarni hosil qilish;

– ularda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlar (huquqiy tasevvuf, huquqiy idrok, huquqiy tafakkur, huquqiy savodxonlik, huquqiy mas'uliyat, huquqiy faollik, huquqiy e'tiqod va huquqiy salohiyat)ning qayta ta'minlash;

– bolalar huquqiy madaniyati (huquqiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini to'g'ri baholash, harakat va harakatsizlikning qonuniy bo'lishiga erishish, davlat Konstitutsiyasi va qonunlariga shuningdek, fuqarolik huquq va burchlarini hurmat qilish, yuridik holatlarga nisbatan ehtiyojni qaror toptirish, har qanday ko'rinishdagi buzarliklarga qarshi murosasiz kurashni tashkil etish)ni shakllantirish.

Huquqiy madaniyat – shaxs tomonidan huquqiy bilimlarning o'zlashtirilishi hamda huquqiy faoliyatni tashkil etish darajasining ko'rsatkichi. Shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish quyidagi asosida amalga oshiriladi:

– keng ko'lamli ijtimoiy-huquqiy axborotli muhitning mavjudligi;

– shaxs huquqiy ongini shakllantirish;

– shaxs huquqiy faoliyatini yo'lga qo'yish.

Pedagogik jarayonda huquqiy ta'lim-tarbiyaning samaradorligi o'lchov sifatida sobga olish maqsadga muvofiqdir. Bolalarning huquqiy jihatdan o'zlashtirilganligi quyidagi holatlar bilan o'lchanadi:

– bolalar tomonidan «O'zbekiston davlat va huquqi asoslari», «Konstitutsiyaviy huquq» kabi mashg'ulotlarning o'zlashtirilish darajasi va huquqiy bilimlarning muayyan darajasi;

– ularning umumjamiyat axloqiy-huquqiy me'yorlariga amal qilish darajasi hamda maktabgacha ta'lim muassasasi va boshqa o'quv yurtlarida o'qish tartib-qoidalari, shuningdek, bolalar qoidalariga rioya qilishlari, test

...moyaga doir, bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi
...madaniyatiga taalluqli Fakultativ Protokolga (Nyu-York,
...qoʻshilishi haqida»gi Oʻzbekiston Respublikasi Qo-
... R.Mahmudov huquqiy madaniyatning asosini tash-
... moddiy, maʼnaviy, huquqiy, axloqiy, estetik va boshqa
...dan iborat ekanligini, demakki, moddiy hamda ma-
...ga ega boʻlgan asosiy, bir-biriga muvofiq qismlarni ajratib
...phonos olimlar Sh.Oʻrazaev, M.Qoriyevlar esa huquqiy
... bilimlarni egallash, huquqiy meʼyorlarning amaliyotda
... hamda boshqa mualliflardan farqli ravishda huquqning
... ijtimoiy hayotdagi oʻrni bilan belgilanishini qayd
... huquqiy madaniyat tushunchasi – huquqning rivojlanish
... huquq haqidagi tushunchasi, qonunchilikning ahvoli,
... va shu singari unsurlardan tashkil topadi»³⁷.

...shaxs huquqiy madaniyati tarkibini tushunishga oʻzi-
... yondashadi hamda shaxs huquqiy madaniyatini murakkab
... deb baholaydi. U chunonchi, uning tarkibiy qismlarini:
... va ularni amaliyotda qoʻllay olish koʻnikmasi; qonunga
... munosabati va nihoyat shaxsning huquqiy mazmunga ega
...andagi faoliyatidan iborat»deb taʼkidlaydi³⁸.

...shaxs huquqiy madaniyati negizida quyidagilar aks etadi:
... va huquqiy tizim borasida yetarli maʼlumotga ega boʻlish,
... asoslarini oʻrganish, ularni oʻrganishga boʻlgan ehtiyoj va
... hosil boʻlishi, egallangan nazariy-huquqiy bilimlarni ama-
... olish borasidagi koʻnikmani shakllantirish hamda mala-
... h;

...siyosiy, iqtisodiy, madaniy munosabatlarni uyushtirish
... faoliyati timsolida huquqiy madaniyat unsurlarini namoyon
...siyosiy hamda huquqiy faollikni yuzaga keltira olishda

...huquqiy madaniyatini quyidagi ikki asosiy qismga ajratish
...huquqiy ong; 2) huquqiy faoliyat.

... Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. 2–tomlik.–Toshkent,
... Respublikasi IIV Akademiyasi, 1998.–182-bet..

... A. Ответственность несовершеннолетних. – Москва, Просвещение,
... 1994.

Huquqiy ong – ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, qiyotining ma'lum bosqichida – davlat, mulk va mulkiy munosabatlar paydo bo'lishi, aholining keskin sur'atda tabaqlashuvi, munosabatlar tushunchalarining paydo bo'lish jarayonidagi tushuncha sifatida qo'llanilgan hamda ijtimoiy-huquqiy tashkil etish chog'ida ko'zga tashlanadi.

Huquqiy ong muayyan jamiyatning moddiy hayotidan kelib chiqqan tasavvur, idrok, tafakkur va e'tiqodlar tizimi bo'lib, psixologik hodisa sifatida murakkab tuzilishga ega.

Huquqiy faoliyat huquqiy me'yorlar, qonunlar talabiga mos ravishda ongli yondashish, ularga qat'iy va og'ishmay amal qilish, qat'iyat bilan mat qilish, ularni shaxs erkini himoya qilish kafolati sifatida huquqiy munosabatlar jarayonidagi faol ishtirokni tashkil etish uchun tashkil etilgan amaliy xatti-harakatlar majmui.

Shaxs huquqiy madaniyatining muhim tarkibiy qismlari qandayligi haqidagilar e'tirof etiladi: huquqiy tasavvur, huquqiy idrok, huquqiy xonlik, huquqiy tafakkur, huquqiy faollik, huquqiy mas'uliyat, huquqiy e'tiqod, huquqiy salohiyat.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiya bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan tanishtirish

Huquqiy ta'lim o'zbekiston yoshlikdan boshlab berib boriladi. Bolalar oilada, maktabgacha ta'lim muassasalaridayoq huquq qoidalaridan xabardor bo'lib, qonunnaviy va ba'zi huquqiy normalarida boshlang'ich tushunchalar olishi, kelgusida bu bilimlar kengaytirilishi va chuqurlashtirilishi aniq ifodalangan huquqiy savonalar yaratilishi zarur. Shuning uchun 1998–1999-o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab huquqiy ta'lim tizimida bosqichma-bosqich huquq saboqlari, huquqiy tarbiya berib borilishi yo'lga qo'yildi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi tarbiyachilarda huquqqa doir sodda tushunchalarni tarkib toptirishdir. Bu maqsadda mashg'ulotlar jarayonida "Konstitutsiya saboqlari"ni o'qitish oshirish yo'lga qo'yilgan. Ma'lumki, Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni bo'lib, har bir mamlakatning qiyofasi va nufuzini belgilovchi xususiyatdan kelib chiqib aytish mumkinki, 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ham mamlakatning

... xalqaro munosabatlarning teng huquqli subyekti sifatida
... huquqiy zamin yaratgan muhim huquqiy hujjatdir.
... o'z aytilganda uni nafaqat xalqaro munosabatlarda
... iftandagi roli, balki ichki islohotlar jarayonidagi asosiy
... shaxsini alohida e'tirof etish maqsadga muvofiqdir.
... har bir moddasini o'qib kuzatar ekanmiz, unda,
... huquqlari va erkinliklari masalasiga, ularning amalga
... alohida e'tibor qaratilganligining guvohi bo'lamiz.
... o'ziga xos yutug' sifatida ko'pgina
... tomonidan bot-bot e'tirof etilganligi fikrimizning
... Davlatimizning qabul qilinishi O'zbekiston xalqining
... yangi demokratik huquqiy davlat qurish asosini
... lozim bo'lgan vazifalardan biri mamlakatda
... huqaroning huquq va erkinliklarini to'la kafolatlashdir.
... saboqlari"ni o'rgatishning asosiy maqsadi esa ana shu
... bolalarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
... yosh xususiyatlari bilan bog'liqlikda anglab
...

... saboqlari" mashg'ulotlarida Konstitutsiyaning quyida-
... o'rganishga alohida e'tibor qaratiladi:

... O'zbekiston – suveren demokratik respublika. Davlatning
... Respublikasi" va "O'zbekiston" degan nomlari bir ma'noni
... moddani o'rganish jarayonida bolalarda quyidagi bi-
... tarkib toptiriladi: o'zining tug'ilib o'sgan joyini bi-
... nisbatan muhabbat uyg'otish; oila a'zolari: ota-ona,
... qon-qarindoshga bo'lgan hurmat hissi; xalqi, urf-
... joylarni bilish; milliy bayramlar: Mustaqillik kuni, hoti-
... kuni, Navro'z, Hayit bayramlari haqida tushunchaga ega
... merosni asrash zarurligi.

... O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir.
... Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat
... tillari, urf-odatlari va an'analari hurmat qilinishi uchun
... Ushbu moddani o'rganish jarayonida bolalarda o'zbek
... davlat tilini hurmatlash; O'zbekiston Respublikasi xududida
... qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va
... hurmatlash; o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining
... doir tushuncha va tasavvurlar shakllanadi.

5-modda. O'zbekiston Respublikasi qonun bilan o'z davlat ramzlari – bayrog'i, gerbi va madhiyasiga ega bo'lgan. Davlatimiz ramzlarining ma'no-mazmunini anglash va ularga nisbatan qarash zarurligi; davlatimiz ramzlaridan faxrlanish va himoya qilish; madhiya matnini yaratgan shoirni, madhiya bastakorning ismi va shariflarini bilish; Davlatimiz ramzlariga ega bo'lishlariga asosiy e'tibor qaratish.

6-modda. O'zbekiston Respublikasining poytaxti – Toshkent Bolalar O'zbekiston Respublikasining poytaxti – Toshkent shahri anglashlari; Toshkent shahri haqida ma'lumotga ega bo'lgan bolalarga Toshkent haqida videofilmlar, slaydlar, rangli rasmlar ko'rsatish orqali ularning tasavvurlari yanada boyitiladi.

8-modda. O'zbekiston xalqini, millatidan qat'iy nasa Respublikasining fuqarolari tashkil etadi. Bolalar o'z davlati yashayotgan turli millat vakillarining hammasi O'zbekiston davlat kishilari ekanligini anglab olishlari lozim.

31-modda. Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Hech kimga hohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilish huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l yo'q. Mazkur moddaning bolalar tomonidan o'zlashtirilishi uchun bayrami haqida tushuncha berish; hadislar mazmunini tushuntirish maqsadga muvofiqdir.

37-modda. Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash va mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tarbiya va himoyalash huquqiga ega. Bolalarda mehnatga ijobiy munosabatlar tarbiyalash; berilgan topshiriqni astoydil bajara olishlariga ega bo'lgan bolalarning kattalar mehnati haqidagi tasavvurini boyitish; mehnatning nomi va vazifasini bilish; mehnatni chin yurakdan bajarish mehnatsevar hisoblanishini, mehnatsevarlik bebaho fazilat hisoblanishlariga erishiladi. Bolalar bilan "Kim bo'lsam ekan" mavzulari asosida suhbatlar tashkil etiladi.

40-modda. Har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega. Ushbu modda mohiyatini tushuntirish orqali bolalarga talablarga rioya qilishni hayotiy ehtiyojga aylantirish; "Sog'lik – sog' aql" naqlining ma'nosini anglatish; shifokorlar mehnatiga o'ziga xizmat ko'rsatish haqida tushunchalarni boyitishga e'tibor qaratish.

katta xavf tug'dirishi, ko'pdan ko'p falokatlar chiqarishini, gaz plitasiga yaqinlashmaslik va turli murvatlarini betoqib buramaslikni uqtirish; gaz hidini sezishlari bilan darhol talab zarurligini bilish kabi bilim va ko'nikmalar tarkib toptiriladi.

52-modda. O'zbekiston Respublikasini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi har bir fuqorosining burchidir. Fuqorolarning belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tishga majburiyati.

89-modda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti – davlat boshligi. Bolalarga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti yurtimni barqarorlikning posboni ekanligini tushuntirib, mamlakatimiz uchun chisiga bo'lgan ishonch va hurmat tuyg'usini tarkib topuvchi fuqorolarning mehnatda ko'rsatgan xizmatlarini rag'batlantirish uchun berilgan O'zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari va Prezident tomonidan berilishi haqida tushuncha hosil qilish bo'yicha.

126-modda. O'zbekiston Respublikasi o'z xavfsizligini ta'minlash uchun yetarli darajada qurolli kuchlariga ega. Bolalarga har yili "12-iyun – Vatan himoyachilar kuni" sifatida nishonlanishi; Vatan himoyachilari askarlar, chegarachilar piyodalar va tankchilar haqida ma'ruha o'qitish va bolalar ongiga Vatan himoyachilari ular ekanligini singdirish uchun ular sog', baquvvat, qo'rqmas, botir bo'lib voyaga yetishini anglatishga erishiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida huquqiy tarbiyani amaiga oshirish yo'llari

Maktabgacha ta'lim muassasasida huquqiy tarbiya o'z ichiga bolalarning huquqiy bilimlar bilan qurollantirish, huquqiy bilimlar asosida o'z hulq-atvorini yaxshilash va mas'uliyatli munosabatni shakllantirishni o'z ichiga olinadi.

Ushbu yo'llar orqali bolalarning qoidalariga rioya qilish muhimligini uqtirish, muayyan erkinliklardan foydalanish yo'l-yo'riqlarini singdiradi va qoidalarini qat'iyat bilan o'z ichiga olinadi. Umum uslubiy rejadan kelib chiqib, tarbiyaga kompleks yo'lning prinsipi nuqtayinazardan qaralganda, uni g'oyaviy, siyosiy, madaniy, estetik tarbiya ta'sirining yig'indisi sifatida tushunish mumkin.

Huquqiy tarbiyani quyidagi uslublarini ajratish lozim:

1. Huquqiy ongni shakllantirish, e'tiqod, isbot; huquqiy ma'ruha, suhbatlar, ma'ruzalar, hikoyalar; huquqiy mavzularga oid materiallarni va san'at asarlarini muhokama qilish.

axloq asosini, malakasini, odatlarini va huquqni himoya qilishni ta'lim jarayonida ta'limni shakllantirish usuli: umumiy talab o'rnatish: ta'limni foydalanish:

huquqiy tarbiyani kuchaytirish uchun rag'batlantirish yoki jazo berish.

shuningdek ta'lim muassasasi bolalarni huquqiy tarbiyalash tizimi ta'limni iborat bo'lib: og'zaki va amaliy ishlar ko'rinishida tashkll

huquqiy tarbiyani amalga oshirishda mashg'ulotlari bahs-munozara va mavzulardagi suhbatlar yaxshi natija beradi.

shuningdek jarayonida bolalarni huquqiy tarbiyalash uslubiyati xususida ta'limchilardan kelib chiqadi:

1. ta'limchilardan, bolalarning axloqiy tasavvurlarini to'g'ri shakllantirish, shuningdek mamlakat umumtarbiya faoliyati davomida, balki mashg'u- ulot jarayonida ham e'tiborda bo'lishi lozim;

2. ta'lim muassasasi, maktabgacha ta'lim muassasasida huquqiy tarbiya jarayonida bir holatning mohiyatini aniq, ravshan va tushunarli ravishda ta'limni muhimligini ta'kidlab o'tish lozim. Tarbiyachi bolalar huquqiy mavzuga katta qiziqish uyg'ota olishi zarur;

3. ta'limchilardan, jamiyatda huquqiy talablarning mavjudligi va mazmun- mazmuni ta'lim jarayonidagi umumiy tasavvurdan kelib chiqqan holda bolalar huquqiy talablarni ta'lim tizimini, hukumat va qonun chiqaruvchi organlar, xuquqiy talablarni huquqiy me'yorlarning rivojlanish asoslari, qonuniyatlari, shuningdek huquqiy va majburiyatga oid qarorlar hamda ularning bajarilishi ta'lim jarayonida ta'limchilardan ta'limotlar berib borilishi maqsadga muvofiqdir;

4. ta'limchilardan, huquqiy tarbiya jarayonida ba'zi bir qonunlar matn- ni ta'lim berish, bolalarga me'yoriy qonunlar muhim moddalarini yozib berish, ta'lim jarayoniyat va vaqt berish joiz;

5. ta'limchilardan, mashg'ulot jarayonida bolalarga davlat va huquqiy talablarni umumiy tushuncha berish, shuningdek, huquqiy yo'nalishlar ta'lim jarayonida ta'limchilardan ta'limotlar) ga alohida to'xtalib o'tish lozim;

6. ta'limchilardan, o'qituvchining ish quroli sifatida unda davriy bosma ta'lim jarayonida Oliy Majlis sessiyasi hujjatlari, farmon va qarorlari, Vazirlar Kengining qarorlari hamda huquqiy-me'yoriy hujjatlar bo'lishi kerak.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TO'USHI

1. Huquqiy tarbiyani maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning ijtimoiy zaruriyati nimada?
2. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanayotgan bolalarning ongini shakllantirish qaysi dastur asosida amalga oshiriladi?
3. Huquqiy tarbiyani amalga oshirishda huquqiy ongning ahamiyati?
4. Huquqiy madaniyatni maktabgacha yoshdagi bolalarning ongida "Konstitutsiya saboqlari" mashg'ulotlarining o'rni qanday?
5. Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida amalga oshiriladigan vazifalar nimalardan iborat?
6. «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi»ning uning tarixiy ahamiyati.

? MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. **1997-yil 29-avgustda, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida qanday dastur qabul qilindi?**
  - A) "Jamiyatni huquqiy madaniyatini yuksaltirish" Milliy dasturi
  - B) "Uchinchi mingyillikning bolasi" tayanch dasturi
  - C) "Bolajon" tayanch dasturi
  - D) "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi Nizom
2. **Shaxsda huquqiy sifatlarining qaror topishi nimaga bog'liq?**
  - A) Shaxsning huquqiy ongiga
  - B) Shaxsning huquqiy savodxonligiga
  - C) Shaxsning ijtimoiy-huquqiy munosabatlar jarayonidagi o'zgarishlar darajasi va sifatiga
  - D) Shaxslararo huquqiy munosabatga
3. **Shaxsning huquqiy madaniyatining asosiy qismlari quyidagilardan qaysi berilgan javobni toping.**
  - A) Huquqiy faoliyat
  - B) Huquqiy ong

ing va faoliyat
sodxonlik

tasavvur, **huquqiy savodxonlik, huquqiy tasavvur** –

- ing tarkibiy qismlari
- fiyatning tarkibiy qismlari
- adaniyatning tarkibiy qismlari
- ing asosiy qismlari

quv yildan boshlab **O‘zbekiston Respublikasi maktab-**
muassasalaridan boshlab huquq saboqlari berish yo‘lga

- 1999 o‘quv yili
- 2000 o‘quv yili
- 2001 o‘quv yili
- 2007 o‘quv yili

qachon va qaysi **muassasalarida qaysi mashg‘ulotlar tarki-**
iston Respublikasi Konstitutsiyasi o‘rgatiladi?

- o‘rgatishda
- matematik tasavvurlarni shakllantirishda
- savodxonlikda
- siyasa saboqlarida

bolalar huquqlari to‘g‘risidagi” konvensiya qachon va qaysi
tomonidan qabul qilingan?

- 1989-yil BMT Bosh Assamblyasi
- 1989-yil BMT Bosh Assamblyasi
- 1989-yil YuNESKO tomonidan
- 1989-yil YuNISEF tomonidan

1990-yil 7-yanvarda **O‘zbekiston Respublikasining qanady qo-**
shul qilindi?

- Bolalar huquqiy madaniyatini rivojlantirish” to‘g‘risidagi
- Bolalar huquqlarini himoya qilish” to‘g‘risidagi
- Bolalar huquqlarining kafolatlari” to‘g‘risidagi
- Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi” konvensiya

XII BOB. EKOLOGIK TARBIYA

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiya maqsadi va vazifalari

Ekologiya (grekcha "oikos" – uy, makon, "logos" – ta'limot – bilim) u organizmlarning yashash joyi degan ma'noni anglatadi. Ekologik organizmlarning ma'lum bir muhit qonuniyatlarini, ya'ni organizmlarning o'zaro va ularni atrof-muhit bilan bog'liq bo'lgan hayot tarzini o'rganadi. Ekologik tirik mavjudotlar, shu jumladan, odamning yashash sharoiti muhit bilan o'zaro munosabatini bildiradi.

Keyingi davrda pedagogika nazariyasi va amaliyotiga "ekologik ta'lim", "ekologik tarbiya", "ekologik ong", "ekologik faoliyat", "ekologik mas'uliyat", "ekologik e'tiqod", "ekologik ma'rifat", "ekologik madaniyat" va boshqa bir qator atamalar va ular bilan bog'liq tushunchalar keldi. *Ekologik ta'lim* ekologik ma'rifatning asosiy jihati bo'lib, u o'qish jarayonlarida mavjud ijtimoiy ekologik tajribaning avlodga o'tkazilishidir. Ekologik ta'lim orqali shaxsda ekologik ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi. *Ekologik tarbiya* (tutqunlik) rivojlanayotgan shaxsda maqsadga muvofiq axloqiy-ekologik fikr tarkib toptirishni nazarda tutadi va shu orqali shaxsning ekologik atvor xususiyatlari takomillashib boradi. *Ekologik ong* – shaxsning ekologik faoliyati va hatti-harakatini tartibga solib turadi. *Ekologik mas'uliyat* esa ekologik bilimlarga tayanilgan holda tabiat va atrof-muhitni hofazasini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan xatti-harakat majmui demakdir. Ekologik dunyoqarashning ajralmas bir qismi bo'lgan "ekologik mas'uliyat" deganda insonning atrof-muhitga munosabatini tushunamiz. Bunday munosabat insoniyatning ayrim odamlarning bilib-bilmay, uzoqni o'ylamay tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni bartaraf etish natijasidagina shakllanadi. *Ekologik madaniyat* – alohida shaxsning ekologik xatti-harakati boshqalarda zavq-shavq va o'zaro munosabat darajasini ifodalaydi. Bu atama shaxs va jamiyatning atrof-muhit bilan munosabat darajasini belgilash uchun qo'llaniladi.

Ma'lumki, respublikamizda "Uzluksiz ekologik ta'lim konsepsiyasi" yaratilgan. Mazkur konsepsiyaga ko'ra, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalariga ekologik ta'lim-tarbiyaning oddiy elementlari beriladi. Ma-

munosabalarida bolalar atrof-muhit bilan qanday muloqotda bo'lishini, issiq-sovuq, yorug'lik-qorong'ilik, kecha-kunduz, kuni-yomonlikni, qushlar, hayvonlar, o'simliklarga nisbatan munosabatda bo'lishni bilishlari, tabiatdagi ranglarni tanib olishi.

Bola yoshdagi bolalarga ekologiyadan boshlang'ich ta'limning maqsadi ularni tabiatni sevadigan, asrab-avaylaydigan, muvaffaqiyatli, milliy g'urur egasi, barkamol sog'lom avlod etib yetishtirish iboratdir.

Ushbu tarbiya ijtimoiy tarbiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu jarayonda quyidagi vazifalar hal etilishi zarur: bolalarni mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari jarayonda ekologik bilimlarni o'z ichiga olib olishi tarkib toptirish.

Bolalarning tabiat va atrof-muhit ekologiyasi to'g'risidagi tasavvurini

bolalarda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash ijtimoiy muvaffaqiyatini to'g'risidagi mas'uliyatni shakllantirish.

Bolalarda tabiatda o'zini tutish malakasini, atrof-muhitni muhofaza qilishni tarbiyalash hamda ularning tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash jarayonida faol ishtirok etishlariga erishish.

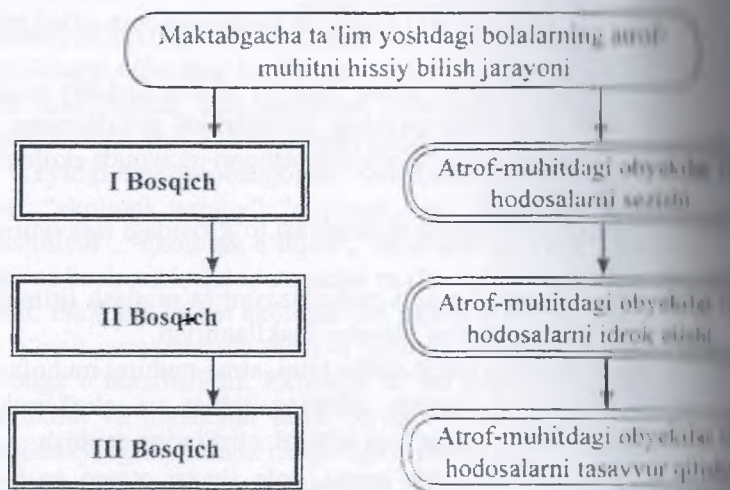
Tabiiy ta'lim asosini tarbiya- chilarni ekologik bilimning o'ziga aylantirish

Ma'lumki, bola shaxsi o'zaro va bi-
oijtimoiy munosabatlar tizimida tarkib
topadi. Bu munosabatlarni keltirib chiqa-
radigan asosiy manba – bolaning hissiy
bilish jarayoni va o'yin faoliyatidir. De-
mak, bola shaxsiga xos bo'lgan barcha
psixologik holat va jarayonlar ijtimoiy ha-
yatda atrof-muhit ta'sirida vujudga keladi. Bola o'z faoliyati jara-
yonini o'rab turgan tabiiy va antropogen narsalar va hodisalar
bilan bilib oladi.

Bolalarning atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni o'z mohiyati va xususiyati
bilan bir-biridan shartli farq qiluvchi uch bosqichdan iborat bo'ladi.
1. Zero, hissiy bilish bolaning sezgilariga bevosita ta'sir etgan
atrof-muhit (tabiat) va uning alohida xossalarning ko'rinishlar,
tasvirlar, manzaralar shaklida miyasida aks etishidir.

2. Ushbu jarayonni o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarni:
issiq-sovuqligini terisi bilan, suyuqliklarning ta'mini tili bilan,

havodagi hidni burni bilan, tabiatdagi xilma-xil obyektlarning ko'zi bilan, tovushlarni qulog'i bilan sezib, ya'ni ma'ruzalarning ta'sirida bolaning beshta turli sezgisiga ta'sir etib, shu a'zolarida joylashgan hujayralari orqali bosh miyasiga borib yetib, natijada miyada ayrim xossalari to'g'risida bilim paydo bo'ladi, ularning tasviri, xiyofalari, tasvirlari, manzaralari vujudga keladi.

16-rasm. Bola shaxsining atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni

Falsafiy-psixologik nuqtayi nazardan bola bilimining manbasi tabiiydir. Chunki bola atrof-muhit haqidagi dastlabki bilimlarni o'z sezishi bilan oladi. Bolaning atrof-muhit haqidagi boshqa birmuncha murakkab bilimlari mana shu dastlabki boshlang'ich bilimlari asosida vujudga keladi. Demak, bolani tabiiy va antropogen muhit bilan bog'lovchi eng birinchi yo'l ham atrof-muhitdagi obyektlar va hodisalarni sezishdir.

Atrof-muhitdagi obyektlar va hodisalarni idrok etish sezishga nisbatan birmuncha murakkab jarayon. Idrokning sezishdan farqi shundaki, idrok atrof-muhitdagi obyektlar yoki hodisalarning ayrim xossalari emas, balki obyektlar yoki hodisalar butun holda aks etadi. Boshqacha ibtidoiy bolalar obyektlar yoki hodisalarning yaxlit manzarasi, tasviri vujudga keladi.

39. Qarang: Umarova M.X. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda atrof-muhitni hissiy bilish mas'uliyatli munosabatni shakllantirish uslubikasi: Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi. – T., 2009. – 25-b.

qoʻlga olingan qor manzaralari va h.k.

atmosferadagi obyektlar va hodisalarni hissiy bilishning yana bir turi tasavvurdir. Tashqi muhit taʼsiri natijasida bosh miya qobigʻining faollashib chiqishida paydo boʻlgan qoʻzgʻatish, yaʼni sezish va idrok maʼlum tasavvurda oʻz izini qoldiradi. Demak, tasavvur atrof-muhitdagi aniq obyektlar va hodisalarning xuddi shu onda idrok qilinmaydigan, biroq tasavvurda koʻz oldiga keltirilgan manzara, qiyofa-tasvirlarning tasviri manzarali xotiradir.

Tasavvur bilimlarni saqlash va mustahkamlashga xizmat qiladi, ayni vaqtda tasavvur obyektlar va hodisalarning xususiyatlarini bilib olishda, yaʼni tasavvurda ham muhim oʻrin tutadi. Tasavvurdagi umumlashtirish va taqqoslash qobiliyati hissiy bilishning, boshlangʻich ekologik tushunchalarning tashviri tasavvurda katta yordam beradi.

Tasavvur tasavvurlar atrof-muhitdagi aniq obyektlar tasviri, manzara tasviri, tasavvurlar aniq obyektlarni, masalan, aynan daraxtni, yoʻlni, koʻl, daryo, oqim, ayni, ariqni, koʻchani, mahallani aks ettiradi. Xususiy tasavvurda tasavvur paytda koʻcha yoki mahalla hududining tabiati va kishilar tasviri aks ettiradi. Natijada bola ongida muayyan hududlarning tasviri yoki hajmsiz, rangli yoki rangsiz, aniq yoki noaniq shakldagi tasavvur hosil boʻladi va bu jarayon vaqt va tajribaga bogʻliq holda amalga oshiriladi.

Tasavvur maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni atrof-muhit bilan tasavvur jarayonida ularning hissiy bilishiga tayanilib ish koʻriladi va tasavvur atrof-dagi muhit hamda uning har bir tarkibiy qismining tabiat tasviri tayotida tutgan oʻrni haqida aniq bogʻlanishli misollar keltirilib, tasavvur muvofiq va madaniyat tarkib toptiriladi.

Maktabgacha taʼlim muassasalarida ekologik tarbiyani amalga oshirish shakli, uslub va vositalari

Boshlangʻich ekologik taʼlim va tarbiya - yangi amalga oshirish uchun tegishli bilim va malakalar hosil qilishni taʼminlaydigan maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalar saviyasiga mos va xos ish shakllari, vositalari va uslublarini tanlab olish muhim vazifa boʻlib, bundan biri sanaladi. Maktabgacha taʼlim muassasasida boshlangʻich ekologik tarbiyaning eng samarali yoʻllaridan biri uni mehnat tarbiyasi shakli sifatida olib borish, yaʼni bolaning boʻsh vaqtlarini foydali ishlarga olib borishdir. Chunki tabiatga ozor berish bilan bogʻliq boʻlgan shoʻxliklar va boshqa xato harakatlarni darajada bolaning boʻsh qolishi natijasida kelib chiqadi. U

qiladigan ishi yo'qligidan mushukning dumiga ip bog'lab olinib, yulduz yulig'iga chiqib, polaponlarini oladi va hokazolar. Aslida bola yulduz yulig'iga bermasdan, ular bilan do'st tutunib ham olam-olam zavq oladi. Ular bilan do'stlik uchun inlar yasab, ho'raklar tayyorlab olinadi. Bu maqsadga muvofiqdir.

Ekologik ta'lim va tarbiyaga doir mavjud tadqiqotlar bilan taqqoslanib, etilishicha, bu borada quyidagi shakl, uslub va vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq: tushuntirish, ko'rsatmali, amaliy, tajriba, kuzatish, reproduktiv, muammoli; suhbat, savol-javob, hadis, hikoya, rivojlanish, rivoyatlar, maqolalar o'qib berish, qayta hikoya qilish; taqqoslash, ekologik kechirish; kuzatish; qiyoslash va taqqoslash; tasavvur qilish; o'z tajribasini ibrat olish uchun misol va namuna keltirish; talab qilish, o'z tajribasini rag'batlantirish; o'yinlar, shu jumladan, improvizatsiyalarda o'z tajribasini kolleksiya to'plash, sayr, ekologik kechalar, ekologiya haftaligi (11-rasm).

Shakllar	Uslublar	Vositalar
Tabiat burchagidagi ishlar; sayr; ekologik kechalar; ekologiya haftaligi; shoirilar va olimlar bilan uchrashuvlar; sahna ko'rinishlari; kattalarga yordam; bellashuvlar	Kuzatish; tushuntirish; tabiat go'zalliklaridan zavqlantirish; tajriba; bolalarni gapirtirish; nutqiy-mantiqiy masalalar yechish; suhbat; ekologik o'yinlar; didaktik o'yinlar	Hikoya; rivoyat va hadislar; she'rlar yulig'ida; pand-nasihatlar; maqol va maqolalar; topishuvlar; eraklar; loti; labirer; reba; videoroliklar

17-rasm. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilari uchun ekologik tarbiyalash shakl, uslub va vositalari

Tabiat burchagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga, kichik bolalarga mehr paydo etish, muhabbat uyg'otish ishida katta yondashdir. Tabiat burchagidagi jonzotlarni bolalar har kuni ko'radilar, bolalarni tarbiyachilar ishini yengillashtiradi: ular tirik mavjudotlarni muayyan kuzatib boradilar va parvarish qiladilar. Ularni parvarish qilish natijasida bolalar zaminimizdagi o'simliklar va hayvonot dunyosining muayyan turli-tumanligi to'g'risida, o'simliklar, hayvonlar qay tariqa o'sib

...ga qanday sharoitlar yaratib berilishi zarurligi to'g'risida
...ladi.

...da ta'lim yoshidagi bolalar mushukcha, kuchukcha, qo'zi-
... yoki quyon bolasini darhol ushlab ko'rmoqchi, ularning
...moqchi, orqasidan quvlab ushlab olmoqchi bo'lganliklarini
...qanmiz va kuzatganmiz. Bolalar bu jonivorlarga tezda
...shadilar. Uni parvarish qilishga o'tlanadilar. Ota-onalar
...tafala va ishtiyoq bilan boshlagan ana shu tashabbusini
...shilari va maslahatlar bilan unga yaqindan yordam berish-

...kida qushlar va hayvonlarni parvarish qilish bolalarda
...dagi barcha jonli va jonsiz narsalarga qiziqish, muhabbat
...ni his etish, mehribonlik ko'rsatish tuyg'ularining shaklla-
...ga berdi. Qushlar va hayvonlar bilan yaqin munosabatda
...ning bilimni har tomonlama boyitishga olib keladi. Bolalarni
...ndagi hayvonot dunyosi, o'simliklar olami bilan muntazam
...tirib boriladi. Bunda ishlar yil davomida reja asosida tash-
...shig'ulotlar suhbat, kuzatish, o'yin faoliyatlari bilan bog'lab
...Bunda bolalar ona tabiatga, jonzotlar va qushlarga muhabbatli,
...ularni asrab-avaylashga o'rganadilar.

...da bola o'zidagi bilimlarni, tabiat oldidagi mas'uliyat his-
...a foidasini amaliyotda sinab ko'radi. Bolalarni sayr vaqtda
...ta o'tlab yurgan qo'y, echki va buzoq, sigirlar bilan yaqindan
...tun ularning yashash sharoiti, insonlar uchun foydasi haqida
...tiladi. Ovqatimizni mazali qilayotgan go'sht, yog', qaymoq,
...shu hayvonlar tufayli ekanligi bolalarga tushuntiriladi.

...da tarbiyaviy vaziyatlarni yuzaga keltirish va bolalarni
...da sodir bo'layotgan voqealarga hozirjavoblik bilan muno-
...lga o'rgatish muhim ahamiyatga kasb etadi. Sayr paytida
...tishib olganday, tayyorgarlik natijasi sifatida "timsolga ki-
...iyati yaratilishi mumkin. Kimdir tabiatga ziyon yetkazuvchi,
...larni muhofaza etuvchi bo'ladi. Bunday paytda bolalar o'zlari
...o'ya xatti-harakatning oldini olish tashabbusini ko'rsatishlari
...ayrga qadar tayinlab qo'yiladi.

...dagi yilning istagan faslida go'zallik va rang-baranglik, o'zga-
...larning bevosita hissiy holatiga ta'sir etadi, ularda kuzatish,
...ir yuritish, hikoya qilish istagini uyg'otadi. Bu narsa ularning

mantiqiy fikrlash va nutqini o'zlashtirish uchun qulay sharoit yaratiladi. Bu borada *ekologiya haftaliklarining* tutgan o'rni beqiyos. Har faslda bir marta ekologiya haftaliklari o'tkazilib, ularni tashqari tadbirlar tizimi amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ekologik ta'limni *kuzatish* va *tushuntirish* uslublaridan keng foydalaniladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ko'rsatmali-timsolli fikrlashga o'tkazish uchun bilib olish kerak bo'lgan obyektlarni ko'rsatmali-timsolli kuzatishga qulay tarzda taqdim etish, ayniqsa, tabiatning go'zligini zavq olish vaziyatini tez-tez yuzaga keltirib turish, bilimlarni o'zlar bilan singdirish orqali ularning aqliy rivojlanishiga erishiladi.

Bolalar tabiat bilan bir butun organizm darajasida ta'lim olishi avval ayrim o'simliklar, hayvonlar, ularning yashash usullari, hayotidagi idrok va faoliyat obyektiga aylanadi. Jonli tabiat obyektlarini o'zlar muhit bilan aloqasi o'quv-bilish mavzuyi bo'lib qoladi. Bolalar o'zlar oziqlanish uchun o'z ildizi bilan tuproq ichkarisiga kirib boradi. Bolalar makonda joy almashtirib yuradi, ovqat topib yeydi va shu kabi harakatlar.

Ayniqsa, harakatlanadigan yorqin, rangin obyektlar maktabgacha ta'limdagi bolalarda alohida, o'ta kuchli qiziqish uyg'otadi, xotirasida qoldiradi. Ana shu obyektlar yordamida hayvonlar o'zlar yashash muhitiga moslashganliklari kuzatiladi. Masalan, qo'y va sigir kabi hayvonlarining o't-o'lanlar bilan ovqatlanishi ana shunday moslashganlikning oqibati ekanligiga yaqqol misol bo'la oladi. O'simlik va hayvonlarining ayrim ko'zdan yana ham uzoqroq bo'lgan bog'liq jihatlari, ularning o'zgarishlarini kuzatish maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun ekologik yo'naltirish, ularni tahlil qilish va solishtirish yo'nalishi bo'lib anglashga o'rgatish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga tabiatning turli namunalari ko'rsatgan, go'zallikni idrok ettirgan, uning qiziqarliqligini o'rgangan, sensor tekshiruv o'tkazgan, tabiiy go'zallikning turli xil jihatlari bog'liqligi va aloqadorligini tushuntirgan holda suhbatlar o'tkazib, ularning naf keltiradi.

Tabiat obyektlarini ko'zdan kechirish jarayonida bolalarning kuzatishlarini boshqarish, olgan estetik-ekologik taassurotlari haqidagi taassurotlarini bilimlaridan foydalanish, yangilarini ketma-ket hikoya qilish yo'nalishi bilan ma'lum qilish maqsadga muvofiqdir. Ekologik bilimlarga doir taassurotlar tushunchalarni bolalar ongiga singdirish va ularni go'zallikning

...ni bahramand qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarni ...dan estetik-ekologik mazmunda o'zaro suhbatlashishga ... hikoya qilishni talab qilish zarur bo'ladi. Ayniqsa, ... haqidagi hikoyalar mazmunli chiqadi.

...ni va jonsiz tabiatdagi har bir narsaning betakror go'zallik ... his ettirish, kuzatirish, har bir narsaning o'ziga xos ... ularning o'zaro munosabatda va o'zaro aloqada ekanli- ... belgilarini ajratish muhim rol o'ynaydi.

...ni kuzatish, rasm solish jarayonida bola ranglarni, to- ... va tabiat obyektining shaklini qabul qilishga o'rgana- ... go'zallikni his etishga olib keladi. Tarbiyachining vazifasi ... u bolalarning aqliy kuch-g'ayratini uyg'otadi, tabi- ... hisini rivojlantiradi va tabiatga bo'lgan insoniy muno- ... aloqiy-estetik tomonlarini ko'rsatadi. Tabiatdan zavqlanish ... ilrok etishda yorqin namoyon bo'ladi.

...ni bog'chaga kelishda va ketishda, ko'cha-ko'yda atrof- ... zarar yetkazilayotganligini ko'rganliklari haqida so'zlab ... tahlili, ya'ni *bolalarni gapirtirish* ham muhim ekologik ... kiradi. Bu usul kichkintoylarda kuzatuvchanlikni va ... tabiiya olgan yoki olmagan odamlar orasidagi farqni ajratish ... n'atiradi. Masalan, bolalar quyidagicha gap topib keladilar: ... gapni olib, xazonlarni yoqdi. O'tib ketayotgan bir kishi uni ... o'chirtirdi" va hokazo.

...ning tabiatni muhofaza qilish amaliyotida uch xil faoliyatdan ... (sahmat, o'yin) keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, ... *ekologik mazmundagi o'yin faoliyati* ta'lim unsurlariga ega ... qilishda ularning ahamiyati katta

... o'yin o'quv-bilish vazifalari (masalan, narsaning xossalari ... aniqlash, turli buyumlarni tasnif qilish va guruhlash) o'yin ... qilish, rol ijro etish, musobaqalashish) qo'shib olib boriladiki, ... o'yin ta'limning alohida shakli – yengil, tez va bolalar ... oldindan mo'ljallanmagan bilimlarni o'zlashtirish shakliga ... Masalan, "Bu hayvonning nomi "Qizil kitob"ga kiritilganmi? ... top" o'yini. Tarbiyachi bolalarni doira shaklida turg'izib, ... nomini aytadi va koptokni biror bolaga otadi. Bola koptokni ilib ... "Qizil kitob"ga kirgan yoki kirmaganligini aytadi.

Tabiat muhofazasiga doir o'yin mazmunini ishlab chiqarishning axloqiy pozitsiyasi, odamlarning o'zaro munosabatlari, tabiiy muhitga insonparvarlik, g'amxo'rlik bilan munosabatlari o'rinda turmog'i lozim.

Rolli o'yinlar har bir ishtirokchiga mustaqillik va uyushqanlikni o'z ichiga olgan jarayon etish imkonini beradi. Ijodiy rolli o'yinlar tushunchalarini, xarakter va xarakterlarni, faktlarni tiklash, qayta guruhlash tariqasida kechib o'tadi. Rolli o'yin sifatida bolalardan biri maqbul va nojo'ya harakatlarini ko'rsatadi. Nojo'ya xatti-harakatga kelganda, bolalar: "Te'sirli harakat buyruq berishlari kutiladi. Kuzatishlarning ko'rsatishicha, bolalar harakatlari o'zlarida ko'p vaqt sukutda bo'ladigan bolalarda ham qat'iyat, jihat bo'ladir. Bu esa o'yinning muhim jihati hisoblanadi.

Tabiat bilan insonning o'zaro aloqador ekanligini o'rgatish va bolalarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish uchun vaqtni o'z ichiga oladigan jarayon. Buning uchun bolalarning tabiiy muhit, tabiat bilan har tomonlama doimiy aloqalarini ta'minlash uchun Maktabgacha ta'lim muassasasi hududida, sayr chog'ida bog' va qochog'ida bo'lish, bu muddatda turli xil ekologik o'yinlar o'tkazish va ana shu imkoniyatni yuzaga keltiradi.

Voqeaband rolli o'yinlar, ayniqsa, bola hayotida katta rol o'ynaydi. Dastlab sahna ko'rinishlari tariqasida tayyorlanadigan o'yinlar bilan bola tabiatni muhofaza qilish bilan shug'ullanuvchi turli muammolarni o'z ichiga olgan rolli o'yinlarini ijro etadi, ko'pchilik ana shunday mutaxassislarni ko'rib chiqish uchun mutaxassislar borligidan darak topadi, keyinchalik o'zining mutaxassis rolini o'ynashga muvaffaq bo'ladi. Boshqacha aytganda, o'yin jarayonida bola bilan mutaxassis o'rtasida muloqot sodir bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ekologik tarbiyalash uchun *mantiqiy masala yechish* uslubidan ham foydalanish mumkin. Bu masalalar tabiat haqida topishmoq-hikoyalardir. Qo'yilgan masalalarni yechish, savolga javob berish uchun bolalar tabiat hodisalarini o'z ma'lum bog'lanishlar va qonuniyatlarni o'zlari uchun tushuntirish va ko'rib bo'lishlari kerak. Tarbiyachi bolalarga nutqiy mantiqiy masala bo'lgan hodisalarni aqliy faoliyat usullaridan shunday (qiyoslash, hodisalarni tushuntirish tomondan ko'rib chiqish, masalani yechish yo'llarini izlash) va muammolarni yechish usullarini ko'rsatish uchun foydalanish zarurki, bu narsa fikrlashning mustaqil, aqlning o'tkirlikni oshirishga turtki beradi.

monidan tabiatdagi narsa va hodisalar, odamlarning ayrim harakatlari haqida *hikoya-etyudlar tuzish* ijodiy topshiriqdir. Albatta, bu ish daf'atan boshlanmasligi kerak. Dastlab bolalar bop hikoyalar tanlash va ularni so'zlab berish usuliga asoslanib boshlash lozim. Bu hikoyalar oxir-oqibatda hikoya uchun andaza vazifasini bajaradi.

Uchun uchun muassasasida ekologik muammolar aks etgan bo'lsa ham, ularni foydalanish maqsadga muvofiq. Bugungi kunda bolalar bop hikoyalar va filmlar ko'payib bormoqda. Har bir namoyishdan foydalanib ko'rilgan filmlar haqida suhbat o'tkazilishi mumkin.

Ekologik tarbiyalashda *hadislardan namunalar aytish, rivoyat berish, so'zlab berish* samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Atrofdagi qadimgi zamonlarda ham juda katta e'tibor berilib kelingan. Qadimgi zamonlarda quyidagi kabi bandlar bor: "Soyasidan xalq foydalanib odamni kesib yuborgan odamni tangri do'zaxga mahkum etur"; "Yashil go'zaldir, kimki undan haqli ravishda halollik bilan foydalanib baraka topadi".

Uchun uchun o'z farzandlariga oila davrasida *pand-nasihatlar* berish orqali suhbatlarda quyidagilarni alohida uqtirganlar: "Suvni bahra ha jonivorlar uni ichib bahra oladi"; "Rizq-ro'zingni isrof qilma, chunki unda ahli mo'minning nasibasi bor"; "Pishib yetilmagan uzumni uzma, agar uzsang uzi bo'ladi, chunki unda ahli mo'minning nasibasi bor".

Uchun uchun zaki ijodi namunalarida muammolarni hal etish yo'llari haqida bilimvosita usullarda qo'llanadi, shunga ko'ra bu usullarning foydalanish orqali ta'limiy imkoniyatini oshirib, tug'ilgan muammolarning haqida tushunarli bo'lishini ta'minlaydi hamda ta'sirchanligini oshiradi. Masalan, "Urug' sepmay ekin bo'lmas, Yog'och ekkan daraxt bo'lmas" naqlida soyaning fayzli dam olish joyi, lekin shu soya uchun ter to'kib mehnat qilish, daraxt ekish zarurligi tushun-

Uchun uchun *rebus, boshqotirma, topishmoq, topishmoq-hazillardan* foydalanish ham bolalarni ekologik tarbiyalashda yaxshi natija beradi. *She'r ijod qilish, tabiatda o'zini qanday tutish kerakligi haqida namunalar aytish* bir tomondan, ijodiy nutq o'stirish uchun xizmat qiladi, ikkinchi tomondan, ekologik ongni rivojlantiradi.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologiyadan iborat ta'lim berishning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
2. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarning tarbiyalashning o'ziga xosliklarini bayon eting.
3. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarning tarbiyalash shakllariga nimalar kiradi?
4. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarning tarbiyalash uslublari va ularning mohiyatini tushuntirib bering.
5. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarning tarbiyalash vositalarini bayon eting.

? MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. Ekologiya so'zi qaysi tildan olingan va qanday ma'noni anglatadi?

- A) Grekcha, organizmlarning yashash joyi
- B) Lotincha, makon
- C) Inglizcha, yashash
- D) Nemischa, uy-joy

2. Qaysi konsepsiyaga muvofiq maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarga ekologik ta'lim tarbiyaning oddiy elementlari beradi?

- A) "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi konsepsiyaga
- B) "Bolalarga huquqiy tarbiya berish to'g'risida"gi konsepsiyaga
- C) "Uzluksiz ekologik ta'lim" konsepsiyasi
- D) To'g'ri javob berilmagan

3. Ekologik tarbiya vazifalari noto'g'ri berilgan javobni taning.

- A) Bolalarga mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari ekologik tushunchalarni tarkib toptirish
- B) Bolalarning tabiat va atrof-muhit ekologiyasi to'g'risida bilimlarini shakllantirish
- C) Bolalarda tabiatda o'zini tutish malakasini shakllantirish
- D) Bolalarga sayyoralar haqida bilim berish

TA'LIM, MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI O'QITISH MAZMUNI VA USLUBIKASI

TA'LIM JARAYONINING UMUMIY ASOSLARI

didaktikasi
(didaktika)
didaktika pedago-
giklikning qismi

Didaktika maktabgacha pedagogikaning nisbatan mustaqil qismi bo'lib, unda o'qitish jarayonining umumiy qonuniyatlari ochib beriladi. Didaktikaning so'zma-so'z tarjimasida "ta'lim nazariyasi"ni anglatadi.

"Didaktika" so'zdan olingan bo'lib, "didacticos" – o'rgatish, o'qitish degan ma'noga bildiradi. Bu atamani nemis pedagogi Wolfgang Steiner (1635) fanga kiritgan, deb hisoblanadi. Didaktika nomi pedagogikaning nazariy va uslubologik asoslarini tadqiq qiladigan fan bo'lib hisoblanadi. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor nemis olimi G. Steiner tomonidan ishlab chiqilgan. 1657-yilda u chex tilida "Didaktika" asarini yozdi. Didaktika nomi ostida Komenskiy "Didaktika nomi narsaga o'rgatish san'ati" deb tushundi.

"Nima o'qitish?", "nimani o'qitish?" "qanday o'qitish?" "qanday o'qitish" kabi savollarga javob izlaydi. Didaktikada ta'limni o'rganishning umumiy masalalari, o'qitish jarayonining mohiyati, ta'limning maqsadlari, o'qitish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, uslublari, o'qitish shakllari yoritiladi.

O'qitish jarayoni pedagogning o'rgatuvchilik faoliyatini va ta'limning maqsadlarini maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o'z ichiga oladi. Didaktika bu jarayonlarning tahlitiga e'tibor qarataylik. Ta'limda pedagogning boshqaruvchilik roli o'z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqqan bilimlarning boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilimlari, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar va qo'liga kiritgan yutuqlarini egallashni shart qilib qo'yadi.

Didaktikaning barchasi pedagogning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi faoliyatini amalga oshirishida o'z aksini topmog'i lozim. Ana shu shartni ta'minlab chiqib aytish mumkinki, ta'lim jarayonida pedagog ta'limning maqsadlariga qo'liga kiritilgan bilimlarni o'rgatadi. O'quv faoliyatida bilimlarni fikr va malakalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir paytda u o'qituvchilarda dunyoqarash va axloq normalarini hosil qiladi, qizilarning o'qish qobiliyatlarini shakllantiradi, ularning bilish faolligini oshiradi.

Pedagogning faoliyati ta'lim oluvchi shaxsining maqshakllanishiga katta imkoniyatlar ochib beradi. Yanada maqbutun mashg'ulot jarayonini rejalashtiradi, ushbu jarayonchilar bilan birgalikdagi faoliyatni tashkil etadi. Ta'lim oluvchiliklarni yengib o'tishda yordam beradi hamda ularning butun ta'lim jarayonini tashxis qiladi. O'z navbatida ta'lim faoliyati mashg'ulot jarayonida o'rganishga, bilim, ko'nikmalakalarni egallashga, o'zini jamiyatga foydali faoliyat yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning faoli yo'nalgan harakatni ifodalaydi va bu harakat bilishga doir qilishda ularga katta yordam beradi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari

Didaktikaning asosiy kategoriyalari bilim, ta'lim jarayoni, ta'lim tashkil uslubi, ta'lim shakllari, ta'lim uslublari, ta'lim shakllari, ta'lim bilim, ko'nikma, malaka, o'qitish, o'qish kiradi. *Ta'lim* – ta'lim olamni bilishning maxsus tashkil etilgan va tarbiyachi bilan alohida turi. *Ta'lim jarayoni* – tarbiyachi bilan bolalarning faoliyati bo'lib, ikki tomonlama xarakterga egadir. *Ta'lim* ta'lim uslubikasi va tashkil etilishi mazmuniga qo'yilgan aniqlaydigan eng muhim qoidalar. *Ta'lim uslublari* – pedagog oluvchining o'quv vazifalarini hal etishga qaratilgan, o'z faoliyati yo'llari va usullari. *Ta'lim vositalari* – mashg'ulot tashkil etilishi va o'tib borishini ta'minlaydigan xilma-xil o'quv qo'llanmalari va boshqalar. *Bilim* – bu ta'lim oluvchi muayyan tartibda mustahkamlangan, ularning shaxsiy tashkil etadigan va bundan ular zaruratga ko'ra foydalana oladigan bilimlar, ilmiy nazariyalar, qonunlar, tushunchalardir. *Ko'nikma* – oshirib olingan bilimlar asosida amalga oshiriladigan va maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorlikda ifodalangan bilim. *Malaka* – avtomatlashgan, o'rganib qolingan, muayyan usul bajariladigan harakatdir. *O'qitish* – ta'lim oluvchilarni bilim va malakalar bilan qurollantirish hamda ularning bilish jarayonida bu bilim, ko'nikma va malakalarni egallab olishni tashkil etilgan va biror maqsadga qaratilgan faoliyatdir. *Ko'nikma* va malakalarni egallab olishning murakkab jarayoni ta'lim oluvchining intellektual, irodaviy va jismoniy katta talab etadi hamda ularning rivojlanishini rag'batlantiradi.

...sharoitligida ta'lim oluvchining o'quv materiallarini
... jarayonidir. Bu jarayonni bilish bosqichidan
... qismlarga (yoki bo'g'inlarga) ajratish mumkin.
... dan bilish, uddasidan chiqa olmaslikdan uddalay
... yo'lidan borib, bu bosqichlardan o'tishi kerak.
... ita asosiy bo'g'indan tashkil topgan:
... bo'lgan materialni idrok etish;
... tushunchalarning hosil bo'lishi;
... amlash va takomillashtirish, ko'nikma va mala-

... ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash.
Har bir bo'g'in uchun ta'lim oluvchilar-
ning muayyan tarzdaagi bilish faoliyati xarak-
terlidir. Bu faoliyat pedagog tomonidan alo-

... etadi.
... materialni idrok qilish. Ta'lim oluvchilarning o'rga-
... (yoki o'rganilishi lozim bo'lgan) materialni idrok qilishini
... pedagog ularning hayotiy tajribasi va tayyorgarlik dara-
... holda material to'g'risida umumiy tasavvur hosil qi-
... sharoitligicha tushuntiradi va ko'rsatadi.
... materialni fahmlab olish. O'rganilayotgan obyekt
... tasavvur asosida uni tushunishni ta'minlovchi, asta-se-
... boruvchi anglash jarayoni davom etadi. O'qitishning bu
... ilmiy tushunchalarni tarkib toptirishdir.
... mustahkamlanishi, ko'nikma va malakalarnining hosil
... idrok etish va fahmlab olish jarayonida o'zlash-
... mustahkamlash va takomillashtirishni talab etadi.
... ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash. Bilim, ko'nikma va
... qo'llash jarayoni ta'limning yakuniy mustaqilligini
... bilan oshirib borish.
... ta'lim yoshida o'quv faoliyatiga doir shart-sharoitlar
... alohida unsurlari shakllantiriladi. Kichik maktab
... otlar jarayonida bolalarda o'z faoliyatini tashkil etish
... shakllantirish (ikki yoshdan uch yoshgacha), turli faoliyat
... o'rgatish (uch yoshdan to'rt yoshgacha) zarur.
... boshlab bola natijaga qarab aniq yo'nalganlikni egallaydi.
... tinglash, tushunish, topshiriqni bajarish, bir-biriga

halaqit bermaslikga o'rgatadi, mashg'ulotlar mazmuniga qat'iyat bilan qaratiladi, lab-quvvatlaydi, faollik va intilishni rag'batlaydi.

Katta maktabgacha yosh davrida bolada quyidagi o'quv faoliyatlarining shakllantiriladi:

1) faoliyat turi bilan bog'liqlikda maqsadni va natijiga erishish usullarini aniqlay olish;

2) namunaga muvofiq olinadigan natija bilan taqqoslashda o'z-o'zini nazorat qila olish;

3) oraliq natijalarga erishish jarayonida joriy nazoratni amalga oshirish;

4) natijaga erishishga yo'nalganlik bilan bog'liqlikda faoliyatni tashkil etishni oshirish.

Ta'lim jarayoni qonuniyatlari

Ta'lim jarayonini tashkil etish va oshirishga ta'sir ko'rsatuvchi zamonaviy, o'zgaruvchan aloqadorliklar yigindisi

ta'lim qonuniyatlari deb ataladi.

Ta'lim jarayonining quyidagi *umumiy qonuniyatlari* mavjud

– Ta'lim maqsadi jamiyatning rivojlanish sur'ati va darajasi, ta'limning talablari va imkoniyatlari hamda pedagogika fani va amaliyotining rivojlanganligi va imkoniyatlari darajasiga bog'liq.

– Ta'lim mazmuni ta'limning ijtimoiy ehtiyojlari va maqsadlariga ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur'ati, bolalarning yosh imkoniyatlariga ta'lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanish darajasi, shuningdek, ta'lim yurtining moddiy-texnik va iqtisodiy imkoniyatlariga bog'liq.

– Ta'lim sifati (samaradorligi) avvalgi bosqich mahsuldorligi va mazmuni mazkur bosqichda erishilgan natijalar, o'rganilayotgan materialning miqdori va hajmi, ta'lim oluvchilarga tashkiliy-pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari va bolalarning bilim olishga qobiliyatlari va ta'lim vaqtiga bog'liq.

– Ta'lim uslublari samaradorligi uslublarni qo'llashda bilimning miqdori, ko'nikmalari, ta'lim maqsadi, ta'lim mazmuni, ta'lim oluvchilarning yoshi, ta'lim olish imkoniyatlari, moddiy-texnik ta'minot hamda ta'lim jarayonini tashkil etishga bog'liq.

– Ta'limni boshqarish mahsuldorligi ta'lim tizimida qayta aloqadorlik intensivligi va tuzatish, ta'sir ko'rsatishlarning asoslanganligiga bog'liq.

– Ta'limni rag'batlantirish samaradorligi ta'limning ichki rag'batlantirish (sabablari) hamda tashqi (ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik) rag'batlantirishga bog'liq.

Tamoyillari

Ta'lim qonuniyatlaridan kelib chiquvchi dastlabki, asos va qoidalar ta'lim tamoyillari zamonaviy didaktikada ta'limning mazmunli va tashkiliy tamoyillari ajratiladi. **Ta'limning mazmunli tamoyillari** ta'limni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan qonuniyatlarni aks ettiradi va ta'lim asoslarini o'zida ifoda etadi:

Ta'limning ilmiylik tamoyili ta'lim mazmunini zamonaviy fan va bilim darajasi, jahon sivilizatsiyasi to'plagan tajribaga moslashib beriladi. Bu tamoyil o'qitish jarayoni ta'lim oluvchilarni ilmiy dalillar, hodisalar, qonunlar bilan tanishtirishga yo'naltirishni talab etadi.

Ta'limning tarbiyalovchilik tamoyili yaxlit pedagogik jarayonda ta'limning birligi qonuniyatlariga tayanadi. Bu tamoyil ta'lim jarayonini barcha tomonlama barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishni talab etadi.

Ta'limning tabiat bilan uyg'unligi tamoyili ta'lim oluvchilarga ularning tabiatidagi qonunlarini inobatga olgan holda bilimlarning berilishi ushbu qonunlar bilan uyg'un bo'lishini ta'minlaydi. Tabiat bilan uyg'un bo'lishi asta-sekinlik, ketma-ketlik va mustaqil faoliyat kabi tamoyilning asosi hisoblanadi.

Ta'limning insonparvarlik tamoyilini bolaning shaxs sifatidagi qadrlash, uning erkinligi hamda baxtli hayot kechirishini ta'minlash, uning qobiliyatini, ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi, unga hayotda muvaffaqiyat topishda yordam ko'rsatishi va hokazolarni nazarda tutadi.

Ta'limning tashkiliy-ustubik tamoyillari muayyan ijtimoiy, psixologik va pedagogik talablarni inobatga olish bilan bog'liq bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

Ta'limning izchilligi, tizimligi, ketma-ketligi tamoyili bilish jarayonining obyektivligini anglatadi. Izchillik ta'lim mazmunini uning mazmun va usullari, o'quv jarayoni ishtirokchilari bo'lgan subyektlarning o'zaro munosabatlariga taalluqli. U alohida partial (yunoncha partialis - qisman) va xususiy o'quv vaziyatlari, predmet va hodisalar o'rtasidagi bog'lanish, aloqadorlik qonuniyatlarini asta-sekin o'zlashtirish asosida ta'limni yagona yaxlit o'quv jarayoniga birlashtirishga imkon beradi. Ketma-ketlik yoki bu o'quv materialini o'zlashtirish sur'ati, uning elementlari o'zaro bog'lanishidagi o'zaro mosligini tahlil qilishga imkon beradi.

TA'LIM UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Ta'limning barcha doirasi nima dan iborat?

2. Ta'limning asosiy kategoriyalarini sanang va ularga izoh bering.

3. Ta'limning tuzilishi qanday bo'g'inlarni o'z ichiga oladi?

4. Har bir ta'lim yoshidagi o'quv faoliyati qanday pedagogik

5. Ta'lim bilan bog'liq?

6. Ta'limning umumiy qonuniyatlarini sanang va ularga izoh

7. Ta'limning mazmunli tamoyillariga nimalar kiradi?

8. Ta'limning tashkiliy-uslubik tamoyillari nimalarni o'z ichiga oladi?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. "Kritika" so'zini kim fanga kiritgan?

a) A. Kamen'skiy

b) V. Shenskiy

c) G. Ratke

d) A. Shur'in

2. Pedagogikaning kategoriyalari qaysi qatorda noto'g'ri berilgan?

a) bilim, bilim, malaka

b) ta'lim uslublari, ta'lim jarayoni, ta'lim uslubi

c) ta'lim vositalari, o'qish va o'qitish

d) ta'lim vositalari, ko'rgazmalilik

3. Malaka bu ...

a) ta'lim oluvchilarni bilim bilan qurollantirish

b) o'rganib qolingan muayyan usul bilan bexato bajariladigan

c) usul

d) olingan bilimlar natijasida amaliy jihatdan maqsadga muvofiq

e) bilimlar yig'indisi

f) ta'lim oluvchilarning bilimga bo'lgan ehtiyoji

4. O'qitish jarayoni nechta asosiy bo'g'indan tashkil topgan?

- A) 6
- B) 5
- C) 4
- D) 3

5. Ta'lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirishda ko'rsatuvchi zaruriy, sababiy, o'zgaruvchan aloqadorliklar nima deb ataladi?

- A) Ta'lim vositalari
- B) Ta'lim uslublari
- C) Ta'lim kategoriyalari
- D) Ta'lim qonuniyatlari

6. Ta'limni rag'batlantirish samaradorligi qaysi javobda berilgan?

- A) Ichki va tashqi rag'batlantirishga
- B) Ijtimoiy va pedagogik rag'batlantirishga
- C) Moddiy va iqtisodiy rag'batlantirish
- D) To'g'ri javob berilmagan

7. Zamonaviy didaktikada ta'limning tamoyillari to'g'ri berilgan javobni aniqlang.

- A) Mazmunli va tashkiliy – uslubik
- B) Ko'rgazmali va amaliy
- C) Umumiy va yakka
- D) Og'zaki va ilmiylik

8. Ta'limning tashkiliy-uslubik tamoyillari to'g'ri berilgan javobni aniqlang?

- A) Ta'limning izchillik, onglilik va ko'rgazmalilik tamoyili
- B) Ta'limning tarbiyalanuvchanlik, ilmiylik tamoyili
- C) Ta'limning talabchanlik, tushunarlilik va tabiat bilan uyg'unlik tamoyili
- D) Ta'limning insonparvarlik, tushunarlilik tamoyili

1.3.3. Ta'limni Tashkil Etish Shakllari

o'quv
tashkil etish
shakllari

Ta'limni tashkil etish shakli deganda pedagog va bolaning maxsus tashkili etilgan faoliyati tushuniladi va kun tartibida ma'lum bir vaqtda o'tkaziladi. Ta'lim shakli bolalar

va bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir xususiyati, o'tkazishi joyi, kun tartibida egallagan o'rniga qarab bir-biridan farqlanadi.

Boshqa yoshdagi bolalarning o'quv faoliyatini tashkil etishning har bir shakli mavjud: individual, guruhli va ommaviy (frontal).

o'quv faoliyatini tashkil etishning har bir shakli didaktik maqsadlarning mustaqillik darajasi, jamoaviy va individual ishlov usullari, pedagogik rahbarlik bilan bog'liqlikda o'ziga xos xususiyatlarga ega farqlanadi.

o'quv faoliyatini tashkil etishning *individual shakli*

qancha ijobiy jihatlarni aks ettiradi: o'quv faoliyati mazmuni,

o'quv usulini to'la individuallashtirish imkoniyatining mavjudligi

har bir masalani hal etishda ta'lim oluvchining har bir harakati

o'z qismlarini kuzatib borishga imkon berishi kabilar. Biroq ta'lim-

individual shakli ayrim kamchiliklarga ham ega: vaqtning tejamli

ishlatilishi guruhda yigirma nafar bola bo'lsa, pedagog har biri uchun

bir xil vaqtdan vaqt sarflaydi. Demak, pedagog qariyb olti soat indivi-

dual ishlov bilan shug'ullanadi); pedagog ta'sirining cheklanganligi

pedagogning vazifasi bolaga topshiriq berish va uning bajarilishini

uzatib borish iborat); boshqa bolalar bilan hamkorlikda ishlash imkoni-

yatining cheklanganligi (bu holat ijtimoiylashishi jarayoniga salbiy ta'sir

o'tkazadi); jamoada ishlash tajribasining shakllanmasligi.

o'quv ta'lim o'quv faoliyatining individual shaklidan foydalanish

o'ziga xos ehtiyojdir. Eng avvalo, rivojlanishida nuqsoni bor, tez-tez kasal-

lanuvchi bolalar bilan individual tartibda ishlash, ularni zarur bilim

va ko'nikmalarni egallashlariga yordamlashish, psixik jarayonlarni bosh-

lab olib borish qobiliyatlilikni rivojlantirish ehtiyoji mavjud. Shuningdek, max-

sudiyatlar (rasm chizish, qo'shiq aytish, matematikaga doir)ga ega

bolalar bilan ham individual tarzda mashg'ulotlar olib borish talab etiladi.

o'quv shaklidagi har bir bola bilan pedagog uning ta'lim olganlik darajasi,

ko'nikmalarni egallashdagi uzilishlarni o'z vaqtida aniqlash

va vaqt-vaqti bilan nazorat-tashxis etish tavsifiga ega individual

shakllarni o'tkazadi.

Bolalarning o'quv faoliyatini tashkil etishning *guruhli* shakli mashg'ulotlarni kichik guruhlarda amalga oshirishni talab etadi. Uchun guruh olti nafar boladan oshmaganda holda kichik guruh bo'linadi. Kichik guruhlarga birlashtirish bolalarning o'z xohishlarini umumiy qiziqishlarini hisobga olgan holda amalga oshirishga imkon beradi, biroq ularning o'zlashtirish darajasiga ko'ra guruhlarga ajratilishi etilmaydi. Aksincha, kuchli o'zlashtirish darajasiga ega bolalar pastroq o'zlashtiruvchi bolalardan iborat tarzda guruhni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Kichik guruhlarda ishlashni tashkil etish texnologiyasi ham o'ziga xos bo'lishi mumkin. Ba'zan mashg'ulot birdaniga kichik guruh bo'lingan holda o'tkaziladi. Bunday holatda pedagog bolalarni o'z tartibida joylashtirish haqida o'ylashi lozim. Har bir guruh a'zolariga qulay tarzda o'tirishlari, shu bilan birga oraliq masofani ham hisobga olish lozim. Chunki guruhlarda ishlash jarayonida kichik guruh a'zolari bir-birlari bilan muloqotga kirishadi, o'zaro hamkorlikda taqdim bajarishadi. Shuning uchun ham bunday mashg'ulotlarda hammasi tinchlikni saqlab turish imkoniyati bo'lmaydi. Mashg'ulotga doir taqdim hamma uchun bir xilda yoki alohida-alohida berilishi mumkin. Mashg'ulot berilgan topshiriqni o'ziga xos tarzda taqdim etish bilan taqdim.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning o'z faoliyatini tashkil etishning *ommaviy* (frontal) *shakliga* ham e'tibor zaruriyat mavjud. Ommaviy tarzda o'tkaziladigan mashg'ulotlar ma'naviyat ko'pincha badiiy tavsifga ega faoliyat ko'rinishida amalga oshirish mumkin. Masalan, musiqa mashg'ulotlari, sahna ko'rinishlarini namoyish etish, o'yin-sayohatlar, san'at asarlari bilan tanishish va boshqalar. Bunday mashg'ulotlarda aqliy faollikni oshirishga undovchi "emotsional ta'sir ko'rsatish" yaxshi samara beradi, bolaning o'z-o'zini namoyish qilishiga imkon beradi.

Mashg'ulot – maktabgacha ta'limda o'qitishning asosiy shakli Mashg'ulot – maktabgacha ta'limda o'qitishning asosiy shakli sanalib, u hamma bolalar uchun majburiydir: unda dastur ma'naviyatini belgilab berilgan, kun tartibida unga ma'lum o'rin va vaqt ajratiladi. Mashg'ulot tarbiyachi rahbarligida o'tkaziladi, tarbiyachi mashg'ulot bolalarni yangi bilimlardan xabardor qiladi, bolalar egallab olingan bilimlarni esa aniqlab, mustahkamlaydi, bolalarning amaliy mashg'ulot tashkil etadi.

necha ta'lim yoshi guruhlari bilan bog'liqlikda mashg'ulotlarni berish maqsadga muvofiq. Kichik yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning maqsadi bolalarning nutqi va harakatini rivojlantirishdir. Katta va tayyorlov guruhlaridagi mashg'ulotlar maqsadi tashabbuskorlik va mustaqillik, bilimga qiziquvchanlik, muammashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarkibini shakllantirishdir. Bolalarda kuzatuvchanlik, mas'uliyat hissi takomillashib, muvofiqlik, aqliy mehnat qilish malakasi va xohish-istagi tarbiyalanadi. Kichik ta'lim muassasada mashg'ulotlar bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Bu mashg'ulotlarda bolalar o'quv natijalarini mustaqil ravishda hosil qiladilar, ancha intizomli, uyushgan bo'lib, o'qishda barqaror diqqat, diqqatni bir narsaga qarata olish, o'qishga berilish qobiliyati rivojlanadi. Sistemali o'qish natijasida o'qish paydo bo'ladi.

Ushbu jamoada o'qitish muayyan afzalliklarga ega: birgalikda ishda o'qitilganlari o'zaro ta'lim berishga ajoyib ta'sir etadilar, tashabbus, fahm-farosat ko'rsatish natijasida o'qish paydo bo'ladi.

Ushbu o'qitilganlari ko'pchilikdan kuch-g'ayrat talab qiladigan ishlar o'qitilganda birgalikdagi kechinmalar paydo bo'ladi, jamoa o'qitilganlari uchun keladi. Ekskursiyalar, rasm chizish, loy va plastilindan o'qitilganlari yasash, qurish-yasashga oid ishlarni birgalikda bajarish, umumiy o'qitilganlari va musiqa mashg'ulotlardagi raqslarda, harakatlarni rivojlantirishda va mashg'ulotlarida birlashish, badiiy adabiyotni o'qish tufayli kelgan birgalikdagi kechinmalar – bularning hammasi inoq o'qitilganlari ta'lim berishda keltirilgan vujudga yordam beradi hamda jamoada o'qitilganlari ishlash ko'nikmasi hosil qiladi.

Mashg'ulotlarda ta'lim berish bolalardan aqliy va jismoniy zo'r berish natijasida etadi, ya'ni u bolaning faol harakatlanishi bilan bog'liq bo'lgan natijaga erishish uchun intiladi, bu esa boladan uzoq vaqt davomida o'qitilganlari ta'lim berish uchun diqqatni talab etadi. Shuning uchun mashg'ulotga o'qitilganlari uchun bolaning yoshi, imkoniyatini e'tiborga olish zarur. Shuning uchun, mashg'ulotning vaqti, kun tartibidagi o'rnini, dasturning harakatlarini to'g'ri almashtirib turishni oldindan o'ylab, aniq belgilab beriladi. Har bir yosh guruhida necha marta mashg'ulot o'tkazilishi, o'qitilganlari umumiy va har bir mashg'ulot yosh guruhlari bo'yicha necha daqiqa davomida o'qitilganlari "Bolajon" tayach dasturida ularning yosh xususiyatlarini o'ziga mos holda belgilab berilgan.

Mashg'ulotlardagi o'qitish jarayonida bolalarda malakalarning qiziqish tarbiyalanadi, to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalari, masxatlik, ishchanlik, o'zini tuta bilish, ishda zo'r berish odati hosil qilinadi.

Bolalarga kerakli bilim va malakalarni mashg'ulot jarayonida pedagogik texnologiya materiallaridan va tarbiyaning samaradorligidan foydalanib berilsa, bolaning yosh, ruhiy fiziologik sur'atlariga batga olinsa, tarbiya berishning samaradorligi oshadi.

Bolalar mashg'ulotlarning turli xil ko'rinishlarini egallashda yoshlari o'sib borish davomida, maktabga bo'lgan qiziqish bilan rivojlanib boradi va ular maktabni ham hech qiynalmay o'qib o'tirib boradilar.

Mashg'ulotning turlari va tuzilishi

Didaktik-maqсадiga ko'ra mashg'ulotning quyidagi turlarga bo'linadi: yangi bilim va ko'nikmalarni hosil qiluvchi mashg'ulotlar, o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlovchi mashg'ulotlar, mashg'ulotlari va majmuaviy mashg'ulotlar.

Yangi bilim va ko'nikmalarni hosil qiluvchi mashg'ulotlar o'zlashtirishdan maqsad – ularni yangi bilimlardan xabardor qilish, atrofda narsa-buyumlar, voqealar to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirishdir. Bunday mashg'ulotga yangi obyektни kuzatish, taqqoslash, so'zlab berish va boshqalar kiradi. Mazkur mashg'ulotlar hammasi guruhlarida o'tkaziladi.

Bolalarning *o'zlashtirgan bilimlarini mustahkamlovchi mashg'ulotlar* dan ko'zlangan asosiy maqsad idrok etilgan narsalarni umumlashtirish va umumlashtirishga o'rgatishdir. Buning uchun tanish obyekt bilan ikki narsa (xona o'simliklari, daraxtlar, hayvonlar) solishtirilib, o'yinlar, suhbatlar o'tkaziladi. Bunday mashg'ulotni o'tkazishda tarbiyachi bolalar nimani yaxshi o'zlashtirib olgan-u, nima o'zlashtirilmaganligini bilib oladi. Tarbiyachi mashg'ulotlar davomida bolalarning bilimini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi.

Nazorat mashg'ulotlari bolalarning dastur bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarini tekshirish va aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning faoliyati natijalarini umumlashtirish va umumlashtirish imkonini beradi. Nazorat mashg'ulotlari chorak, yarim yil oxirida o'tkazilishi mumkin.

Majmuaviy mashg'ulotlar maktabgacha ta'lim tajribasida qolgan bo'lib, bunday mashg'ulotlarda bolalarga yangi bilim beriladi.

bolalar mustahkamlanadi va takrorlanadi, tizimga solinadi. Ko'nikmalarni amalda qo'llashga o'rgatiladi. Bolaning o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, har qanday mashg'ulotning har qanday qismini aks ettiradi: tashkiliy qism, mashg'ulotning mazmuni va yakuniy qism.

Yakuniy qism bevosita bolalarni mashg'ulotga jalb etish: ularning ehtiyojlariga moslashuvchi faoliyatga qaratish, bajariladigan ishga qaratish, natijani hosil qilish, jo'shqin kayfiyatni yaratish, o'quv vazifalarini bajarishga yo'naltiriladi. Tushuntirish ishlari mohirona, boshqaruvchi va ko'rsatuvchi emotsional tarzda olib boriladi. Tushuntirish va ko'rsatuvchi usullarda bolada qanday tarzda harakatlanish, ketma-ketlik-ketma-ketlik erishishga doir oddiy ko'rinishdagi ish rejasi hosil

Yakuniy qismning borishi — belgilangan o'quv vazifalari bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish bilan tugallanadigan mustaqil aqliy yoki amaliy faoliyati. Mashg'ulotning mazmuni va usullari har bir bolaning rivojlanish darajasi, idrok etish sur'atiga, o'ziga xosliklari bilan bog'liqlikda ta'lim usullari individualizatsiyaga ega. Agar pedagogning aniq tushuntirib bera olmasligi va vazifalarini bajarishda ko'pchilikda xatolar kuzatilsa, bolaning diqqatini ommaviy jalb etish zaruriyati yuzaga keladi. Bolaning yodda saqlab qola oladigan, tahlil qila oladigan, pedagogning ko'rsatish bilan o'zining harakatlari, natijalarini taqqoslay oladigan holat kam yordam ko'rsatiladi. Agar bolalarda vazifani bajarishda qiyinchiliklar paydo bo'lsa, maslahat berish, qaytadan eslatib berish beruvchi savollardan foydalanish mumkin. Pedagog har bir vazifani bajarish, qiyin vaziyatlardan o'zi mustaqil chiqib keta olishiga ko'rsatadi. Ba'zi bolalarga qo'shimcha tushuntirish, ko'rsatish, ko'rsatuvchi bevosita yordami talab etilsa, boshqalariga og'zaki ko'rsatish yetarli bo'ladi.

Yakuniy qismning berishi har bir bolaning u nimani o'rganganligini ko'rsatib beruvchi, ko'rsatuvchilaridan guvohlik beruvchi natijalarni olishiga harakat qiladi. Natijalarni baholash — mashg'ulotdagi amaliy va o'quv faoliyatining yakuniy natijalari. Bu esa, bolaning irodasini mustahkamlaydi, bilim va ko'nikmalarni taqqoslashga qiziqishini oshiradi.

Yakuniy qismning yakunlanishi bolalarning o'quv faoliyati yuzasidan natijalarni baholash va natijalarni baholashni o'zida aks ettiradi. Olingan

natijaning sifati bolalarning yosh va individual xususiyatlariga bog'liq. Vazifasining murakkabligiga bog'liqdir. Kichik guruhda bolalarni tahsinlaydi, tirishqoqliklari, topshiriqni bajarish uchun ularni maqtaydi, ta'lim mazmuni bilan bog'liqlikda ularning kayfiyatni oshiradi. O'rta guruhda bolalarning faoliyati, ularning bajarishga munosabatlarini baholashda tabaqalashtirilgan baholash asoslaniladi. Bunday yondashuvni tadbiq etishdan maqsad bolalarning vazifasi mohiyatini tushunishi, pedagogning ko'rsatmalariga bo'lish, belgilangan ketma-ketlikda ishni bajarish zaruriyatini yetishlariga erishishdir. Baho bolani o'z muvafaqqiyatini, shaxsiyatini, xato va kamchiliklarini ko'ra olishga o'rgatadi. Katta guruhda bolalarning faoliyati natijalarini baholash va o'z-o'zini baholashga jalb etiladi.

Mashg'ulotning turlari va tuzilishi

Didaktik maqsadiga ko'ra mashg'ulot quyidagi turlarga bo'linadi: yangi bilim ko'nikmalarni hosil qiluvchi mashg'ulot.

Mashg'ulotning samaradorligi uning puxta tayyorlangan, maqsadli marali tashkil etilganligi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilgan mashg'ulot ichida o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va bolalar uchun moslashtirilmagan mashg'ulot sifati bo'la olmaydi. Mashg'ulotning tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishish ta'minlovchi o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etilishi hamda kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir.

Tarbiyachining mashg'ulotga tayyorgarligi quyidagi tadbirlar bilan amalga oshiriladi: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (tashxislash va bashoratlash). Shu bilan birga tarbiyachi amaliy materiallarni yaxshi tashxislash va mashg'ulotni erkin olib borishga erishishi lozim. Mashg'ulotga boshlanish asosini bo'lajak mashg'ulotning algoritmlari, samaradorlikni ta'minlovchi bo'lgan omillar va holatlarni hisobga olishni ta'minlovchi tadbirlar ketma-ket tartib bilan bajarish tashkil etadi.

Algoritmnii amalga oshirish aniq sharoitlarni *tashxis qilish* bilan boshlanadi. Tashxis didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni baholash, tashxislash, uning natijalarini belgilashdir. Unda bolalarning bilimlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va loyihalashtirish qish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, o'quv materialining muvofiqliyati, uning amaliy ahamiyati, mashg'ulotning tuzilishi, yangi bilim o'zlashtirish, mustahkamlash va tizimlashtirish, bilim, ko'nikma va mahoratlarni nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyish etiladi.

... bo'ljak mashg'ulotni tashkil etilishining turli variant-
... va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma'qu-

... (*rejalashtirish*) bolalarning o'quv faoliyatini boshqarish
... bo'lib, u mashg'ulotga tayyorlanishning yakuniy bosqichi
... uchun pedagog mashg'ulotning texnologik modeli va
... chiqishi lozim. Mashg'ulot loyihasi qisqa va aniq, erkin tu-
... o'zi uchun boshqarish jarayoni muhim vaziyatlari (kimdan
... qayerda mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bos-
... o'tish, oldindan ko'zda tutilmagan qiyinchiliklar yuzaga
... qaysi sxema bo'yicha qayta o'zgar-tirish)ni belgilab
... beruvchi hujjatdir. Mashg'ulot loyihasi an'anaviy rejadani
... ta'sir ko'rsatishlarning aniq va tushunarli belgilab
... natijalarning oldindan aniqlanganligi bilan farq qiladi.

**Ekspeditsiya ta'limni
... shakli
... da**

Ekspeditsiya – bolalarga ta'lim berishning
maxsus shakli. U o'zida tabiiy sharoitda
bolalarni tabiat, madaniy obyektlar, kattalar
mehnati bilan tanishtirish imkoniyatini beradi.

... da bolalar olamning turfa xilligi, rivojlanishini anglaydilar,
... asidagi aloqadorliklarni kuzatadilar.

... guruhida ekspeditsiya maktabgacha ta'lim muassasasining
... maydonchasida, o'rta guruhdan boshlab muassasadan tash-
... boshlanadi.

... uyushtirishni rejalashtirishda quyidagi jihatlarni hisobga

... narsa-hodisalarni dastlabki yorqin, yaxlit idrok etilishini

... tanish obyekt yoki hodisalar haqidagi tasavvurlarini
... chuqurlashtirish, umumlashtirish uchun takroran ekspeditsiya
... Takroriy ekspeditsiya bola dastlabki ekspeditsiya paytida
... obyekt, hodisalarning yangi sifat va xususiyatlarini ochib be-
... qiladi;

... materialni bosqichma-bosqich murakkablashtirish ikki
... amalga oshirilishi zarur: kuzatilgan hodisalar ko'lamini
... va u yoki bu hodisalar haqidagi bilimlarni ketma-ketlikda
... va umumlashtirish;

4) har bir ekskursiyada ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlar hal etilishi lozim. Shuning uchun o'zlashtirilishi lozim bo'lgan ko'nikmalar hajmini rejalashtirish hamda qanday hissiyot va axloqiy sifat, estetik ehtiyojlarni faollashtirish avvaldast.

Ekskursiya o'zaro bir-biri bilan bog'langan aniq bosqichlarga ega: tayyorlov bosqichi, ekskursiyaning borishi va ekskursiya amalga oshiriladigan ish.

Tayyorlov bosqichi ham pedagogni, ham bolalarni tayyorlashni o'z ichiga qamrab oladi. Pedagog ekskursiyaning mazmun-mohiyatini, o'tkazilish muddatini belgilaydi. Ekskursiya uyushtiriladigan obyektning joylashgan joyi ham ko'zdan kechiradi. Ekskursiya davomida beriladigan savollarni tuzadi, she'r, maqol va topishmoqlardan namunalarni tayyorlaydi.

Bolalarni ekskursiyaga tayyorlash ularda o'rganish kerak bo'lgan obyekt va hodisalarga doir qiziqish va ehtiyojni hosil qilish uchun. Buning uchun quyidagi pedagogik usul va vositalardan foydalanish: 1) ekskursiya jarayonida bolalar kuzatishi mumkin bo'lgan hodisa va hodisalar haqida qiziqarli ma'lumotlar berish; 2) bolalarning tajribalarga tayanish; 3) bolalarga emotsional ta'sir ko'rinishidagi san'at asarlaridan foydalanish.

Ekskursiyani amalga oshirish jarayonida ta'limning usul va vositalari (kuzatish, suhbat, tushuntirish)dan foydalaniladi. Dastlab bolalarning bilim bilan to'liq tanishish imkoniyati beriladi. Shu bilan birga kuzatilayotgan obyektни aniq idrok etishlarini badiiy iboralar bilan amalga oshirish mumkin: pedagogning o'zi yoki bolalardan bir yoki bir nechta parcha o'qiydi. Obyekt yaxlit tarzda idrok qilib bo'linganidan so'ng bolalar uni chuqurroq anglab olishlari uchun tahlil qilish uchun. Bunda turli xil savollardan foydalaniladi:

1) dalillar keltirishni talab etuvchi savollar (qanday nomlar, qanday qismlardan iborat, qanday xususiyatlar va o'ziga xosliklarga ega);

2) fikrlashni faollashtiruvchi, qiyoslash, taqqoslash, taqsimlash va umumlashtirishni talab etuvchi savollar (munosabat, aloqalar, hissiyatlar hosil qilish uchun);

3) anglash faolligini rag'batlovchi, ijodiy fikrlash, xulosalar chiqarishga undovchi savollar.

Ayrim ekskursiyalar jarayonida suhbat asosiy uslub sifatida foydalaniladi. Ayniqsa, bolalarni turli kasb egalari (oshpaz, temirchi, ...)

... (tadbirkor) faoliyati bilan tanishtirish paytida mazkur ...
... tashish yaxshi samara beradi. Buning uchun tarbiyachi ...
... foydalaniladigan savollarni avvaldan tayyorlab olishi

... ekskursiya jarayonida bolalarning fikriy faolligini qo'llab-
... Ana shu maqsadda bilish-izlanishni rag'batlovchi usul-
... bolalarga ular nimalarni o'ylayotgani, ularni nima-
... ularning fikricha nima tushunarsiz ekanligi haqida
... ular guvohi bo'layotgan obyekt, hodisaga mos she'r,
... yodga tushirish so'raladi.

... o'nggida bolalar nimalarni ko'rganliklari, bilib olganliklari
... kulosalari chiqariladi. Bir nechta bolaga ularga nimalar
... haqida gapirib berishni taklif etish mumkin.

... *so'ng amalga oshiriladigan ish* bilimlarni kengaytirish,
... tizimlashtirishga, ekskursiya jarayonida tug'ilgan his-
... abatlarni mustahkamlashga yo'naltiriladi. Buning uchun
... lardan foydalaniladi:

... davomida to'plangan materiallar (tosh, yong'oq, na'ma-
... lar)ni chiroyli qilib bezatish;

... ekskursiyadan olgan taassurotlarini boyitish maqsadida
... (kitoblar, musiqa, qo'shiq, amaliy san'at buyumlari)mu-

... burchugida ("Bizning shahrimiz", "Bizning bog'", "O'zbekis-
... o'ika" albomlarini tuzish), tabiat burchagida (maketlar
... kolleksiyalar to'plash, gerbariy tuzish) ishlash;

... (teatrlashtirilgan, didaktik, syujetli-rolli) tashkil etish;
... bir belgilangan mavzu yuzasidan amalga oshirilgan o'quv
... qismi bo'yicha umumlashtiruvchi suhbat o'tkazish.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Ta'limni tashkil etish shakli deganda nimani tushunasiz?

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv faoliyatini tashkil etish-
... asosiy shakllariga nimalar kiradi?

3. Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'qitishning asosiy shakli nima
... qanday o'ziga xosliklarga ega?

4. Mashg'ulotning qanday turlari mavjud? Ularning mazmuni tarkibiy qismlardan iborat?

5. Tarbiyachining mashg'ulotga tayyorlanishi qanday bosqichga bog'lanishiga bog'liq? Ushbu bosqichga qanday ishga bog'lanishga bog'liq? Ushbu ishga bog'lanishga bog'liq?

6. Ekskursiya ta'limni tashkil etish shakli sifatida qanday bosqichga bog'lanishiga bog'liq? Ushbu bosqichga bog'liq? Ushbu ishga bog'lanishga bog'liq?

?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. Ta'limni tashkil etish shakliga qaysi qatorda to'g'ri javob berilgan?

- A) Pedagog va bolaning maxsus tashkil etilgan faoliyati
- B) Kun tartibida ma'lum bir vaqtda o'tkaziladigan mashg'ulotning g'indisi
- C) Pedagog va bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir xususiyati
- D) To'g'ri javob berilmagan

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv faoliyatini tashkil etishning nechta shakli mavjud va ular qaysilar?

- A) 2 ta individual va guruhli
- B) 3 ta yakka, ommaviy va individual
- C) 3 ta individual, guruhli va ommaviy
- D) 1 ta guruhli

3. Mashg'ulot nima?

- A) Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya berish shakli
- B) Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'limni tashkil etishning shakli
- C) Aniq maqsadga qaratilgan jarayon
- D) Maktabgacha ta'lim muassasasidagi dars

4. Mashg'ulotning asosiy maqsadi nima?

- A) Bolalarga bilim berish
- B) Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga har tomonlama ta'lim berish
- C) Bolalarni bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurolantirish
- D) Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash

Mashg'ulotlar asosan qaysi vaqtda o'tkaziladi?

- 1. Harcha
- 2. Mashg'ulotning birinchi yarmida
- 3. Mashg'ulotning ikkinchi yarmida

Mashg'ulot qanday tuzilishga ega bo'ladi?

- 1. Asosiy qism, mashg'ulotning borishi
- 2. Asosiy qismni uyushtirish, asosiy va yakuniy qism
- 3. Mashg'ulotning boshlanishi, borishi, yakuni
- 4. Asosiy qismni uyushtirish, mashg'ulotning borishi, asosiy qism, yakuni

Ukursiya nima?

- 1. Ukursiya berish shakli
- 2. Ukursiya berish uslubi
- 3. Ukursiya berish usuli
- 4. Ukursiya berish vositasi

Ukursiyadan ko'zlangan maqsad?

- 1. Ukursiyalarning ochiq havoda bo'lishini ta'minlash
- 2. Ukursiyalarning tevarak-atrofdagi hayot to'g'risidagi tasavvur va taassurotlarini shakllantirish
- 3. Tevarak-atrof hayot bilan bevosita tanishtirish
- 4. Ukursiyalarning taassurotlarini shakllantirish

Ukursiyada asosan qaysi uslubdan foydalaniladi?

- 1. O'zgaruvchan
- 2. Analiy
- 3. O'zgaruvchan, kuzatish
- 4. Harcha javoblar to'g'ri

XV bob. MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIHDAI BOLALARNI O'QITISH UslubLARI

«Ta'lim uslublari» va «ta'lim usullari» haqida tushuncha

Uslub so'zi grekcha talqinot, o'qitish, erishish yo'li, usuli deganidir. Uning etimologiyasi (kelib chiqishi) usul kategoria sifatidagi talqinida ham ta'lim "Uslub – eng umumiy ma'noda – maqsadga erishish usuli, maqsadga erishish tartibiga solingan faoliyat".

Ta'lim uslublari deyilganda, o'rganilayotgan materialni o'rganishga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha pedagog o'rganuvchi ishi va ta'lim oluvchilar o'quv-bilish faoliyatini o'rganish usullari tushuniladi.

Ta'lim usuli – ta'lim uslubining tarkibiy qismi yoki alohida ta'lim uslublar bilan usullar munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan ta'lim uslub butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yoki uslublar faqat pedagogik yoki o'quv vazifasining bir qismi hal qiluvchi bo'lsa, shu uslubik usullar turli uslublarda foydalanilgan bo'lishi mumkin. Aksincha, xuddi shu uslub turli pedagoglar tomonidan turli usullar bilan ochib berilishi mumkin.

Tanlab olingan uslub bilan bog'liqlikda faoliyat usullarini tanlab olish oshirish uchun qulay tarzda harakat qilish zarurligini belgilab beradigan me'yoriy ko'rsatmalar esa *qoidalar* deb ataladi.

Ta'lim uslublarini tanlab olish *aniq shart-sharoitlarni* talab qiladi. Ta'lim uslublarini tanlab olishning umumiy shartlariga quyidagilarni kiradi: 1. Ta'limning umumiy maqsadlari. 2. O'rganilayotgan materialning mazmuni hamda o'ziga xosliklari. 3. Mashg'ulotni o'tkazish usul va uslubining o'ziga xosliklari. 4. Materialni o'rganishga ajratilgan vaqt. 5. O'quv mashg'ulotining maqsadi, vazifalari va mazmuni. 6. Ta'lim oluvchilarning yoshi va bilish imkoniyatlari. 7. Ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi. 8. Ta'lim muassasasining moddiy ta'minlanganligi. 9. Pedagogning nazariy, amaliy va uslubik tayyorgarligi, pedagogning mahoratni egallaganlik darajasi.

Zamonaviy didaktikada ta'lim uslublarining eng keng tarqalgan ta'lim uslublarini tasnifi mavjud:

1. *An'anaviy (manbasiga ko'ra) ta'lim uslublari* (I.I. Verzilin va boshqalar) tasnifi: og'zaki (hikoya, suhbat, tushuntirish)

Amaliy didaktikada ko'rgazmali (illyustratsiya, demonstratsiya), amaliy (mashq, didaktik o'yin, amaliy), kitob bilan o'yin, amaliy), kitob bilan ishlash (o'qish, o'rganish), videouslub (ko'rish, o'rganish, nazorat qilish).

Amaliy oluvchilarning bilish faoliyati tavsifiga ko'ra ta'lim uslublari (Yu.K.Babanskiy va Lerner va M.N. Skatkin): axboriy retseptiv (o'quv axborotini o'rganilayotgan obyekt bilan ta'lim oluvchi harakatini tashkil etish); reproduktiv (bilimlar hamda aqliy va faoliyat usullarini hosil qilish); og'zaki topshiriqlarni tuzish va taqdim etish); muammoli bayon (muammoli mavzuni qo'yish va uni hal etish usullarini ochib berish); evristik (muammoli mavzuni qo'yish va uni hal etishga doir qadamlar ketma-ketligini o'rganish, ta'lim oluvchilar faoliyatini boshqarish); tadqiqotchilik (muammoli mavzuni hal etishga doir muammoli vazifalarni shakllantirish, muammoli mavzuni hal etish jarayonini nazorat qilish).

Yangi didaktik maqsadlariga ko'ra ta'lim uslublari tasnifi (Yu.K.Babanskiy va B.P.Esipov): yangi bilimlarni egallash uslublari; ko'rgazmali va malakalarni shakllantirish uslublari; bilimlarni amaliyotda qo'llanish uslublari; bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va o'zlashtirish uslublari.

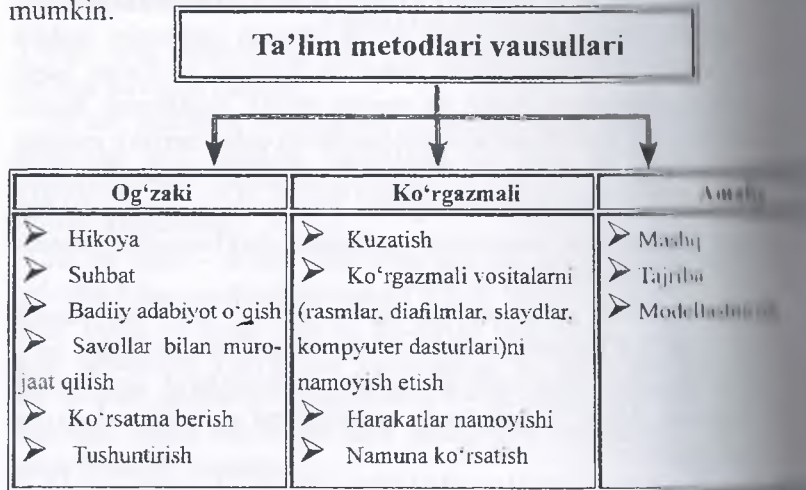
Ta'limning binar uslublari (M.I.Maxmutov): o'rgatish uslublari (og'zaki, yozma'lumotli, tushuntirishli, ko'rgazmali-amaliy, tushuntirishli-amaliy); o'rganish uslublari (bajarish, reproduktiv, ijodiy-amaliy, izlanishga doir, izlanishga doir).

Amaliy yondashuv bo'yicha ta'lim uslublari tasnifi (Yu.K.Babanskiy): o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish uslublari; o'rganish faoliyatini motivatsiyalash va rag'batlantirish uslublari; o'rganish faoliyatini nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish uslublari.

Ta'limning ozaki uslublari Ta'limning og'zaki uslublari va usuliari qisqa vaqt ichida bolalarga axborotlarni uzatish, ularning oldiga o'quv vazifalarini qo'yish, ularni hal etish yo'llarini ko'rsatib berishga imkon beradi. Og'zaki usullar va usullar qoidaga muvofiq ko'rgazmali, o'yin, amaliy usullar shaklida o'rganiladi. Maktabgacha ta'lim yoshida sof og'zaki usullar foydalanish cheklangan. Chunki maktabgacha ta'lim yoshidagi usullar bilan ishlashda, atrofolar haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantirishda faqat o'qib berish, hikoya qilib berishning o'zi yetarli emas.

Shu bilan birga narsa-buyumlarning o'zini ko'rsatish, namoyish uslublarini ta'limiy maqsadga aylantirishning o'ziga xos uslubiy va metodiy tiyoji yuqori.

Hikoya – o'quv materialini bolalar uchun tushunarli tarzda berish imkonini beruvchi og'zaki uslublardan biri. Hikoyada turli mazmunda bilimlar obrazli shaklda taqdim etiladi. Bolalar uchun hikoyalar ko'pincha voqealar, yil fasllari, yozuvchilar, rassomlar, ona shahri haqida bo'lishi mumkin.

15-rasm. Maktabgacha ta'limda o'qitish uslublari va usullari

Hikoya qilish uchun material sifatida badiiy asarlardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, bolalar uchun tarbiyachining shaxsiy tajribasi bilan bog'liq hikoyalar qiziqarlidir: “Mening birinchi tarbiyachim”, “Men o'qish va yozishni qanday o'rganganman?”, “Bolalikdagi eng qiziqarli o'yinchog'im” va boshqalar.

Hikoyani tushunish qobiliyati, ya'ni tinglay olish, mazmuniga mos javob berish, savollarga javob berish, oddiy qayta aytib berish bolalar uchun yoshdan boshlab paydo bo'ladi. Kichik guruhlarda hikoya ko'rgazmali materiallarni (narsa-buyumlar, ularning tasviri) namoyish qilish bilan birga qo'shib olib boriladi. Ko'rgazmali materiallardan bolalar uchun o'ziga xos ega bo'lmagan voqea-hodisalar haqida hikoya qilinganda o'ziga xos ega bo'lmagan katta maktabgacha yosh guruhlari ham foydalaniladi. Biroq katta maktabgacha guruhlarda hikoya qilish jarayonida ko'rgazmali materiallardan kerakli miqdordan ortiqcha foydalanish tavsiya etilmaydi. Chunki bolalarni so'z yordamida fikrlashga o'rgatish, ularda fazoviy tasavvurni rivojlantirish lozim.

ta'limning dialogik uslubi bo'lib, savol-javob o'tkazish, o'z fikrini ifodalashni talab etadi. Suhbat bolalar o'z narsa-hodisalari to'g'risida ayrim bilim va tajribalarga ega bo'lgan holatda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida bolalarning mavjud bilimlari aniqlashadi, umumlashtiriladi. Suhbatda ishtirok etish bolalar uchun foydali hisoblanadi. U bolalarning fikrini yanada yanqama va malakalarni paydo qiladi: bir-birini tinglash, aytilgan fikrni qayta fikrlash, bildirilgan fikrlarni qayta baholash, boshqalar. Suhbat fikrning aniq yo'nalganligini, samimiy baholashni talab etadi. U mantiqiy fikr yuritish, aniq fikrni qayta fikrlash, xulosa qilishga o'rgatadi. Suhbat orqali tarbiyachi bolalarda fikr yuritilayotgan voqea-hodisalarga munosabat bildirishni o'rgatadi.

Suhbatga ko'ra ikki turdagi suhbat farqlanadi: *axloqiy mavzudagi suhbat* va *bilishga doir*. Axloqiy mavzudagi suhbatlar faqat katta maktabgacha bolalar bilan o'tkaziladi, bilishga doir suhbatlarni esa o'rta guruh bolalar bilan o'tkazish mumkin.

Axloqiy mavzudagi suhbatlar bolalarda axloqiy his-tuyg'uni tarbiyalash, axloqiy tasavvur, mulohaza va bahoni shakllantirish maqsadini ko'zda tutadi. Turli mavzularda axloqiy mavzudagi suhbatlarni o'tkazish uchun "Xushmuomalalilik haqida", "Do'stlik va o'rtoqlik haqida", "Ovqatlanish odobi", "Ovqatlanish qoidalari" va boshqalar. Axloqiy mavzudagi suhbatlar badiiy asarlar o'qish, ko'rgazmali materiallarni o'qish, film namoyish etish bilan uyg'unlikda amalga oshiriladi.

Bilishga doir suhbatlar mavzusi maktabgacha ta'lim dasturlarida aniq ko'zda tutilgan. Shuningdek, bunday suhbatlar kundalik turmush voqealari, muvohira va kattalar mehnati bilan ham chambarchas bog'liqlikda o'tkaziladi.

Amaliy maqsadiga ko'ra suhbat kirish va umumlashtiruvchi turlarga bo'linadi. Bolalarni amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan faoliyatga, bilishga tayyorlash maqsadida *kirish suhbatidan* foydalaniladi. Ana maqsadda tarbiyachi bolalardagi mavjud tajribani aniqlaydi, ularning bilimlarini faollashtiradi, bajarilishi ko'zda tutilayotgan faoliyatga tayyorlanishni hosil qiladi, amaliy yoki bilishga doir vazifalarni taqdim etadi. *Umumlashtiruvchi suhbat* bolalarning biror mavzuda tashkil etilgan suhbat natijasida qo'lga kiritilgan bilimlarni jamlash, aniqlashtirish, umumlashtirish maqsadida o'tkaziladi.

Badiiy adabiyot o'qish. Badiiy adabiyot – atrofodamizdagi barcha manbai, bolalarda his-tuyg'uni tarbiyalash, fikrlash, tasavvurlarini rivojlantirish vositasi. Maktabgacha ta'lim yoshida badiiy yotlar o'qish orqali bolalarda badiiy asarlarni idrok etish va tushunish qobiliyatlik shakllantiriladi. O'z navbatida mazkur vazifa bolalarga ko'rgazmali-obrazli, nutqiy-mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga bog'liq.

O'quv maqsadi bilan bog'liqlikda badiiy asarlar o'qishida qancha qancha talablarga rioya etish lozim: bolalarning yoshi va rivojlanish darajasi bilan bog'liqlikda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega asar turlari bolalarni asarni idrok etishga tayyorlash uchun qisqa suhbat va suhbatlarga o'quv-bilishga doir vazifalar berish; o'qishni boshqa usul va usullardan, ko'rgazmalilik bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

Maktabgacha ta'lim jarayonida quyidagi *og'zaki usullar* bilan ish dalanish yaxshi samara beradi: bolalarga savollar bilan muvofiq savollarga ko'rsatma berish, izohlash, tushuntirish va boshqalar.

Ta'limning ko'rgazmali usullari Mashg'ulotlardagi bilishga doir va bilishga doir faoliyat narsa-hodisalarga muvofiq ko'rgazmalilik asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ta'limning ko'rgazmali usullariga kuzatish, ko'rgazmali qo'llanmalar (narsa-buyumlar, rasmlar, diafilmlar, slaydlar, videoyozuvlar, kompyuter dasturlarini) namoyish etish kiradi.

Kuzatish – atrofodamdagi hodisalarni diqqat bilan ko'rish, ularni muhim, asosiysini ajrata olish, yuzaga keladigan o'zgarishlarni belgilash, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash, xulosalar qilish. Bolalarning yoshidan boshlab kuzatishga o'rgatish, unda kuzatuvchanlik, kuzatuvchan tgan hodisaga diqqatni yo'naltira olish, ko'rganlari asosida fikr yuritish fikrini so'z bilan ifodalay olishni rivojlantirish zarur.

Bolalarning o'rganilayotgan obyektini bevosita kuzata olishlari va tasavvurlarni shakllantirish va bilish jarayonlari – idrok etish, xotirlash, xayolotni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Kuzatish jarayonida bolada xilma-xil fikriy faoliyat amalga oshadi: qo'yilgan savollarga javob izlash, qiyoslash, taqqoslash.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni o'qitishda kuzatishning turli turlaridan foydalaniladi: qisqa muddatli va uzoq muddatli, shaxsiy va guruh roriy va qiyosiy.

shahar ta'lim yoshidagi bolalarni o'qitishda kuzatish ikki usulga ajratiladi. Eng avvalo, *kuzatilayotgan obyektlar doirasi* ta'lim muassasasidagi boshqa binolarni (oshxona, tibbiyot xonasi va sport maydonchasini, nihoyat maktabgacha ta'lim muassasasi obyektlarini (bog', daryo, anhor, maktab stadioni va boshqalar) o'rganishda *konsentrlangan kuzatishga* amal qilinadi. Bolalar biror obyektning o'ziga xos belgilarini aniqlashsa, takror kuzatishda esa o'sha obyektning boshqalari bilan qiyosiy o'rganadilar. Bolalar shahar transporti bekatida bolalar avtobus va marshrutkani kuzatishda ularni to'g'ri aytishni o'rganishadi; takror kuzatishda ular avtobus va marshrutkaning o'ziga xos belgilariga qaratiladi; takror kuzatishda esa, bolalar avtobus va marshrutkani taqqoslashadi, ularning tarkibi va tashuvchilari tarkib topadi va "shahar transporti" tushunchasi haqida fikr yozadilar.

Ushbu usuldan foydalanishda ma'lum *didaktik talablarga* rioya qilinadi. Ulardan:

1. Kuzatish obyekti bolalar uchun qiziqarli bo'lishi zarur;
  2. Kuzatiladigan obyekt uning o'ziga xosliklarini aniqlay olishga imkon beradigan sharoitga ega bo'lishi kerak;
  3. Kuzatishning maqsadini oldindan belgilashi, yangi egalikni o'rganishda bilimlar doirasini aniqlashi, o'rganilishi rejalashtirilayotgan texnikalarning bolalardagi mavjud tajribalar bilan aloqadorligi haqida fikr yozish lozim;
  4. Kuzatishni idrok etishni ta'minlash uchun bolalarga kuzatish haqida ma'lumot berilishi zarur;
  5. Kuzatishning maqsad va vazifalar, obyektning o'ziga xosliklari, bolalarning xususiyatlari bilan bog'liqlikda kuzatishning izchil, tizimli va davomiy amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.
- Didaktik vositalar* *slayd, videorolik va boshqa ko'rgazmali vositalarni* ta'lim muassasasida ishlatish – qator didaktik vazifalarni hal etishga imkon beruvchi vositalardir. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni o'qitishning muhim uslubi. Ushbu vosita tanish va notanish narsa-buyumlarni obrazli ko'rish imkonini beradi. Rasm, chizma, jadval yordamida bolalarda harakatsiz obyektlar haqida timsollar shakllantiriladi, ta'limning texnik vositalaridan foydalanishda ko'rgazmali timsollarni yaratishda foydalaniladi.

mashqlar predmetli tavsifga ega bo'ladi, ya'ni ularni bajarish uchun bolalar, o'yinchoqlar, didaktik materiallardan foydalanishni talab qiladi.

Ushbu ta'lim yoshidagi bolalarni o'qitishda xilma-xil turdagi mashqlar foydalaniladi. Ma'lum bir holatda bolalar pedagogga taqlid usulida mashqni (*taqlidga doir mashqlar*) bajarishadi. Bunday mashqlar funkulyatsion apparatni rivoj-lantirish, madaniy-gigienik ko'rsatkichlarni mustahkamlovchi mashqlarni kiritish mumkin. *Konstruktiv* usulda bola avval o'zlashtirgan harakat usullarini yangi mashq bilan o'tkazadi. Masalan, bolalar dastlab doira chizishni mashq sifatida o'rganib olgach, ularga havo sharini chizish taklif etiladi. Bola avval harakat bilan va ko'nikmalarini birlashtirishini talab etuvchi ijodiy mashqlar bajaradi. Katta guruhlarda bolalar topishmoq, ertak va hikoyalar uchun didaktik materiallardan o'yinchoqlar yasashni mashq qilishadi.

Bolalarning o'qishini qo'llashda quyidagi didaktik talablarga rioya qilinadi: mashqlar bajarishi lozim bo'lgan ishga doir o'quv vazifasi berish uchun zarur vazifalarni hal etishni, ko'chat o'tqazishni o'rganamiz); mashqlar bajarishni tushuntirish bilan birga harakatlarni bajarish usullarini o'rganishni talab qiladi.

Ushbu ta'limda ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun ko'p marotaba mashqlar bajarishni talab qiladi. Yangi ish usullarini kiritish bilan ketma-ketlikda vazifalarni bajarishni talab qiladi; mashqlar bajarishni talab qiladi; mashqlar bajarishni talab qiladi; mashqlar bajarishni talab qiladi.

Ushbu ta'limda ta'limda bolaga ma'lum bir narsa haqida yangi mashqlar bajarishni talab qiladi. Mashqlar bajarishni talab qiladi. Mashqlar bajarishni talab qiladi. Mashqlar bajarishni talab qiladi.

Ushbu ta'limda ta'limda bolaga ma'lum bir narsa haqida yangi mashqlar bajarishni talab qiladi. Mashqlar bajarishni talab qiladi. Mashqlar bajarishni talab qiladi. Mashqlar bajarishni talab qiladi.

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. O'qitish uslubini tanlab olish nimani talab etadi?

- A) Shart-sharoitlarni
- B) Maqsadni
- C) O'qituvchining bilish faoliyati
- D) Barcha javoblar to'g'ri

2. Vosita nima?

- A) O'qituvchi
- B) Vosita
- C) O'qitilish
- D) Maqsadga erishish yo'li

3. Maktabgacha ta'lim muassasasida keng qo'llaniladigan o'qitish usuliga nimalar kiradi?

- A) Amaliy, ko'rgazmali, og'zaki
- B) Amaliy
- C) Amaliy, og'zaki
- D) Barcha javoblar to'g'ri

4. Modelashtirish – bu ...

- A) Oliy tarbiya uslubi
- B) Amaliy uslub usuli
- C) Amaliy, og'zaki uslub usuli
- D) Harakatlar yig'indisi

5. Osonnaviy didaktikada ta'lim usulbarimining eng keng tarqalgan usuli mavjud?

- A) Amaliy
- B) Amaliy, og'zaki
- C) Amaliy, ko'rgazmali
- D) Amaliy, ko'rgazmali va og'zaki

6. Maktabgacha ta'limda o'qitish usublari to'g'ri berilgan variantni tanlang?

- A) Amaliy, kuzatish, mashq
- B) Amaliy, ko'rgazmali, mashq
- C) Amaliy, og'zaki, harakatlar namoyishi, modelashtirish
- D) Amaliy, ko'rgazmali va amaliy

XVI bob. O'YIN MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR FAOLIYATINING ASOSIY TURI SIFATI

O'yinning bolalar faoliyatining asosiy turi sifatidagi o'ziga xosligi O'yin maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati bo'lib, u shaxs sifatida shakllanadi. O'yin kelajakdagi o'quv, mehnat faoliyatiga

ga munosabatning qay darajada shakllanishini belgilab, bolalarning jismoniy rivojlanishi, maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya ishida, bolalarni aqliy, axloqiy, mehnat va sport bilan tarbiyalashda katta o'rin tutadi. O'yinning maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotida tutgan o'rnini umumlashtirib, quyidagi xarakteristikalar kelish mumkin:

1. O'yin bolalarning mustaqil faoliyati bo'lib, unda bolalarning faoliyati namoyon bo'ladi. Bola hayotining bir yoshidan boshlab unga o'ziga tegishli bo'lgan tevarak-atrofni bilishga ehtiyoj xosdir. Bolalar o'yinlar orqali barcha xilma-xilligi bilan unga yangi narsani bilish, o'yin muassasasida aks etgan jihatga o'z munosabatini bildirish imkonini beradi. Bola harakat va rivojlanib boruvchi mavjudotdir. Harakat – uning to'la jonli mavjudot sifatidagi ulg'ayishining shartlaridan biri. Faol harakatlarga ehtiyoj bolalarning barcha turlari, ayniqsa, harakatli va o'yinchoqlar bilan o'yin muassasasida didaktik o'yinlar orqali to'liq qoniqtiriladi. Shuningdek, o'yinlar orqali muloqotga kirishishga bo'lgan ehtiyojini qondirishda katta imkoniyat mavjud bo'ladi.

2. O'yin maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotini tashkil etishning asosiy shaklidir. Ilmiy asoslangan o'yinlar maktabgacha ta'lim muassasasasida bolalar hayoti va faoliyatini tashkil etish shakli sifatida alohida o'rin tutib olib borilgan kasb etadi. Mazkur jarayonda tarbiyachi yetakchi o'rin tutadi. Bolalar eng avvalo, o'yin orqali ta'lim-tarbiyaga doir qanday vazifalarni bajarishga muvafaqqiyatli hal etish mumkinligini aniq tasavvur qila oladi. Shuningdek, bolalar o'yiniga ajratilgan vaqtni mashg'ulotlar orqali muvafiq tartibidagi boshqa tadbirlarni cho'zib yuborish orqali egallash imkoniyati mavjud emas. Maktabgacha ta'lim muassasasi tayanch dasturida har kuni muvafiq tartibiga o'qitilish, badantarbiya, sayr, mashg'ulotlar o'tkaziladi. Har bir qatorda o'yin ham kiritilgan. O'yin bolalar hayotini tashkil etishning asosiy shakli sifatida kichik guruhdan boshlanadi. O'yin ertalab nonushtagacha (yoki kechqurun daqiqqa) boshlanadi va nonushtadan keyin, mashg'ulotlar o'rtasida davom etadi.

dan keyin o'tkaziladi. Ertalab rolli o'yinlar, qurish-yasash, o'yinlarni tashkil etish tavsiya etiladi. Mashg'ulot o'rtasida qoidali o'yinlar o'tkaziladi. Ular asosan, mashg'ulotning boshida bog'liq bo'ladi. Sayr vaqtida ochiq havodagi o'yinlardan tashqari Kunduzgi uyqudan keyingi o'yinlarga qurilish o'yinlari, o'yin qo'yiladigan o'yin, rolli, didaktik o'yinlar kiradi.

O'yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir. Pedagog o'yinni bola shaxsini tarbiyalashning asosiy vositasi deb hisoblaydi. Orqali bolalar kattalarning mehnat tajribasini, bilim, ko'nikma, harakat usullari, axloq me'yorlari va qoidalarini, mulohaza va fikrlarini egallab oladilar. O'yinda bolaning o'z tengqurlari va o'ziga bo'ladigan munosabat usullari shakllanadi, his va didlari rivojlanadi.

O'yin bolalarga ta'lim-tarbiya berishning uslub va usulidir. O'yin orqali bolalarning bilimlari va tasavvurlari boyib, chuqurlashib boradi. U yoki bu rolni bajarayotib, bola o'zining butun diqqatini o'yin uchun qaratishi lozim. Bola o'ynayotganida kishilar mehnati, ularning bilimlari, munosabatlari to'g'risidagi tasavvuri yetarli emasligini sezib, buning natijasida kattalarga savol bera boshlaydi. Tarbiyachi bolani bunday savollariga javob berib, ularning bilimlariga aniqlik berib beradi. Shunday qilib, o'yin bolalardagi bilim va tasavvurlarni rivojlantiradi. Bunda pedagogning to'g'ri rahbarligida uning tushunib olingan aydi.

O'yin o'yin orqali bolalarda ona-Vatanga, o'z xalqiga, boshqa kishilarga ijobiy munosabatni shakllantiradi, mustahkamlaydi. O'yin orqali tarbiyachi bolalarda jasurlik, rostgo'ylik, o'zini tuta bilishlik, mas'uliyat kabi sifatlarni tarbiyalaydi. O'yin bolalarda ijtimoiy axloqiyatni hayotga, bir-biriga bo'lgan munosabatini shakllantiruvchi maktabi o'yinlarni bajaradi. Tarbiyachi bolalarning o'yiniga rahbarlik qilayotib, o'yin orqali ham tarbiyalab boradi. O'yin jarayonida bolalar o'z fikrlarini jamoa xohishi bilan kelishib olishga, o'yinda o'rnatilgan qoidalariga rioya qilishga o'rganadilar.

**Maktabgacha ta'limda
qo'llaniladigan o'yinlar
ni tashkil etish
usulubikasi**

Maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan bolalar o'yini o'zining mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko'ra xiima-xildir, umumlashtirgan holda, uni ikki guruhga tasniflash mumkin: 1) ijodiy o'yinlar; 2) qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlarni bolalar o'zlari o'ylab topishadi. Unda o'ylangan qoidalar bo'lmaydi. O'yin qoidasini bolalar o'zlari o'ylab belgilashadi. Ijodiy o'yinlarga syujetli-rolli o'yinlar, sahna o'yinlari, qurilish-yasashga doir o'yinlar kiradi.

Syujetli-rolli o'yin o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi Tevarak-atrofdagi kattalar va tengdoshlarining hayoti va faoliyatining mazmuniga manba bo'lib xizmat qiladi. Mazkur turdagi o'yinlarning xosligi ularda syujet, rol va xayol qilingan vaziyatning mavjud bo'lishidir. Buning uchun albatta, bolalar biror narsa yoki voqea to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi lozim. Masalan, bolalar "parovoz" o'ynashmoqchi bo'lishadi. Bunga o'yinning qanday borishi va syujet (voqeaning borishi) kerak. Syujet bolalarning fikrini o'z ichiga oladi. Bolada avval g'oya tug'iladi, keyin mazmuni rivojlanib, bolalar o'yinning qanday borishini oldindan belgilab oladilar. Bolalar ular orasidan kim "parovoz" bo'lishi, qolganlar uning orqasida o'z qayerga borganda navbat almashishlarini oldindan kelishib olishadi.

Syujetli-rolli o'yinlarda tarbiyachi yetakchi rol o'ynaydi. U bolalarning qiziqishlarini diqqat bilan kuzatib, ularning ijodiy va rivojlantirish uchun sharoit yaratishi va bolalarni kerakli o'yinlarga tarbiyalab borishi lozim. Tarbiyachi syujetli-rolli o'yinlarga qiziqishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishi lozim:

1) bolalar o'yiniga rahbarlik qilish uchun ularning o'yinidagi harakatlarini doim kuzatib borishi lozim;

2) tarbiyachi bolalarning o'yin davomidagi muloqotlari, harakatlari va harakatlari muntazam kuzatib, tinglab borishi lozim. Bu tarbiyachining bolalarning qiziqishlari, xohish-istaklarini bilib olib, ularni to'g'ri yo'lga olib borish va xususiyatlarini yanada rivojlantirish imkonini beradi;

3) syujetli-rolli o'yinlarni o'ynash uchun ma'lum joy ajratish kerak;

4) o'yin jarayonida kerak bo'ladigan o'yinchoqlarni bolalar o'zlari yasashlari uchun ularga kichkina yog'och bo'laklar, qog'oz, karton, bo'yoq va kerakli asboblardan foydalanish kerak. Biroq o'yinchoqlar yasash uchun faqat tarbiyachining rahbarligi ostida bajarilishi lozim;

5) o'yin mavzusini tanlashga yordam berish bolalarni o'yin o'rgatish usullaridan biridir. Tarbiyachi bolalarning o'yin mavzusini boyitibgina qolmay, balki uning syujetini, mazmunini ham to'g'risida ham o'ylashi kerak;

aychi hamma bolalarning o'yinga qatnashishlari ustida g'am-
chilik kerak. O'yinda ko'pincha ular rol talashib bir-birlari bilan
may qoladilar. Bolalarni bunday kelishmovchiliklarni haqqoniy
qatnashish lozim.

Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalar biror ertak yoki hikoya syujeti
tomonidan bir rolni bajarishiga, o'yin jarayonidagi personajlarning
harakatlarining yod olinishiga asoslangan bo'lib, bolalarda iro-
qatnashish, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amal-
qatnashish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita sanaladi. Sah-
nalashtirilgan o'yinlarni tashkil etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga
oladi:

1) *Sahnalashtirish uchun badiiy asarni tanlash.* Badiiy asarni
tanlash quyidagi talablarga rioya qilish kerak: 1) ertak yoki hikoyada
personajlar soni ko'p bo'lishi kerak; 2) asarning nafaqat mazmuni,
 balki harakatlarning ham turfa xil bo'lishiga e'tibor qaratish lozim;
 3) talab o'qishga mos bo'lishi kerak; 4) asar mazmuni qiziqarli va
 talab bo'lishi zarur; 5) asar bolalarning yoshiga mos kelishi lozim.

2) *Sahnalashtirish uchun tanlangan ertak yoki hikoyaning
syujetini o'qib berish.*

3) *Sahnalashtirish uchun asarni bolalar tomonidan eslab qolinishiga erishish:*
 o'qib berish, har bir bolaning aytadigan gaplari ustida individual
 talab berish, rasmlar namoyish etish.

4) *Sahnalashtirish uchun o'yin qiziqarli o'tishi va uzoq davom etishi uchun o'yinga
materiallar, kiyimlar tayyorlash hamda rahbarlikni to'g'ri amalga*

Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga
olish bilan oddiydan murakkabga qarab yo'naltirib borilishi maqsadga
erishiladi. Masalan, o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi
asarlarsa, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining
murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks
ettirilgan asarlar tanlanadi.

5) *Sahnalashtirish uchun o'yin qurilish, buyum yasash o'yinlari rollarga bo'linib o'y-
in o'yinning tarkibiy qismidir. Biror narsani qurish bolalarning
o'yinini ro'yobga chiqarish usulidir. Qurilish materiallari bilan
sahnalashtirilgan o'yinlarda bolalarning texnikaga qiziqishi ortadi, kuzatuv-
chilik rivojlanadi, ular geometrik jismlarning eng oddiy xususiyatlari
tanlanadi.*

Qurilish materiallari bilan bog'liq o'yinlarni o'tkazishda diqqatli jihatlarni hisobga olish lozim:

1) qurilish materiallari butun guruh bolalarining bir paytida o'ynashi uchun yetarli bo'lishi lozim;

2) guruh xonasida qurilish materiallarini saqlaydigan joy bo'lishi va bir necha kungacha saqlab qo'yishning iloji bo'lgan joy bo'lishi;

3) qurilish materiallari uchun har bir detalga alohida joy bo'lishi va bo'lgan g'ildirakli shkaf bo'lishi, uni bolalar istagan temodagi o'yin olib yurishlariga imkon yaratilishi kerak;

4) qurilish materiallari saqlanadigan burchakda mayda o'yinchoqlar, o'yinchoqli odamlar, qushchalar, hayvonlar, transport bo'limlari bo'lishi;

5) bolalarning o'zlari o'yinchoq yasashlari uchun har doim qurilish material bo'lishi zarur;

6) bolalarga qurilish usullarini o'rgatish lozim;

7) qurilish materiallaridan ishlangan buyumlarni bir necha kun davomida hatto undan ko'proq muddat saqlash kerak.

Qurilish materiallari bilan o'tkaziladigan o'yinlarning maqsadli ta'lim amaliyotida keng tarqalgan turlariga *qum bilan o'ynash*, *qum o'ynash*, *qor o'yinlari* kabilarni kiritish mumkin.

Qum bolalarning yozda o'ynashlari uchun yaxshi materialdir. Guruhda ikkitadan qum yashigi bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Guruhda hamma bolalar o'ynash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Qum bolalarning o'ynashlari uchun eng qulay o'yin vositasi bo'lib hisoblanadi. Qumni yashiklarda nam holatda saqlanadi. Qumni saqlashga quyidagi qo'shimcha talablar qo'yiladi: a) qum turli xil tosh, shishalardan tozalangan bo'lishi; b) qum faqat namroq holda saqlanishi; d) bolalarning salomatligiga zararli solmasligi kerak. Kichik yoshdagi bolalarni qum bilan o'ynashlari uchun bayroqchalar, o'yinchoqlar tayyorlab qo'yilishi kerak.

Suv bilan o'ynaladigan o'yinlar bilan kichik yoshdagi bolalarni shug'ullanish mumkin. Suvda qo'g'irchoqni cho'miltirish, o'yinchoqlar bilan o'ynash, katta yoshdagi bolalar esa suvda cho'milishlari maqsadli.

Qor bilan o'ynaladigan o'yinlar bolalarda quvnoq kayfiyatini uyg'otadi. Buning uchun yog'och belkurakcha, qorni tashish uchun quticha tayyorlanishi zarur bo'lishi shart. Kattalar yordamida qor uyumlaridan turli shakllarda qorbobo, qorqiz, hayvonlarning qiyofasini yasaydilar.

Didaktik o'yinlar ta'limiy o'yin sifatida bolalarning yoshiga mos o'yinlari uchun yatlarga mos keladigan o'yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o'yinlar

chi o'yin usulidir. Bu o'yin turiga lotto, juft rasmlar, doimiylik kiradi. *Og'zaki so'z o'yinlari* katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'tkaziladi. Ular bolani eshita olish, zudlik bilan javob berish va fikrlarini tez va aniq ifoda eta olishga o'rgatadi. Bunday o'yinlar aqliy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Yuqorida ko'rsatilgan o'yin turlarida didaktik maqsad va o'yin materiallarining muhim ahamiyat kasb etadi.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. O'yinning maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotida o'rni nimalarda yorqin namoyon bo'ladi?
2. Maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan bolalar o'yinlarining mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko'ra necha guruhga bo'linishi mumkin?
3. Ijodiy o'yinlarga nimalar kiradi? Qurilish o'yinlariga qanday o'yinlar kiradi?
4. Tarbiyachi syujetli-rolli o'yinlarga rahbarlik qilishda qanday e'tibor qaratishi lozim?
5. Sahnalashtirilgan o'yinlarni tashkil etishda qanday bosqichlar ko'zga tashlanadi?
6. Qurilish materiallari bilan bog'liq o'yinlarni o'tkazishda qanday jihatlarni hisobga olish lozim?
7. Didaktik o'yinlarning qanday turlari mavjud?

? MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. **O'yin qanday turlarga bo'linadi?**
  - A) Ijodiy o'yin, qoidali o'yin
  - B) Sahnalashtirilgan
  - C) Syujetli-rolli
  - D) Qurush-yasash o'yinlari
2. **O'yin maktabgacha ta'lim muassasalarida qaysi partiyada o'tkaziladi?**
  - A) Ertalab nonushtagacha, nonushtadan keyin

o'q'ulotlar o'rtasida. ochiq havoda

o'q'ulotdan keyin

harcha javoblar to'g'ri

o'q'ulot o'rtasida qanday o'yinlar o'tkaziladi?

o'q'ulotda yasash

o'q'ulotda o'ynash

o'q'ulotli-qoidali o'yinlar o'tkaziladi (ular mashg'ulot mazmuniga mos)

o'q'ulotli-rolli

o'yin o'yinlarga qanday o'yinlar kiradi?

o'yin o'yinlar

o'yin o'yinlar

o'yin o'yinlar

o'yin o'yinlar, roli, sahnalashtirilgan, qurish-yasash

o'yin o'yin turlarini ayting.

o'yin o'yinlar, harakatli o'yinlar, musiqali didaktik o'yinlar

o'yin o'yinlar bilan o'ynaladigan o'yinlar

o'yin o'yinlar bilan o'ynaladigan o'yinlar

o'yin o'yinlar

o'yin o'yin turida bolalar o'yin qoidalarini o'zlari o'yin jarayonida belgilashadi?

o'yin o'yinlar

o'yin o'yinlar

o'yin o'yinlar

o'yin o'yinlar

didaktik o'yinlar to'g'ri berilgan qatorni aniqlang.

o'yin va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan

o'yin-bosma

Og'zaki so'z o'yinlari

Harcha javoblar to'g'ri

lim menejmenti – bu fan va sanʼat (chunki bunda insonlar boʻladi) oʻzaro munosabatlar katta rol oʻynaydi);
menejment mazmunida oʻz aksini topadigan shaxs, davlat va jamiyatning oʻzaro dialektik birligi;
limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvi⁴¹.
Dolatimizda menejment fanining rivojlanishiga salmoqli hissa qoʻshgan olimlardan M.Sharifxoʻjaev, Yo.Abdullayevlar boshqaruvni yuksak sanʼat va mahoratni talab qiluvchi tanlov, shu tanlovni qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilish ekanligini taʼkidlaydi, quyidagicha taʼrif beradilar: “*Boshqaruv* – bu tanlov, qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilish jarayonidir”⁴². Taʼlim sohasida boshqaruvning quyidagi turlari mavjud:

Avtokratik rahbar

Quyidagiy turdagi rahbar:

Buyruq chiqarish, qaror qabul qilish, xodimlarga jazo berish yoki taʼsir oʻtkazishda jamoa fikirini hisobga olmaydi;

Uning jamoadan uzoq tutadi; jamoa aʼzolarini bevosita muloqotda oʻziga bogʻlab chegaralab qoʻyadi;

Uning nooʻrin harakatlarining tanqid qilinishiga chiday olmaydi; jamoatga boʻysinuvchilarning harakatlarini keskin ravishda tanqid qilishni yaxshi koʻradi;

Buyruq buyruq berishga, hammani oʻz istaklariga soʻzsiz boʻyiga bogʻlab qoʻyadi;

U gapirishni yoqtirmaydi, lekin boʻysinuvchilari bilan muomilada uning rahbarlik gʻururi balandligi, oʻzini katta tutishi sezilib

Uning boʻysinuvchilar oldida qovogʻi solingan kayfiyatda boʻladi.

U avtokratik rahbar oʻziga bino qoʻygan, dimogʻdor, oʻz qobiliyatlariga ortiqcha ishonadigan, hukmini oʻtkazishga intilgan kishilardan yetishib chiqadi.

U rahbar nazoratdan chetda qolsa oʻsha yerda dagʻallik, takabburlik oʻtkazish, majbur qilish kabi oʻta salbiy holatlar avj oladi.

⁴¹ M.X.Toxraxodjayevevning umumiy tahriri ostida. – T.: «Faylasuflar jamiyati», 2010. – 292-b.

⁴² Abdullayev M., Abdullayev Yo. Menejment: Darslik. – T.: «Oʻqituvchi», 2001. –

Biroq avtokratik boshqaruv usulini har jihatdan yomon deb bo'lmaydi. Ba'zi bir hollarda bo'ysinuvchilarning madaniy darajasi, asloqiyat va boshqalar sababli avtokratik uslubini tanlab olish ham ish berib qolishi mumkin.

Liberal rahbar

Bunday turdagi rahbar:

- irodasiz, tashabbussiz bo'ladi;
- o'z zimmasiga mas'uliyat olishni yoqtirmaydi;
- ishni o'z holiga tashlab qo'yadi;
- idoraga nisbatan qat'iy bo'lishdan hayiqadi;
- o'zini haddan tashqari ehtiyot qiladi;
- biron xodim bilan ham aloqani buzishni istamaydi;
- talabchan emas, sust nazorat qiladi;
- suiiste'mollarga bevosita yo'l qo'ymasa ham o'zini talonkorlik bilan

soladi.

Bunday rahbar tashqaridan ko'rsatiladigan ta'sirga moyillik bilan ko'zga tashlanib turadi.

Demokratik rahbar

Bunday turdagi rahbar:

- boshqarish funksiyalarini jamoa fikri bilan hisoblashib olib borib oshiradi;
- ishlab chiqarishni boshqarishga xodimlarni jalb qiladi;
- ularning bildingan fikriga quloq soladi;
- ular bilan maslahatlashadi, ijobiy tamonlarini inobatga oladi;
- barcha bilan barobar va samimiy munosabatda bo'ladi, ushbu munosabatni bildirmaydi;

bildirmaydi;

- buyruq berish yo'li bilan emas, balki ishontirish uslubida ishlaydi;
- buyruq rahbarlik uslubi bo'ysinuvchilarning shaxsiy tashabbuslarini

ijodiy faoliyatini rivojlantiradi va jamoada o'rtoqlik va ishchanlikni yaratadi.

Boshqaruvchi qaysi boshqaruv shaklini qo'llashidan qat'iy nazar o'zining mustaqil dunyoqarashi, mustaqil fikri va quyidagilarni o'ziga olgan ma'naviy qiyofasi bo'lishi kerak.

Har qanday holatda ham rahbar qaysi bo'g'inda rahbar bo'lishi qat'iy nazar o'zining asosiy majburiyati, ya'ni qo'l ostidagilarni o'zining misolida tarbiyalashni unutmashigi kerak.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida O'zbekistonda ta'lim sohasini boshqarish respublika tasarrufidagi qonun

va uning boshqarish organlari hamda mahalliy hukumat va boshqarish organlari tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatilgan.

Maktabgacha ta'lim muassasalari Xalq ta'limi vazirligi tasarrufiga bo'lgan ta'limi Vazirligining mahalliy organlariga quyidagilar kiradi: viloyat boshqarmasi, Toshkent shahar xalq ta'limi boshqarmasi, tuman xalq ta'limi bo'limi.

Hozirgi davrda davlat maktabgacha ta'lim muassasalari bilan birga maktabgacha ta'lim muassasalari ham faoliyat yuritadi. Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari va boshqa hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, boshqa normativ-hujjatlariga, shuningdek «O'zbekiston Respublikasida nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi to'g'risida»gi Nizomga amal qiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasining ustavi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 5-yanvardagi 5-son qarori bilan tasdiqlangan Ta'lim muassasasi ustavini ishlab chiqish tartibiga muvofiq ishlab chiqiladi, qonun hujjati tomonidan tasdiqlanadi va tegishli davlat organlarida qo'llaniladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi ta'lim-tarbiya va sog'lom muassasasi hisoblanadi, quyidagilar uning asosiy vazifalari hisoblanadi:

o'z vaqti va joyi bilan sog'lom hayotini muhofaza qilish va sog'lig'ini mustahkamlash; o'z shaxsi asoslarini shakllantirish, uning bilimga qiziqishlarini oshirish;

o'z intellektual, shaxsiy va jismoniy rivojlanishini ta'minlash; o'z rivojlanishidagi nuqsonlarni zarur tarzda tuzatish;

o'z milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish.

Maktabda o'qishga tayyorlash.

Maktabgacha ta'lim muassasasi muassasa sifatidagi muassasa shaklida tashkil etiladi va qonun hujjatlariga muvofiq faoliyat yuritadi. Yuridik va jismoniy shaxslar, shu jumladan nodavlat muassasasi shaklidagi yuridik va jismoniy shaxslar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasining muassislari bo'lishlari mumkin.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi yuridik ega bo'ladi, mustaqil moliya-xo'jalik faoliyatini dumaloq muhrga, burchakli shtampga va o'z logotipi ega bo'ladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi qonun huquliyatida belgilangan tartibda litsenziya olgan vaqtdan boshlab amalga oshirish huquqiga ega bo'ladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasini akkreditatsiya vakolati davlat organi tomonidan, attestatsiya asosida beriladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim va tarbiya xususiyatga ega bo'ladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim va tarbiya kiston respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilanadigan dasturlar bilan belgilanadi. Muassasa o'z (mualliflik) huquqlari dalanishga haqlidir. Ushbu dasturlarni tasdiqlash tomonidan Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilanadi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasining ish rejimi va u yerda qancha vaqt bo'lishi muassasa ustavida hamda (yohud muassasi) bilan nota-onalar yoki ularning o'zlarining o'rtasida tuzilgan shartnomada belgilanadi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasida bolalar tarbiyalash davlat tili va «Davlat tili haqida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq boshqa tillarda olib boriladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiya va tibbiy yordam ko'rsatish shtatdagi yoki sog'liqni saqlash shartnoma asosida maxsus birlashtirilgan tibbiyot xodimlari amalga oshiriladi.

Tibbiyot xodimlari nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlari bilan birgalikda bolalarning hayoti, sog'lig'i va jismlarini davolash-proflaktika tadbirlari o'tkazilishi, sanitariya-gigiyena ga, ovqatlanish rejimi va sifatiga rioya qilinishi uchun mas'uldir. Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarini tibbiyot o'tkazish shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasida bolalar tarbiyasi O'zbekiston respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan berilgan tibbiyot, sanitariya-gigiyena normalari va talablari bilan amalga oshiriladi.

maktabgacha ta'lim muassasasi ta'limning uzluksizligini maqsadida shartnoma asosida o'z faoliyatini umumiy o'rta maktablari bilan birgalikda amalga oshirishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim muassasasiga bolalar 2 yoshdan boshlab qabul qilish uchun tegishli tibbiy xulosa hisobga olingan holda qabul qilinadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasiga bolalarni qabul qilish va qabul qilish tartibi nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasining ustavi belgilanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasa guruhlaridagi bolalar soni davlat maktabgacha ta'lim muassasalari uchun belgilangan sondan ortiq bo'lmashligi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi pedagogik ma'lumotli shaxslar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasidagi pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi shaxslar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasidan yoki tibbiy xulosaga muvofiq bunday faoliyat bilan shug'ullanish huquqini yo'qotgan shaxslar pedagogik faoliyatga qo'yilmaydilar.

Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari belgilangan tartibda maktabgacha ta'lim muassasasidagi shaxslar malakasini oshirishni va ularni qayta tayyorlashni ta'minlash uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari o'z maktabgacha ta'lim muassasasidagi shaxslarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qiladi, ilg'or pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi, metodologiyalari, mualliflik dasturlari, uslubik qo'llanmalar va materiallar joriy etilishi uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasining pedagoglari va boshqa xodimlari o'z mehnat shartnomalari tuzish va ularni bekor qilish qonun va qoidalari bilan muvofiq amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalar, ota-onalar yoki o'quvchilarni bosuvchi shaxslar va pedagog xodimlar ta'lim jarayonini olib borishda qatnashchilari hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida vasiylik kengashlari tashkil topishi va ularni saylash tartibi va ularning vakolatlari maktabgacha ta'lim muassasasining ustavlarida belgilanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasiga qabul qilishda nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi ota-onalarni o'z bolalarini bosuvchi shaxslarni muassasaning ustavi va o'z qonun va qoidalari bilan ta'lim jarayonini tartibga soladigan boshqa hujjatlar bilan tanishtirishi shart.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan ota-onalar yoki ularning o'z bolalarini bosuvchi shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasining ustavi va shartnoma bilan tartibga solinadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasining ustavi va shartnoma o'qitish, tarbiyalash, qarab turish va parvarlik qilish uchun zarur sharoitlarni yaratish, paydo bo'ladigan tomonlarning huquqlari, majburiyatlari va mas'uliyatlari o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyatimuvofiyligi va o'qishdagi munosabatlar o'zaro hamkorlik, bolaning shaxsiyatiga va talabiga muvofiq shaxsiy xususiyatlariga muvofiq rivojlanish yo'nalishida olib boriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida o'quv yili birinchi yil boshlanadi, keyingi yilning 1-iyunida tugallanadi va keyingi yil boshlangunga qadar sog'lomlashtirish davri boshlanadi.

Bugungi kunda nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasining faoliyatini "O'zbekiston Respublikasida nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarida"gi Nizom asosida amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim muassasalarining Nizomi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 25-oktabrdagi 225-sonli qaroriga asosan tasdiqlangan ta'lim muassasalariga to'qqiz bo'limni o'z ichiga oladi:

I. Umumiy qoidalar

II. Maktabgacha ta'lim muassasasini tashkil etish tartibi

III. Maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyatini tashkil etish tartibi

IV. Maktabgacha ta'lim muassasasini butlash

V. Ta'lim jarayoni qatnashchilari

VI. Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarish

VII. Maktabgacha ta'lim muassasasining mol-mulki va pul muvofiqligi

VIII. Maktabgacha ta'lim muassasasining javobgarligi

IX. Yakuniy qoidalar

Nizomning "*Umumiy qoidalar*" bo'limida maktabgacha ta'lim muassasalarini o'z faoliyatini ularga tayangan holda amalga oshirish tartibi, me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy vazifalari belgilab berilgan.

Nizomning ikkinchi – "*Maktabgacha ta'lim muassasasini tashkil etish tartibi*" bo'limida belgilab qo'yilganidek, maktabgacha ta'lim muassasasi muassis tomonidan tashkil etiladi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkaziladi. Davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyati organlari, davlat korxonalari, qonun hujjatlariga muvofiq davlat tashkilotlari davlat maktabgacha ta'lim muassasasining muassasasi bo'lishi mumkin.

43. «O'zbekiston Respublikasida nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi to'qqiz bo'lim Nizom. –T., 2008. 35–38-betlar.

ta'lim muassasasini akkreditatsiya qilish davlat vakolati
metatsiya asosida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyatini tashkil
maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim mazmuni, ish
shakli, ovqatlanishni yo'lga qo'yish tartibi, tibbiy xizmat
shartlari haqida mablag'lar topish masalalari aniq ko'rsatib beril-

ta'lim muassasasini butlash" bo'limida esa, bolalarni
ta'lim muassasasiga qabul qilish tartibi, imtiyozga ega gu-
ruhlarni yaratish va rivojlanish darajasiga ko'ra guruhlariga bo'lish
tartibi ko'rsatib berilgan.

ta'lim muassasasida bolalar, ota-onalar yoki ularning
qo'sh ma'muriy shaxslar va pedagog xodimlar ta'lim jarayonining qat-
nashdori sifatida ishtirok etish tartibi ko'rsatib beriladi.

ta'lim muassasasida vasiylik kengashlari tashkil etiladi,
faoliyatining tartibi va ularning vakolatlari maktabgacha ta'lim muas-
sasasi ustavlarida belgilanadi. Vasiylik kengashlarining faoliyati
tartibida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi to-
monidan ta'lim muassasasida qo'llaniladigan vasiylik kengashi to'g'risidagi namunaviy ni-
yatnomalar amalga oshiriladi.

shartlari, Nizomning beshinchi bo'limida ota-onalar yoki ularning
qo'sh ma'muriy shaxslar va pedagog xodimlarning huquq hamda maj-
buriyatlari ko'rsatib belgilab berilgan.

ning oltinchi bo'limi "*Maktabgacha ta'lim muassasasini*
tashkil etish tartibi" deb nomlangan bo'lib, unda Pedagoglar kengashining faoli-
yatining tartibi hamda maktabgacha ta'lim muassasasi mudirining va-
kollari ko'rsatib o'tilgan.

maktabgacha ta'lim muassasasining mol-mulki va pul mablag'lari
yoki u vakolat bergan organga birlashtiriladi. Maktabgacha ta'lim
muassasasiga birlashtirilgan mol-mulk uning tezkor boshqaruv huquqida
Maktabgacha ta'lim muassasasi o'ziga birlashtirilgan mol-mulkni
qo'llanish shartlari haqida o'ziga ajratilgan mablag'lar hisobiga sotib
olish va mol-mulkni qonun hujjatlariga muvofiq tasarruf etadi.

maktabgacha ta'lim muassasasi o'z ustavida nazarda tutilgan funk-
siyalarini bajarilmaganligi; ta'lim dasturlarining to'liq hajmda baja-
rilganligi, amalga oshirilayotgan ta'lim dasturlarining sifati; ta'lim
muassasasini tashkil etishning qo'llanayotgan shakllari, uslublari va vosi-

talarining bolalarning yosh, ruhiy-fiziologik xususiyatlariga, layoqatiga, qiziqishlariga va ehtiyojlariga nomuvofiqlikni ta'lim jarayoni vaqtidagi lavoyli uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javob beradi.

Nizomning yakuniy qoidalarida ko'rsatib o'tilganidek, ta'lim muassasasida maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy bilan bog'liq bo'lmagan tashkilotlarning, shu jumladan, shug'ullar va harakatlarning tashkil etilishiga va faoliyat ko'rsatishiga qo'yilmaydi. Davlat maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim xususiyatga ega.

Ta'lim muassasasining Ustavi – boshqarish va unga rahbarlik qilishning asosiy hujjati

Ta'lim muassasasining Ustavi ta'lim muassasasi faoliyatiga rahbarlik va boshqarish tizimini aniqlovchi hujjatdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim muassasasining joylashgan joyida ta'lim muassasasining joylashgan joyining turi, ta'lim tili, tarbiyachilarning huquq va burchlari, tarbiyachilar hamda ularning ota-onalarining huquq va burchlari, ta'lim muassasasining iqtisodiy tuzilishi va xo'jalik faoliyatining tartibi aniq belgilanishi ko'rsatib berilgan.

Ta'lim muassasasining Ustavi quyidagi bo'limlardan tashkil topadi:

1. Qisqacha ta'lim muassasasi haqidagi ma'lumotlar.
2. Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari.
3. Ta'lim muassasasini boshqarish.
4. O'quv-tarbiya va ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish.
5. Tarbiyachi. Huquq va burchlari.
6. Tarbiyalanuvchi. Huquq va burchlari.
7. Ma'muriy va yordamchi xodimlarning huquq va burchlari.
8. Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning huquq va burchlari, majburiyat va mas'uliyatlari;
9. Ta'lim muassasasining moddiy va moliyaviy xo'jalik ta'mini ta'minlash.

Mudira – Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim muassasasi rahbarlik qilish mudir tomonidan oshiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi mudirini ishga qabul qilish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi va madaniyat vazirligi tomonidan oshiriladi. Davlat maktabgacha ta'lim muassasasi mudiri bilan mehnat shartnomasi bir yil muddatga tuziladi.

...ratsional va o'z vaqtida joydan-joyga ko'chirib turilishini
... Bu maqsadlar uchun ma'muriyat ruhiy-pedagogik bolaning
... iqtisodiy o'quv bilan organik uyg'unlanishini ta'minlaydi;
... shaklini bevosita maktabgacha ta'lim muassasasida oshirish
... sharoit yaratadi, murabbiylik harakatini rivojlantiradi;
... va chet ellarda pedagogik va boshqa aralash fanlardan
... haqida axborot beradi.

... jamiyat jamoat tashkilotlari bilan birgalikda maktabgacha ta'lim
... xodimlarini attestatsiyadan o'tkazish uchun optimal shart-
... ta'minlaydi, ularga o'z vaqtida zarur uslubik yordam ko'r-

... ma'naviy, siyosiy, huquqiy axloqiy yetuklik-saviya, ong,
... madaniyatlilik, xodimlarni vatanparvarlik ruhida tarbiya-
... vijdonlilik, tanqidga chidamli bo'lish, mehnatsevarlik
... oldindan ko'ra olish kabi xususiyatlar mavjud bo'lishi kerak.

... ta'limi vazirligining 2012-yil 14-iyundagi 186-sonli buyrug'iga
... modiraning malaka tavsiflari quyidagicha qilib belgilandi:

... vazifalari:

... maktabgacha ta'lim muassasasi umumiy faoliyatiga rahbarlik qilish;
... pedagogik jamoa va boshqa xodimlarning bolalar bilan olib
... tarbiyaviy ishlarda yuqori samaraga erishishni tashkil qilish;
... tarbiyaviy jarayonda mehnatni tashkil qilishning zamonaviy
... foydalanish;

... ularni boshlang'ich sinfda o'qitishga tayyorlash bo'yicha davlat
... muvofiq tarbiyalash dasturlarining bajarilishini nazorat qilish;
... bolalar sog'lig'ini mustahkamlash, ularni pedagogika va gigiena ta-
... muvofiq tarbiyalash va o'qitish uchun zarur shart-sharoitlarni
... ta'minlash;

... pedagogik kengashga rahbarlik qilish, oilada farzand tarbiyasi
... bo'yicha ota-onalar bilan ishlashni tashkil etish;

... sanitariya-gigienik talablari, mehnatni muhofaza qilish, texnika va
... xavfsizligi qoidalariga rioya qilinishini ta'minlash;

... byudjet mablag'laridan oqilona foydalanish va muassasa mulkiga
... korona munosabatda bo'lish va boshqalar.

... shi lozim:

... ta'lim tizimiga tegishli qonunlar, hukumatning tegishli qarorlari, Xalq
... vazirligi tomonidan chiqarilgan normativ-huquqiy hujjatlarni;

Pedagogik kengashlar kun tartibini belgilashda barcha qismlar qiziqtiruvchi tematikaning kengligini, aktualligini ta'minlash va shundagina pedagogik kengashda ish muhiti hukm suradi va muhokamasi sermahsul va aktiv bo'ladi.

Pedagogik kengash tarkibiga: uslubchi, tarbiyachilar, metod bari, maktabgacha ta'lim muassasasiga xizmat ko'rsatuvchi hamshira, kasaba uyushma qo'mitasining raisi, ota-onalar qo'mitasi raisi kiradi. Pedagogik kengash yig'ilishiga jamoat tashkiloti vakillari, maktablar o'qituvchilari, maktabgacha ta'lim muassasalar tarbiyalanuvchilarining ota-onalari taklif etilishi mumkin.

Pedagogik kengash maktabgacha muassasaning yillik ish rejasini kiritilgan va pedagoglar pedagogik kengashi tomonidan tasdiqlagan bo'yicha ishlaydilar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida kollegial organ hisoblanadigan pedagogik Kengashlar tashkil etilib, u pedagogik xodimlar va hamshiralarni birlashtirib, maktabgacha ta'lim Davlat talablariga muvofiq lashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishda ishtirok qiladi.

Pedagogik Kengash maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim jarayonidagi asosiy masalalarni hal etuvchi doimiy faoliyat ko'rsatuvchi organ hisoblanadi.

Pedagogik Kengash o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlov to'g'risida»gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 25-oktabrdagi «Maktabgacha ta'lim sohasidagi normalit hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi 225-sonli qarori, muassasa Diniy Nizom mazkur Nizom asosida olib boradi.

Xalq ta'limi vazirligining 2012-yil 14-iyundagi 186-sonli buyruqiga muvofiq uslubchining malaka tavsiflari quyidagicha qilib belgilanadi:

Lavozim vazifalari:

- maktabgacha ta'lim muassasasi jamoasi o'quv – tarbiyaviy ishlariga uslubik rahbarlik qilish;

- barcha yosh guruhlarida bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturlarining bajarilishini ta'minlash va nazorat qilish;

- tarbiyachi va tibbiy hodimlar ishini yo'naltirish, nazorat qilish va muvofiq ravita bolalar bilan ishlovchi tarbiyachilarga va tibbiy hamshiralarga uslubik yordam ko'rsatish;

- C) Boshqaruvni tashkil etish va rahbarlik qilish
- D) Tashkilotchi

2. Mamlakatimizda menejment fanining rivojlanishiga qaysi olimlar hissa qo'shgan olimlar qaysi qatrdagi berilgan?

- A) M. Sharifxo'jayev, Yo. Abdullayev
- B) P. Yusupova, O. Hasanboeva
- C) YO. Abdullayev, P. Yusupova
- D) O. Hasanboyeva, M. Sharifxo'jayev

3. Maktabgacha ta'lim muassasalari qaysi vazirlik boshqaruvi ostida olib boradi?

- A) Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
- B) Moliya vazirligi
- C) Madaniyat va sport vazirligi
- D) Xalq ta'limi vazirligi

4. "Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi" Nizom Vazirlar mahkamasining nechanchi yildagi, nechanchi sonli qarori asosida tashvishlanilgan?

- A) 2008-yil 20-oktabrdagi 220-sonli qarori
- B) 2005-yil 25-oktabrdagi 215-sonli qarori
- C) 2007-yil 25-oktabrdagi 225-sonli qarori
- D) 2010-yil 22-oktabrdagi 212-sonli qarori

5. "Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi" Nizom o'z ichiga qancha ta'lim bo'limni olgan?

- A) 9
- B) 8
- C) 7
- D) 6

6. Maktabgacha ta'lim muassasasi Ustavi qanday xujjat hisoblanadi?

- A) Muassasa faoliyatiga rahbarlik va boshqarish tizimini amalga oshirish hujjatidir
- B) Muassasa faoliyatini moliyalashtirishni tartib soluvchi hujjatdir
- C) Muassasaning huquq va burchlarini belgilab beruvchi hujjatdir
- D) Muassasa rahbari faoliyatini tartibga soluvchi hujjatdir

1.3. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA PEDAGOGIK JARAYONNI BOSHQARISH

Rejalashtirish jarayonni boshqarish Rejalashtirish maktabgacha ta'lim muassasani boshqarishni uning barcha bo'linmalarida rejali, muntazam, ratsional hamda samarali ta'minlovchi muhim funksiyasidir. Rejalashtirish – murakkab jarayon. U o'ziga xos ishlab chiqish va uni maktabgacha ta'lim muassasalari amaliyotiga qo'llash bosqichlariga ega. Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni rejalashtirish quyidagi bosqichlarda oshiriladi:

Bosqich – tahliliy. Mazkur bosqichda maktabgacha ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonining mavjud holati tahlil etiladi; rejani rejalashtirishga ta'sir etuvchi omillar aniqlanadi. Bu rejalashtirishning samaradorligi hisoblanib, Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini samaradorligini rejalashtirish jarayonining qanchalik to'g'ri bashorat qilishiga bog'liq. Maktabgacha ta'lim muassasalari avvalgi yildagi jarayonni tahlil etish chuqur va haqqoniy amalga oshirilishi zarur.

Bosqich – maqsadli. U o'z ichiga ijtimoiy buyurtma bilan bog'liq rejalashtirilgan bosqichdagi maktabgacha ta'lim muassasalarining umumiy maqsad va vazifalarini belgilash, natijalarni tahlil etish, rejalashtirilgan topshiriqlarni bajarishga ta'sir ko'rsatuvchi sabablarni aniqlash, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati turli ish rejalarining o'zaro munosabati va bir-biriga mosligi; rejada belgilangan ishlarning pedagogik va iqtisodiy imkoniyatlari va maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining mavjud iqtisodiy holatiga muvofiqligi kabilarni qamrab oladi.

Bosqich – mazmunli: davlat hujjatlari va qo'yilgan maqsadlarga muvofiq o'quv-tarbiya jarayoniga yo'nalganlikni ajratib ko'rsatish; maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining alohida yo'nalishlari bo'yicha rejalashtirilgan topshiriqlarni bajarish ketma-ketligini aniqlash.

Bosqich – normativli. Mazkur bosqichda ajratilgan yo'nalishlar bo'yicha mas'ul kadrlar taqsimlanadi, qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun ishlar ajratib olinadi, ishni amalga oshirish muddatlari belgilanadi.

Bosqich – nazorat: reja bo'limlarining bajarilishi yuzasidan amalga oshiriladigan nazorat turlari va mazmunini aniqlash.

Rejalashtirish boshqarishga bevosita rahbarlik qilish yoki uni amalga oshirish yo'lidir. Boshqarishda belgilangan maqsad, tadbirlarni hayot-

ga tadbiriq etish uchun rejalashtirish kerak. So'ng uni ijrochilar bilan muvofiq ravishda amalga oshirish uchun zarur harakatlarni belgilash va ularni bajarish uchun zarur sharoitlarni yaratish zarur bo'ladi. Rejalashtirish qaror qabul qilish va ijrosini boshqarish uchun zarur bo'ladi. Rejalashtirishning mohiyati shundaki, unda boshqarishning maqsad va vazifalari aniqlanadi, har bir tadbirni bajarish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish va nazorat usuli aniqlanadi.

Rejalashtirish boshqarish modelini, fikriy nusxasini ishlab chiqarish demakdir. Rejalashtirish pedagoglar malakasini oshirish uchun zarur bo'lgan harakatlarni belgilash va ularni bajarish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish maqsadini va bunga erishish vosita, yo'llarini belgilash demakdir. Bunda amalga oshirilishi lozim bo'lgan talablar ketma-ketligi, bajarish muddati, shakli belgilanadi. Rejalashtirish boshqarish lozim bo'lgan sharoitlarni ma'lum ketma-ketlik, chizma, grafik yoki model tashkil etish maqsadida amalga oshirishi mumkin. Rejalashtirishda boshqarish bilan bog'liq harakatlarni o'zaro muvofiqlashtirilib, yuqori natijaga erishishni ta'minlash mumkin. Bu esa o'z navbatida jarayonga ishtirok etuvchilardan talab va munosabatlarni ongli va qat'iy tashkil etishni talab qiladi. Bu jarayonga yagona maqsadga erishish mumkin bo'ladi.

Rejalashtirish – bu ham ijtimoiy-iqtisodiy, ham pedagogik faoliyatning boshqarishning asosidir. Rejalashtirish – asosiy tamoyil. Rejalashtirish barcha xizmatning natijaviyligini aniqlash uchun xizmat qiladi.

Rejalashtirishning mohiyati faoliyatning asosiy turlari va aniq vazifalari bilan bog'liq chora-tadbirlarni aniqlash va bajarish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini rejalashtirishning maqsadi bir tomondan ma'muriy va pedagogik jamoaning, ikkinchi tomondan tarbiyalanuvchilar jamoasi harakatlari birligini ishlab chiqish uchun zarur bo'ladi. Rejalashtirishning maqsadi vazifalari bilan aniqlash uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish maqsadida amalga oshirishi mumkin. Aynan vazifalar aniq maktabgacha ta'lim muassasalari sharoitida bajarish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish maqsadida amalga oshirishi mumkin va "ko'ngilli" maqsadni qo'yadi.

Rejalashtirishning asosiy vazifalari quyidagilarda ko'rinadi:

- 1) tarbiya masalalari va o'sib kelayotgan avlodni o'qitish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish maqsadida amalga oshirishi mumkin;
- 2) pedagogik jamoa faoliyatidagi asosiy masalalarni aniqlash va bajarish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish maqsadida amalga oshirishi mumkin;
- 3) aniq chora-tadbirlar, ularni ijro etish muddatlari va maqsadlarini aniqlashda;
- 4) alohida ijrochilarni ularning faoliyatini ilmiy asoslangan rejalashtirish bilan tartiblashtirishda;

ta'lim muassasalarida mas'uliyatlilikni tarbiyalashda. Rejalashtirishga kirishish uchun maktabgacha ta'lim muassasasi muassasasi faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishga imkon beradigan asosiy qoidalarga tayanishi zarur. Rejalashtirish tamoyillariga asoslanib kiritish mumkin:

1. Rejalashtirishning *ilmiyligi* rejalarni boshqaruvning ilmiy uslubologik asoslariga asoslangan holda tuzishni talab etadi. Bu erda rejadagi tamoyilni nazarning aniqligi, uning hayotiyligi, rejalashtirilayotgan vazifalarni o'tkazishning pedagogik maqsadga muvofiqligi va muhimidir;

2. *Istiqbollik* rejalashtirish g'oyasining o'zida aks ettirib, ya'ni nafaqat hozirgi kelajak, balki aniq maqsad va vazifalarga yo'naltirilganlikni talab etadi. Maqsadga qaratilgan tarzda ishlashni talab etadi. Istiqbolli va rejalashtirishni uyg'unlashtirish ta'limiy vazifalarni bir necha yilga ajratib qo'yish, ulardan qanchasini bir yilda hal qilib bo'lmayligini talab qiladi;

3. *Real* rejalashtirish sharoitida aniq *pedagogik jamoaning* ehtiyojlarini hisobga olish muhim hisoblanadi. U yoki bu rejani amalga oshiruvchi MTMning asosiy tarkibi, tarbiyachilarining ma'naviyatini, yosh bilan bog'liq jihatlari, kasbiy faoliyatida ijobiy o'zgarishning mavjudligi kabi ta'lim muassasasi jamoasining asosiy ehtiyojlarini ko'rsatib beradi;

4. *Obyektivlik* tamoyilning mohiyati shundaki, maktabgacha ta'lim muassasalarining faoliyatini chuqur va har tomonlama pedagogik tahlil etish va mazkur yilda uning erishiladigan natijalari, ta'lim muassasasining obyektiv shart-sharoitlari bilan bog'liqlikda ko'rsatib beriladi.

5. *Uzviylik*. Eng avvalo, mazkur tamoyil ta'lim-tarbiya jarayoni, moddiy sharoitlar ta'minoti holati haqida ishonchli va ko'p hajmli axborot olishni talab etadi.

6. *Amaliylik*. Mazkur tamoyilning muhim talabi – o'quv va tarbiya jarayonlarini va ularning moddiy-texnik ta'minotining tashkiliy jihatdan o'zaro bog'liqlikda amalga oshirishidir. Tarbiyachilar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining yillik rejalarning o'zaro aloqadorligi va muvofiqligidir.

7. *Uzviylik*. Mazkur tamoyil o'quv-tarbiyaviy jarayonda barcha tamoyilning ishtirok etishini talab etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarishning quyidagi uchta asosiy shakli qo'llaniladi: 1) tashkiliy; 2) yillik; 3) yakuniy.

Istiqbolli rejalashtirish: Maktabgacha ta'lim muassasasining istiqbolli rejasi bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasidagi o'qish va o'ynash davrida xalq xo'jaligini rivojlantirishning rejalariga muvofiq bo'lgan eng asosiy yo'nalishlarini aniqlash maqsadida boshqaruvchi davlat va idoralarning maktabgacha ta'lim muassasasini rivojlantirish darajasini ta'minlovchi xalq ta'limi va maktabgacha ta'lim tizimining tarkibida tarbiyalash masalalari haqidagi ko'rsatmalarga asoslanib tuziladi.

Istiqbolli rejalashtirishning taxminiy mazmuni quyidagilardir:

I. Maktabgacha ta'lim muassasasining muhim vazifalarini bajarish va rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik muammolari.

II. Kadrlar bilan ishlash.

III. Ta'lim - tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish, unga ta'lim nazorat qilish muammolari.

IV. MTMning oila, maktab, jamoatchilik bilan hamkorlikda o'qitish muammolari.

V. Maktabgacha ta'lim muassasasining o'quv-moddiy bazasini takomillashtirish va kamlash.

Bu bo'limlarning taxminiy mazmunini yoritib o'tamiz.

I. Maktabgacha muassasasining muhim vazifalari va uning bajarishini ta'minlashning tashkiliy-pedagogik muammolari:

– maktabgacha yoshdagi bolalarning MTM va o'qitishning o'ziga xos tarbiyasining yo'lga qo'yilishini yaxshilash, ularda mehnat muvofiqlik va mehnat ahllariga hurmatni tarbiyalash;

– jamoaning bolalarni tarbiyalashda oilaga yordamini ko'rsatish va bolalar tarbiyasi uchun uning ma'suliyatini oshirish bo'yicha ta'lim muassasasidagi MTM kelishilgan holdagi harakatlarini ta'minlash, pedagogik va tashkiliy ta'lim tizimini ishlab chiqish;

– tarbiyachilarning doimiy mustaqil o'qishlari va kasb mahoratini o'zlashtirish uchun zaruriy sharoitlarni yaratish va ularning siyosiy va ta'lim doiralarini kengaytirish.

II. Kadrlar bilan ishlash:

– ilg'or tajriba maktablari, seminar, to'garak, konferentsiyalar tashkilotida qatnashtirish, malaka oshirish kurslarida o'qitish orqali tarbiyachilarning dunoqarashlarini rivojlantirish hamda kasb mahoratini takomillashtirish.

...ning mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash, ... ma'naviy va moddiy rag'batlantirishni takomillashtirish

... pedagogik tajribani o'rganish, umumlashtirish va joriy etishga

... badiiyaviy ishlarni takomillashtirish, unga rahbarlik va ... muammolari:

... gacha yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalashda MTM va ... shakl va uslublaridagi izchillikni ta'minlash;

... gacha ta'lim muassasasining ta'lim-tarbiyaviy ishiga mak- ... dagi bolalarni jismoniy, axloqiy, mehnat, aqliy, estetik ... ta'minlovchi kompleks yondashuvni amalga oshi-

... gacha yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalash shakl, uslub ... takomillashtirishga doir ish;

... bolalarda o'quv materialini tushuntirishning yuksak g'oya- ... iyiligi, tushunarlilikgi va ko'rgazmaliligi, aniqligi, ravshanligi ... ta'minlashga doir ish;

... gacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalash ishini takomll-

... gacha yoshdagi bolalarni badiiy-estetik jihatdan tarbiyalashni ... larida go'zallikni his qilishni, tabiat va jamiyatdagi go'zallik- ... va qadrlash ko'nikmasini, estetik did va badiiy ijod moho- ... biyalash.

... maktabgacha ta'lim muassasasining.oila, maktab, jamoatchilik bi- ... rikdagi ishi;

... pedagogik umumiy ta'limni ta'minlashga doir (ota-onalar maktab- ... aylar, konferentsiyalar, to'garaklar va shu kabilar);

... maktablar, jamoatchilik tashkilotlarining maktabgacha ta'lim muas- ... sidan otalig'i;

... maktabgacha ta'lim muassasaning o'quv-moddiy bazasini mus- ... shi (jihazlar) o'yin, o'quv, sport, xo'jalik) ni olish va remont ... o'yin, mehnat, o'quv faoliyati uchun qo'llanma, atributlarni ...

... maktabka kabinetini ijtimoiy-siyosiy, uslubik, badiiy adabiyot bilan

– maktabgacha ta'lim muassasasi binosini va hududini qurish, ko'kalamzorlashtirish.

Yillik rejalashtirish: Yillik reja aniq, real, maktabgacha ta'lim muassasasining butun hayotini qamrab oladigan, barcha ta'lim-tarbiyaviy ishlarining uzviyligi va izchilligini nazarda tutadigan, pedagoglar jamoasining o'tgan yildagi faoliyati natijalarini hisobga oladigan bo'lishi kerak.

Rejaning mazmuni, asosiy bo'limlari, uni tuzish usuli haqida uslubik adabiyot va yo'l-yo'riq noma xatlarda tavsiyalar berilgan bo'lishi kerak. Maktabgacha ta'lim muassasa tashabbusini qandaydir amaliyot bilan bog'ib qo'ymaydi. Barcha uchun shart bo'lgan ilmiy asoslar bilan birga ijodiy variantlash uchun ham o'rin qoldirilgan bo'lishi kerak. Tuzishda kasaba uyushmasi tashkiloti, shifokor, tibbiyot tarbiyachilarning qatnashishlari muhimdir. Shundagina u maktabgacha ta'lim xodimlari jamoa, ijodiy fikrning natijasi bo'ladi.

Yillik rejalashtirish butun o'quv yilini qamrab oladi. Yilning barcha o'quv yili davomida amalga oshiriladi va ta'lim jarayonini nazorat qilish uchun o'z ichiga oladi.

Yillik ish rejasi o'quv yilining boshlanishidan oldin avvalgi yilning pedagogik kengashida muhokama qilinadi va tasdiqlanadi. Yilning boshlanishiga tuman (shahar) uslub kabinetining tavsiyalarini o'z ichiga olgan bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasining o'quv yili uchun yilning barcha o'quv yilini Davlatimiz tomonidan barcha sohalar bo'yicha qabul qilingan hujjatlari, Xalq ta'limi bo'yicha me'yoriy hujjatlari, "Bolalar uchun", "Davlat talablari", "Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi" va boshqalar bilan bog'liq bo'lishi kerak. Maktabgacha ta'lim muassasasining o'tgan yildagi ishining natijalarini hisobga olish kerak.

Yillik reja aniq, maktabgacha ta'lim muassasasining butun hayotini qamrab oladigan, barcha ta'lim-tarbiyaviy ishlarining uzviyligi va izchilligini nazarda tutadigan, pedagoglar jamoasining o'tgan yildagi faoliyati natijalarini hisobga oladigan bo'lishi kerak.

Rejaning mazmuni, asosiy bo'limlari, uning tuzilishi haqida uslubik adabiyot va yo'l-yo'riq hujjatlarida tavsiyalar berilgan bo'lishi kerak. Barcha uchun shart bo'lgan ilmiy asoslangan talablar bilan bog'liq bo'lishi kerak. Variantlash uchun ham o'rin qoldirilgan. Yillik rejani tuzishda kasaba uyushmasi tashkiloti va shifokor, tibbiyot hamshirasi, tarbiyachilarning qatnashishlari muhimdir. Shundagina u maktabgacha ta'lim xodimlari jamoa, ijodiy fikrining natijasi bo'ladi.

ish rejainig strukturasi

qismi.

Maktabgacha ta'lim muassasa ishining asosiy vazifalari.

shakiliy-pedagogik ish.

Kadrlar bilan ishlash.

ta'lim-tarbiyaviy ishga rahbarlik va uni kontrol qilish.

Ota-onalar bilan ishlash.

Ma'muriy-xo'jalik ishi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida yillik rejani tuzish uchun muassa-

shiqbol rejasi asos bo'ladi.

Yillik rejalashtirish choraklar uchun tuziladi, u bir yillik rejaning

asos bo'lgan ko'rinishi hisoblanadi. Shu tarzda rejalashtirishning bunday

ko'rinishlari tarbiyachilar, tarbiyalanuvchilar va ota-onalar

faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Bu rejalar

bilan ish rejalarini boshqarish bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi.

Yillik rejalashtirish olinganda, boshqarish faoliyatida rejalashtirish vazifasining to'la

amalgosil bo'lishi ta'lim muassasasi faoliyati samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha ta'lim

muassasasi tarbiyala-

shularining ishi

Psixologik rivojlanish darajasini, maktabgacha yoshdagi bolalar rivo-

jlanish qo'yiladigan davlat talablarini hamda u asosida yaratilgan ta'lim-

talablarini yaxshi bilishi kerak. Reja tarbiyachiga dastur talablarini

amalgosil bir tekisda taqsimlashga yordam beradi hamda ta'lim-tarbiya ber-

ishining muvaffaqiyatli olib borilishini ta'minlash uchun zarur sharoitlarni

yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

2. Davomat daftari. Davomat daftari tikilgan, sahifalangan, rahbar tomonidan imzolangan bo'lishi kerak. Unda bolalarning soni yozilganidan so'ng har oyda imzolanadi. Davomat har oyda yopiladi.

3. Filtr daftari. Filtr daftari tikilgan, sahifalangan, mulohazalangan bo'lishi kerak. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: bolaning ismi va familiyasi; harorati, terisi; og'iz bo'shlig'iga yoki ota-onalar bilan suhbat hamda ilova.

4. Patronaj daftari. Patronaj daftari tikilgan, sahifalangan, mulohazalangan bo'lishi kerak. Unda bolaning oxirgi marta maktabga ta'lim muassasasiga kelgan kuni, o'tkazilgan patronaj, bolaga qaratilgan tashxis kabilar o'z aksini topishi lozim.

5. Ota-onalar haqida ma'lumot daftari.

6. O'z ustida ishlash daftari.

7. Uslubik uyushmaga qatnashish daftari.

8. Bolalar bilan yakka ishlash daftari.

9. "Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan talablari" asosida bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini yozib chiqarish (har olti oyda);

10. Tahlil daftari (o'zaro mashg'ulotlarni kuzatish);

11. Ota-onalar bilan o'tkaziladigan majlisi qarori daftari.

Har qanday tajribali tarbiyachi ham ilk bor maktabgacha ta'lim muassasasiga yosh tarbiyachi sifatida ishga kelgan va u yerda bolalarning malakalarni egallab yuqori darajaga ko'tariladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi yosh tarbiyachining dastlabki ish kunlari eng og'ir kunlari hisoblanadi. Bolalarda ularning yangi tarbiyachilari qanday ilk ishga uyg'otishi ham katta ahamiyatga egadir. Agarda u ikkilansa, qatnashish ko'rsatsa, kichkintoylar oldida muvaffaqiyatsizlikka duch kelgan bo'lsa, cho'chisa, bolalar buni tezda anglab oladilar va ularni boshqarish bo'lmaydi. «Guruhni eplolmaydi» deyishadi, bunday tarbiyachi bo'lmaydi. Yosh mutaxassis o'z muvaffaqiyatsizliklaridan chuqur tashvishlanadi, hatto o'zining kasbga yaroqliligiga gumonsiraydi.

Yosh tarbiyachilarga yordamni qanday uyushtirish kerakligi avvalo uni tajribali, bilimdon, bolalarni va o'z ishini sevadigan pedagog ishlaydigan guruhga yo'llash kerak. Eng yaxshi yordam pedagogika bilan qanday ishlash kerakligini ko'rsatishdir. Hech qanday maslahat gapirib berish, tushuntirishlar ko'rsatishdek yordam berolmaydi.

Yosh tarbiyachi bolalarning mustaqil faoliyatlarini uyushtira
Bolalar nima bilan shug'ullanishini bilmaydilar, pedagog
intizomni, tartibni o'rnatolmaydi. Uslubchi yoki bolalar
mudiri bolalarning bunday xatti-harakatlari sababini
nazarida bolalar bekorchilikdan to'polon qilayotgan bo'lsalar,
bolalar ularga ma'qul keladigan mashg'ulotlarni topish kerak
Bunday vaziyatlarda katta tarbiyachi tarbiyachiga bolalarning
faoliyatlariga mos keluvchi sharoitlarni qanday tashkil qilishni,
bolalar, mashg'ulotlarga jalb qilishni ko'rsatadi. Ustalik bilan,
sirlarini buzmay, bolalarga individual yondashuvni amalga
yordam beradi, qiynalayotgan va ishni yarim yo'lda tashlab
qo'rganlarga maslahatlar beradi, tushuntiradi, ko'maklashadi,
o'z faoliyatlarini hamma narsani oldindan tayyorlab qo'yib
ishni o'rgatadi; o'yin uchun sherik topishda yordamdashadi.
Ko'rgazmali misol tarbiyachiga bolalarning faoliyatlarini to'g'ri
yolda yordam beradi.

Yosh mutaxassis – ishni endi boshlayotgan yosh tarbiyachi
bolalar olib turishi uchun unga murabbiy-tajribaliroq va obro'liroq
bilimni biriktirish lozim.

Yosh mutaxassisning kasb mahoratini egallab olishi osonlik bilan
bo'ladi. Mana shuning uchun ham yosh pedagogni ishning ilg'or
usullari va usullarini egallashga, o'z bilimlarini doimo to'ldirib bori-
sh uchun o'qiganlar bilan cheklanmay, tarbiya sirlarini egallash ishtiyoqini
bilganlarga yo'llash katta tarbiyachining vazifasi hisoblanadi.

Yosh tarbiyachi ta'lim-tarbiya Maktabgacha ta'lim muassasasi ishini
umumiy rejalashtirish umuman va har bir yosh guruhida rejalashti-
rishning bevosita asosini ta'lim-tarbiya vazi-
yati aniqlanib, bolalar faoliyatining har bir asosiy turiga doir ta'-
lim-tarbiyaviy ish mazmuni «Bolajon» dasturida ochib berilgan. Reja-
ning mazmuni bu vazifa va mazmunlar yanada aniqlashtiriladi, ularni amal-
ga oshirish vaqti va izchilligi belgilanadi.

Umumiy ishning mazmuni, uslubi va usullari hamda uni tashkil etish
bolalar xulq-atvorini tarbiyalash mazmuni, uslubi va usullari,
madaniy-gigienik malakalarni shakllantirish, bolalar mehnati
sharoitlariga rahbarlik usullari, bolalarning bo'sh vaqt va ko'ngil
og'irligini tashkil etish, shuningdek ota - onalar bilan ishlash turlari va
sharoitlarini rejalashtirilishi lozim.

Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'limiy ishlar asosiy shakli mashg'ulotdir. Bunda o'qitish ta'limiy ishlar voqelikning turli sohalari haqidagi bilimlarni, aqliy va amaliy va ko'nikmalarni, o'quv faoliyati, bolalar nutqini o'qitish asoslari va shu kabilarni hal etishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Bu mazmun dasturning tevarak-atrof bilan tanishtirish o'zlashtirish, oddiy matematik tasavvurlarni rivojlantirish, ramziy plastilindan narsalar yasash, applikatsiya, qurish-yasash, musiqa jismoniy tarbiya singari asosiy bo'limlarida berilgan. Tegishli uslubikalarida ishlab chiqilgan mashg'ulotlar tizimi maktabgacha muassasasi va yosh guruhidagi muayyan ish sharoitlarini, ta'lim ilgarilash daraja va sur'atlarini, ularni u yoki bu mazmuni o'z ichiga xisobga olib rejalashtirishda foydalaniladi. Masalan, bolalarni tabiat tanishtirishga doir mashg'ulotlar tizimi qishloq joy yoki keng markazida, shimoliy va markaziy mintaqada va boshqa respublikada joylashgan maktabgacha ta'lim muassasasida turlicha bo'lib o'tiriladi.

O'qitishning har bir bo'limiga doir mashg'ulotlarni rejalashtirishda bilimlarni egallashning asosiy bosqichlari (boshlang'ich idrok, tushunish, ko'nikmalarni kengaytirish va umumlashtirish, ulardan hayotda foydalanish, bilimlarni yangi sharoitlarga ko'chirish) hisobga olinadi. Rejalashtirish mazmunining takrorlanishi va ularni asta-sekin murakkablashish nazarda tutiladi. Istalgan bo'limga doir mashg'ulotlarni rejalashtirishda mazkur bo'lim bilan bog'langan asosiy ta'lim-tarbiyaviy masalalar tashqari dasturning boshqa bo'limlaridan ayrim masalalarni ham ko'rib chiqish kerak. Mashg'ulotlarni bunday yaxlitlash ularning rivojlantiruvchi ta'lim rasini ancha oshiradi. Ammo rejalashtirishda ta'limiy ishlar qo'shilish birlashtirish ishning butun mazmunini jamlovchi yagona mavzu bo'lmamasligi kerak. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarixida o'qitish mavzuviy rejalashtirish, «tashkiliy momentlar»ga oid rejalashtirish bilimlarning tizimlilik va bolalarning aqliy rivojlantirish darajasida ta'minlamagan edi.

Bolalarni atrofidagi hayot va tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari bolalarga nutq o'zlashtirish mashg'ulotlari bilan, shuningdek tasviriy mashg'ulotlari bilan aloqasini o'rnatish ayniqsa muhimdir.

Ta'limiy ish mashg'ulotdan tashqarida: kundalik turmush, o'yin, musiqa, natda ham davom ettiriladi. Kunning turli vaqtida (ertalab, sayrinda) tabiat yach tabiat va ijtimoiy hayotning turli hodisalarini kuzatishni tashkil etadi.

5.

Ushbu ishlar ham rejalashtiriladi. Ular butun guruh bolalari bilan bolalarning kichik guruhlari bilan va yakka tartibda o'tkaziladi. Ushbu mashg'ulotlardan tashqari bilimning u yoki bu bo'limlariga bolalar yoki bolalarning kichik guruhlari bilan ta'limiy ishni rejalashtirish va tashkil qiladi. Bu maqsadda didaktik o'yinlar, didaktik mashqlar (masalan, nutqning tovush madaniyatiga doir, ma'naviyatini rivojlantirishga oid ish va boshqalar) dan foy-

laniladi. Ushbu ishlar qilib, rejada bolalar bilan ta'limiy ishning mazmuni ham, uni amalga oshirish shakllari ham aks etadi.

Ushbu ishning ma'naviy fazilatlarini tarbiyalash ta'lim-tarbiyaviy ish sifatida mashg'ulotlar, o'yinlar, mehnat va shu kabilarda hal qilinadi.

Ushbu ish uchun ma'naviy tarbiya ishining mustaqil bo'limi sifatida rejalashtirilmaydi. Bu ishning vazifa, mazmun va uslublari bolalarning faoliyat turlariga rahbarlikni rejalashtirishda ochib beriladi. Ammo bolalarning malakalarini shakllantirish (masalan, atrofdagi kishilarga munosabat va g'amxo'r munosabat, narsalarga tartibli va tejamkorlik ko'rsatish, madaniy-gigienik malakalar, o'yin, kitob burchaklarida o'yin va tartibni saqlash malakalari, o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalari va shu kabilar) bolalarning ma'lum harakat usullarini egallab olish va ularni saqlashda tutadi. Malakalarni tarbiyalash bevosita ta'sir usullari: harakat ko'rsatish, mashq qilishlar, ya'ni o'rgatish, odatlantirish va o'yinlarga oshiriladi, shuning uchun madaniy-gigienik malaka va o'yin xulq-atvor malakalarini rejalashtirish mumkin va lozim. Malakalarning hajmi, ularni shakllantirish izchilligi, shuningdek, tarbiyachi bolalarning o'rgatish usullari rejalashtiriladi.

Ushbu ish ertalabki soatda qilinadigan pedagogik ishning asosiy vazifasi bolalarning o'z faoliyatini o'zgartirish, quvnoq kayfiyat uyg'otishdir. Bunda bola faoliyati erkin bo'lib o'tadi va bolaning istagi va qiziqishiga tayaniladi, faoliyatlarning shakli va mazmuni qiziqarli bo'lishi ta'minlanadi.

Tarbiyachi har kuni ertalabki soatda bolalarni birlamchi tibbiy muayyana usosida qabul qiladi, ota-onalar bilan suhbat olib boradi, badanni muayyana mashqlarini o'tkazadi. Lekin bu vazifalar kundalik faoliyatda aks etmaydi.

Kundalik faoliyat bayonida ertalabki soatda tarbiyachi bolalar bilan muayyana mavzu yuzasidan qisqa suhbat uyushtirishi ko'rsatiladi, asosan bolalarning o'yin faoliyati uchun ajratiladi. Ijodiy o'yinlarni,

tinch o'yinlarni (qurish-yasash, rasmi kitoblarni tomosha qilish) o'tirish rejalashtiriladi.

Rejada bolalarning mehnat faoliyati keng yoritiladi. Mehnat faoliyatining to'rtta vazifalari besh kunga bo'linib yoziladi. Navbatchilik har bir kun uchun alohida rejalashtirilmaydi. Rejada navbatchilik kiritilsa, navbatchilik vazifasi murakkablashtirilsa yoki shartlarsiz bo'lsa, yangi mazmun alohida kiritiladi.

Bolalarning mustaqil faoliyati rejalashtirilmaydi, u bolalarning o'zlariga shiga va kayfiyatiga bog'liq. Har bir bola erkin holda o'zi istagan ta'lim markazini tanlashi va u yerda ishlashi mumkin. Tarbiyachi bolalarni kuzatishi va zarur holda unga yordam ko'rsatishi lozim.

Mashg'ulotning maqsadida tarbiyachi bolalarga beriladigan vazifalar va tarbiya vazifalarini ko'rsatadi, bolalar egallashi lozim bo'lgan bilim va ko'nikma va malakalarining hajmini aniq belgilaydi. Mashg'ulotning mazmuni rishi to'liq yozilmay, manbani muallifi, ishlanmaning betini ko'rsatib o'tish kifoya. So'ngra zaruriy jihoz va ko'rgazmalarni ko'rsatib beriladi. Mashg'ulot ishlanmasi yozilgan uslubik qo'llanma yo'q bo'lsa, tarbiyachi mashg'ulot ishlanmasini yozishi lozim.

Tarbiyachining sayrdagi asosiy vazifasi bolalar uchun faol, mazmunli, xilma-xil va qiziqarli faoliyatni tashkil etishdir. Sayr quyidagi faoliyat qismlarni o'z ichiga oladi: 1) kuzatish; 2) harakatli o'yin; 3) o'yin o'yinlar; 4) mehnat; 5) tinch o'yin.

Kunning ikkinchi yarmi bolalar bilan yakka ishlash, xilma-xil faoliyatni egallaydi: (ta'limiy, stol ustida, voqeaband, ixtiyoriy, talab qaratilgan), ko'ngilochar soatlar (har oyda 1-2 marta) rejalashtiriladi. Tarbiyachi kechki sayrda ixtiyoriy kuzatish, ixtiyoriy o'yin va o'ta o'yin bilan ish-lashni rejalashtiradi.

? NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Rejalashtirish deganda nima tushuniladi?
2. Maktabgacha ta'lim muassasasida pedagogik jarayonni rejalashtirishning o'ziga xosliklarini bayon eting.
3. Pedagogik jarayonni rejalashtirishda qanday tamoyillarga e'tibor berish etish zarur?
4. Rejaning qanday turlari mavjud?
5. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisining yillik, oylik va kundalik ish rejalari qanday tuzilishga ega?

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarining ish yuritish usuliga nimalar kiradi?
A) Alabki va kunning ikkinchi yarmida qanday ta'lim-tarbiya ishlari oshiriladi?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

Yillik rejani tuzishga asos bo'luvchi hujjat to'g'ri berilgan variantni aniqlang.

- A) Tarbiyachilarning kalendar rejasi
B) Muassasaning ta'lim - tarbiya ishlari bo'yicha rejasi
C) Muassasaning yakuniy rejasi
D) Muassasaning istiqbol rejasi

Davomat, filtr va potranaj daftarlari maktabgacha ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan qaysi hodimning ish hujjatlari bilan aniqlanadi?

- A) Uslubchi
B) Hamshira
C) Mudira
D) Tarbiyachi

Yosh tarbiyachilar ish o'rganishi uchun kimga biriktiriladi?

- A) Uslubchiga
B) Mudiraning o'zi ish o'rgatadi
C) Tajribali tarbiyachiga
D) Tarbiyachi yordamchisiga

Mashg'ulotlarni yillik rejasi maktabgacha ta'lim muassasasida qaysi yo'nalishdagi rejalari tarkibiga kiritiladi?

- A) Ta'lim-tarbiya ishlarini amalga oshirish rejasiga
B) Yillik reja tarkibiga
C) Istiqbolli reja tarkibiga
D) Yakuniy reja tarkibiga

Maktabgacha ta'lim muassasasida qabul qilinishi mumkin bo'lgan rejalardan qaysi reja to'g'ri berilgan qatorni aniqlang.

- A) Istiqbolli, yillik va yakuniy
B) Yillik va yakuniy
C) Oylik va kalendar reja
D) Istiqbol, yillik va oylik

XVIII bob. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI VA OILA

Oila tushunchasi va uning mohiyati

larning kichik guruhi⁴⁴.

Insonparvar demokratik huquqiy davlatda mavjud bo'lgan oila tushunchasi quyidagicha ta'rif mavjud: «Oila jamiyatning tabiiy va asosiy bo'lib, yuridik ma'noda nikoh, qarindoshlik, farzandlikka olib boshqa shakllarda bolalarni doimiy tarbiyaga olishdan kelib chiqqan tegishli huquq va majburiyatlar bilan bog'langan shaxslar doirasini iborat bo'lgan milliy mustaqillik mafkurasiga, umuminsoniy qadrlar va sharqona an'analarga asoslangan oilaviy munosabatlarni rivojlantirishni mustahkamlashga qaratilgan fuqarolar ittifoqidan iboratdir».

Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini, u nikoh va qon-qarindoshlik asoslanishi hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega shuningdek, jamiyat va davlat oilani, otalik, onalik va bolalikni himoya qiladi va oilaviy munosabatlarga umuminsoniy va milliy qadriyatlar jamoat etilishini ta'minlaydi⁴⁵.

Psixolog olimlar oilani kichik bir ijtimoiy guruh sifatida ta'riflaydi. Oilani tashkil etuvchi ushbu guruh nikoh orqali hamda yaqin urug'chilik rishtalari bilan bir-biriga bog'langan bo'lib, ular o'rtasidagi munosabatlarga xos bo'lgan muhim jihatlari – bu o'zaro mehr-muhabbat, g'amxo'rlik, mas'uliyatlilik va albatta, hayot, turmush tarzidagi umumiylikdir.

Sotsiologiya oilaga yaxlit ijtimoiy organizmning qismi, jamiyat bo'g'ini, ijtimoiy tarbiya jamoasi sifatida qaraydi. Ijtimoiy-iqtisodiy sohada sodir bo'layotgan o'zgarishlar albatta, oilada o'z aksini topadi. Buning boshqa – ishlab chiqarish, kasbiy, siyosiy ijtimoiy birlashmalardan farqli ravishda oila to'g'ridan-to'g'ri qayta qurishga uchramaydi. Oilaning axloqiy, psixologik jihatdan yangilanishi uzoq, murakkab, qarindoshlik qarshiliklarga bog'liq jarayondir.

44. Педагогический энциклопедический словарь – М., 2002. – С.257.

45. Karimova O. Oila huquqi asoslari – T.: 2003.

46. Qarang: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: «O'zbekiston», 2009 – 12–13-b.

47. Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi – T., 2006. – 10-b.

55.
oilaviy sohada yangi munosabat, yangi axloq me'orolarda sekin sur'atlarda amalga oshadi. Oilaviy o'zgarishlarning oshishida ijtimoiy-iqtisodiy omillardan tashqari, boshqa – biologik, demografik omillar ham ishtirok etadi. Oilalarning fikricha, odamlar hayotining birdan-bir to'g'ri yo'li oilalardir.

Inson uchun mehnat qobiliyatini tiklash va dam olish joyi. Shuningdek, oila muhim tarbiya o'chog'i hamdir. Oilada bolalar tarbiyasida oilalar, momolardan qolgan, ming yillar mobaynida hayot sinovlarini o'tatgan yaxshi udum, odatlar mavjud. Pedagogika fanlari doktori, professor M. Inomova oilaning quyidagi jihatlari alohida ajratib ko'rsatgan: birinchidan, oila o'ziga xos va takrorlanmas ta'sirga ega; ikkinchidan, oila bola uchun o'ziga xos «ko'zgu» bo'lib, otalarning shaxsiy namunasi, ibrati bola tarbiyasida muhim ahamiyat kasb

uchinchidan, oila o'ziga xos hissiyotlar olamidani iborat bo'lib, tabiiy va ba'zan salbiy his-tuyg'ular jamuljam bo'ladi; to'rtinchidan, oila sharoitida bolalarda o'zgalarga nisbatan ham-lik tuyg'ulari ham tarbiyalanadi;

beshinchidan, oiladagi maishiy turmushda bolaning ishtirok etishi axloqiy tarbiyaning muhim omili sanaladi; oltinchidan, oila – er-xotinlik, ota-onalik vazifalarini aks ettiradi. Oilaning bir-biriga bo'lgan muhabbati bolaga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy tarbiyaviy omillardan biriga aylanishi mumkin⁴⁸. Demak, oila – tarbiyaviy jamoa va hech kim hech qanday holatda oilaning vazifasini bajara olmaydi.

Oila hayoti ko'p tomonlamali munosabatlar bilan tavsiflanadi: ijtimoiy, biologik, xo'jalik-iqtisodiy, axloqiy, psixologik. Oila rivojining bir bosqichi bir funksiyasining tugashi, boshqasining paydo bo'lishi, oila a'zolarining ijtimoiy faoliyatining o'sib borish ko'lamini va tavsifi oila bo'g'liq. V.A. Slastenin, I.F. Isayev, E.N. Isayevlarning fikricha, oila hayot va odamlarga munosabati bo'yicha muhim ijtimoiy ahamiyatga ega funksiyalarni bajaradi.

Bolalarni maktabga tayyorlashda oilaning o'rni

Bolalarni maktabga tayyorlashda oila alohida ahamiyat kasb etadigan maskandir. Bola tarbiyasi oilaning barcha a'zolaridan natijalidir.

Inomova M. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi – T., 1999. – 20–21-b.

kamlash maktabgacha tarbiya muassasalari xodimlari, pedagog
bu sohada ilmiy ish olib boruvchi tadqiqotchilar va uslubchilarning
vazifasidir.

larni tarbiyalash davlat ahamiyatidagi vazifadir. Uning to'g'ri hal
tarbiya ishining quyilishiga kompleks yondoshishga tarbiyaviy
salarning, oila va jamiyatchilikning to'liq o'zaro ta'siri va
larning birligiga bog'liq.

lalar maktab ta'limiga tayyorgarligiga ta'sir etuvchi omillar xaqida
ekanmiz, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni oilada tarbiya-
ota-onalar bilan hamkorlikda, bundan keyin yanada takomillashtirish
ini izlab topilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Oilaviy tarbiyaning
iy tarbiya bilan aloqasini mustahkamlashda maktabgacha tarbiya
asasi xodimlarining, pedagog olimlar, bu sohada ilmiy ish olib
chi tadqiqotchi va uslubistlarning o'rni juda ham kattadir.

Maktabgacha ta'lim muassasining oila bilan ishlash shakllari

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizomga muvofiq bola maktabgacha ta'limni uyda ota-onalarning mustaqil ta'lim berishi orqali yoki doimiy fa-

at ko'rsatadigan maktabgacha tarbiya muassasalarida, shuningdek maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb qilingan bolalar uchun bolalar chasida, maktablarda, mahallalarda tashkil etilgan maxsus guruhlar markazlarda oladi. Bola kunning asosiy qismini maktabgacha ta'lim muassasasida o'tkazsa ham, inson kamoloti uchun eng muhim bo'lgan lardan biri tarbiyaning tamal toshi oilada qo'yiladi. Shu sababli ham maktabgacha pedagogikaning asosiy maqsadi bo'lgan bolalarni maktab gacha ta'limiga har tomonlama tayyorlashda maktabgacha ta'lim muassasasi n oila hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarining oila bilan ishlash tizimida aniq maqsad, mazmun bo'lishi k. Maktabgacha ta'lim muassasasining ota-onalar bilan ishlashida keng oli ommasi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil qillish tufayli larni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlari ota-onalar va oila bilan hamkorlikdagi laridan eng keng tarqalgan shakl va usullarini keltiramiz:

• *Ota-ona va oila bilan yakkama-yakka ishlash.* Bunda oilaga tarbiya-ning borishi, ota-onalar uchun suhbat o'tkazish, ularga maslahat rish, ota-onalarni bolaning maktabgacha ta'lim muassasadagi hayoti dan tanishtirish kabilar kiradi.

yotda ular ana shu bilganlarini qanday amalga oshirishi mumkinligi haqida kelishlari mumkin. Tarbiyachi va ota-onalarning o'zaro munosabati yagona to'g'ri shakli – bu o'zaro hurmat. Qachonki, nazariy shakl talab almashish, maslahat va birgalikda muhokama, yagona qaror shakli talab ikkala tomon uchun ham qoniqish hosil qiladi. Bunday munosabatning qimmatli shundaki, tarbiyachilarda ham, ota-onalarda ham javobgarlik hissini, talabchanlik, fuqarolik burchini rivojlantiradi.

Ota-onalarning ish joylariga “Rivojlanish xaritasi”, “Oqibati kabilarni olib borish kutilgan natijalarni bermaydi. Ota-onalarning suhbatda “qora ro'yxat”dagi ma'lumotlardan foydalanish ham yomon natijada bermaydi, chunki birinchidan, ota-onalarda bolalaridan norozilik hissi bo'ladi, ikkinchidan ta'lim muassasasiga nisbatan ularda salbiy munosabat shakllanadi. Keyin ota-onalar ta'lim muassasasiga borib, bolalarini ko'rib, ular bolalari haqida yomon fikr aytganliklari uchun ko'ngli tarqalgan bo'lib, aytib arz qiladi. Ba'zan bunday holat oilada ota-ona munosabatini yomonlashuviga ham olib keladi. Oxir-oqibat bolada ta'lim muassasasiga nisbatan ham, tarbiyachilarga nisbatan ham salbiy munosabat hosil bo'ladi. Tarbiyachi tarbiyaviy ish shakl va uslublarini tanlashda qabul qilgan qaror va talab bolalar ko'z oldida ota-onaning obro'sini mustahkamlash va oshirishga imkon berishini hisobga olishi kerak.

Ikkinchi qoida. Ota-onalarning tarbiyalovchi imkoniyatlariga ega bo'lish, ularning pedagogik madaniyati darajasi va tarbiyalashdagi tajribaligini oshirish. Ko'pchilik ota-onalar psixologik jihatdan barcha talablarni qabul qilishga tayyor bo'lishsa ham, biroq shunday ota-onalar ham bo'ladi, ki, bolalarni tarbiyalashga mas'uliyat bilan yondashish va bu jarayonni chuqur tushunishga doir yetarlicha ma'lumotga va pedagogik tayyorgarlikka ega emas.

Uchinchi qoida. Pedagogik takt, oila hayotiga nojo'ya aralashib, oila hayoti yo'l qo'yilmasligi. Tarbiyachi – rasmiy shaxs, biroq u o'z faoliyatini oila hayotining maxfiy tomonlariga, “boshqalar”dan sir saqlanadigan tomonlariga ham daxldor bo'ladi. Yaxshi tarbiyachi oila uchun bo'lgan talablarni bo'lmaydi, ota-onalar yordam qidirganlarida ularning bu vaziyatni qabul qilish chiqishlariga ishonadi, maslahat beradi. Oila qanday bo'lishi, ota-onalarning tarbiyachilar bilan qanday bo'lishlariga qaramasdan, tarbiyachi ham o'z vaqt uddaburon, yordamga tayyor bo'lishi kerak. Oila haqidagi hammasi narsaga yaxshi tomondan e'tibor qaratishi, tarbiyada ota-onalarga yordam ko'rsatishi kerak.

li qoida. Oilaviy muammolarni hal qilishga doir qaror qabul qilishda ko'tarinki ruh va kayfiyat, bolaning ijobiy sifatleri, oila a'zolarining kuchli tomonlari, shaxsni muvaffaqiyatli rivojlantirishga qaratilgan tarbiyalanuvchining xarakterini shakllanishi qiyinchiliklarsiz, qiyinchiliklarsiz kechmaydi. Agar bu jarayon shaxs rivojlanishi uchun zarur bo'lgan namoyon bo'lishi sifatida idrok etilsa, u holda mazkur muammo qarama-qarshilik, kutilmagan natijalar tarbiyachining sarf qilishiga olib kelmaydi. Hammamizga yaxshi ma'lumki, oila a'zolari tomonidan berilgan pedagogik vazifalarni hal etishning o'nlab usullari mavjud, ular orasidan faqat biri mazkur aniq vaziyat uchun to'g'ri bo'lib chiqadi. Buning uchun ham maktabgacha pedagogikaga tayyor ko'rsatma berilmagan, shaxsiga samarali ta'sir etishning umumiy qonuniyatlari va usullari bilan sifatida qarash kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va oila o'rtasida hamkorlik o'rnatish uchun, pedagoglar jamoasi va ota-onalar birgalikda faol ishtirok etish zarur bo'ladi. Shundagina bola tarbiyasida kutilgan natijalarga erishish

o'ta-onalar bilan ishlashda quyidagi alohida ish shakllaridan foydalanish kerak: suhbatlar, maslahatlar, oilalarga borish, ayrim ota-onalarni bog'lanish, maslahat berish, alohida esdaliklar va ko'chma papkalardan foydalanish. Buning uchun uyiga borishdan ko'zlangan maqsad-oila sharoiti, bolaning xarakterini, xulqi, qiziqishlari, ota-onasi va oila a'zolari bilan tanishish, shu bilan birga ota-onalarni bola tarbiyasining samarali usullari bilan tanishtirish kerak. Buning uchun bola tarbiyasidagi ijobiy tajribalarini o'rganib, ommalash-

tarbiyachi bolaning uyiga tekshiruvchi sifatida emas, balki do'st, oila a'zolari sifatida tarbiyasidek murakkab ishda yordam beruvchi sifatida borishi, oila a'zolari bilan nazokat va xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishi kerak. Tarbiyachi har bir oilaga har gal borishidan avval o'z oldiga aniq vazifa qo'yishi, qaysi mavzuda suhbatlashishini oldindan belgilab olishi kerak. Ota-onalarga beriladigan savollar puxta o'ylangan bo'lishi kerak. Suhbat shunday tuzilishi kerakki, tarbiyachi bilan ota-ona bir-birlarini tushunishlari, ular o'rtasida ishonchli aloqa o'rnatilishi darkor. Suhbatdan oldin tarbiyachi shu oila to'g'risida (ota-onalarning fe'l-atvori, oilaviy munosabatlar, bolaning rivojlanish darajasi) to'g'risida o'z tasavvurlarga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi ota-onalar hurmati va ishonchini qozonmoq uchun avval ota-onalarga bolaning ijobiy

fazilatlari to'g'risida fikr, mulohazalarini bilib olish va hayotini qanday tashkil etish kerakligi, ota-onalarga taklif qilib berish mumkinligi, bolaning kim ekanligi, ota-onalarni nashtirish, kattalarga hurmat ruhida tarbiyatchilik ishlarini bajarishlari mazmuni va usullari bo'yicha tavsiyalar berish.

Albatta, tarbiyachining oila bilan olib boriladigan ishlarining yoshi, imkoniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari va sharoitlari hisobga olinishi kerak.

Tarbiyachining ota-onalarga beradigan takliflari muvaffaqiyatli ishonarli bo'lishi uchun ota-onalar yoki oilaning boshqaruvi tabdgacha ta'lim muassasasiga taklif qilinadi. Bunda ota-onalarning navbatchilik vazifasini qanday bajarayotganini yoki bajarayotganini avval u qanday kiyinayotganini ko'radilar va bolalarning ota-onalari bilan niyatlariga ishonch hosil qiladilar.

Oilaga borishning maqsad va mazmuni tarbiyachining ota-onalari bilan botida, kundalik daftarida aks ettirilishi kerak. Tarbiyachining ota-onalari bilan ota-onalarning oilasiga yiligi kamida 2 marta borishi kerak.

Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarining mazmuni va usullari bo'lib, unda ayrim masalalar birgalikda muhokama qilinadi. Masalan:

- bolalarni tarbiyalashda oilaning roli, ota-onalarning ota-onalari tomonidan qabul qilingan qonunlar, bolalarni maktabga tayyorlash haqida;
- maktabgacha tarbiya muassasalarining yillik ish rejasini bajarish haqida;
- ota-onalar jamoatchiligining ishi haqidagi masalalar haqida muhokama qilishidir.

Bu masalalarni jamoa bo'lib muhokama qilish uchun ota-onalar guruhini va umumiy majlislari, maslahatlar, konferensiyalar, seminarlar, kechalari kabi ish shakllari jamoa ish shakllariga kiradi.

Ota-onalar majlisi. Ota-onalar majlisiga bog'lanadigan ota-onalar va bolalarining ota-onalari, parallel guruhlar ota-onalari va bolalarining ota-onalari taklif etilishi mumkin.

Umumiy majlisda ota-onalarni maktabgacha ta'lim muassasasida har tomonlama rivojlantirish va tarbiyalash vazifalari ota-onalarni ota-onalar qo'mitasining faoliyati, oila tarbiyasidagi ishlarini bajarish bilan tanishtiriladi. Bunda majlisda mudira yoki mudirning o'rinbosari ma'ro'za qiladi, ota-onalar so'zga chiqishadi, bolalar gapirishlari, ta'lim-tarbiya ishidagi yutuq va kamchiliklarni aniqlash haqida muhokama beradi, oila va jamoatchilik aloqasini mustahkamlaydi, ota-onalarni

qilayotgan bo'lsa ham tanbeh bermaslik, o'z taassurotlarini o'z ko'rik tugagandan so'ng bolalar ishtirokisiz aytish mumkinligi kabi qoidalariga rioya qilishni iltimos qiliniadi.

Ochiq eshiklar kunini o'tkazishga tayyorlanayotganda fotosuratlar taklif etish, keyinchalik esa «Ota-onalar bizning mehmonimiz» «Bizda ochiq eshiklar kuni» mavzuida fotoko'rgazma tashkil etish mumkin. Bu ko'rgazma maktabgacha ta'lim muassasasiga shu kuni ta'lim buyurmagan ota va onalarda ancha qiziqish uyg'otadi.

Bolalarni tarbiyalash san'ati haqida ma'ruza va suhbatlar o'tkazish tashkil etish mumkin. Masalan, respublikamiz, viloyatlar, tumanning ota-onalar va mahalladagi namunali oilalardan tanlab olib, oilalarda ota-onalar o'z rashidagi birlik, o'zaro munosabatda rostgo'ylik, samimiyluk va mehribonlik sevarlik yuqori axloqiy g'oyalarni shakllantiradi mazmunidagi suhbatlar o'tkazish ma'ruzalarni o'tkazib turish samara beradi.

Ota-onalar bilan maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish va uning mazmuni maktabgacha ta'lim tarbiya muassasasi ishlayotgan sharoitlarga bog'liqlidir. Birgalikdagi faoliyat kerakli darajada amalga oshiriladigan joyda o'zaro yordam berish birini tushunish, topshirilgan ishga javobgarlik holati vujudga keladi.

Maktabgacha tarbiya muassasalarida ota-onalar va boshqa oila a'zolari uchun o'tkaziladigan kechalar mavzuli xarakterga ega bo'lib, «Musiqiy hayot», «Bola hayotida kitob», «Bola va tabiat» kabi mavzularni tanlash mumkin. Hamkorlikning bu shaklining o'ziga xosligi shundaki, tanlov qisqacha axborotdan so'ng yig'ilganlarga bolalarning, maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarining, ota-onalarning badiiy chiqishlarini ko'rsatish tavsifiya qilinadi. Masalan, musiqiy rahbarning chiqishidan so'ng bolalar o'zlari o'rgangan ashula, o'yinlarni bajarishadi, sahnalar ko'rsatishadi yoki biror ertak sahnalashtiriladi.

Bunday kechalar uchun «Bolani qanday sevish kerak?», «Bolalarning tarbiyasida otaning roli», «Biz o'z bolalarimizni bilamizmi?», «Savol va javoblar kechasi» va hokazo mavzularni tanlash mumkin.

Ota-onalarning bolalar yozuvchilari, shoirlari, bastakorlari bilan uchrashuvlari foydalidir. Oila bilan ishlashning og'zaki jurnal, yumaloq stol atrofida uchrashuv kabi shakllari yaxshi natija beradi, bunda pedagog shifokor, huquqshunos va hokazolar ishtirok etadilar. Bolalar tarbiyasida zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishda ota-onalarga yordam berish maqsadida ular uchun qisqa muddatli to'garaklar tashkil etish

maslh'ulotlarda bolalar kiyimini bichish va tikishni, to'qishni, ovqatlar tayyorlashni o'rganishadi. Ular bilan bolalar ashulalari tanoladi, yasama o'yinchoqlar tayyorlash san'ati o'rgatiladi va hokazo. Ota-onalar bilan o'tkaziladigan savol va javob kechalari, ochiq eshiklar kunlari diqqatga sazovordir. Ota-onalarni tanlov xarakteridagi amaliy-pedagogik ishlarga jalb qilish, masalan, yumshoq o'yinchoqlar tayyorlash, suv va qum bilan o'ynash uchun o'yinchoqlar yasash, syujetli o'yinlar, maydonchalarni ko'kalamzorlashtirish uchun jihozlar tayyorlash muhim tadbirlardir.

Bunday tanlovlar yillik rejada o'z ifodasini topgan bo'lishi kerak. Tanlov shartlarini umumiy ota-onalar majlisida muhokama qilish va amaliy qullatib olish kerak.

Savol ishtirokchi ota-onalarga tashakkurnoma e'lon qilib, ish joylariga yordam berish kerak, bundan ular ma'naviy qoniqish oladilar.

Bunday ishlarni o'tkazishda katta yoshdagilarni ham yordam chiqarish kerak. Buvi va buvalarning amaliy maslahatlari, ularning boy tajribalari yosh ota-onalar uchun ham, tarbiyachilar uchun ham foydali natlidir.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Oila tushunchasiga ta'rif bering.
2. Oilaning psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy talqinini bayon eting.
3. Qanday asoslarga ko'ra oilaning vazifalarini tasnif etish mumkin?
4. Jamiyatga munosabati bo'yicha oilaning vazifalarini aytib bering.
5. Insonlarga munosabati bo'yicha oilaning vazifalariga nimalar kiradi?
6. Pedagogik-psixologik adabiyotlarda hozirgi zamon oilasining vazifalari qanday?
7. Oilaning tarbiyaviy funksiyasining mohiyatini tushuntiring.
8. Oila bilan aloqalarni yo'lga qo'yish qoidalarini bayon eting.
9. Maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan olib boradigan aloqalarining nechta shaklini ajratib ko'rsatish mumkin?
10. Maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan olib boradigan aloqalarining jamoaviy shakllariga nimalar kiradi?
11. Maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan olib boradigan aloqalarining individual shakllariga nimalar kiradi?

?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

- 1. Oilada bolaga qanday tarbiya turlari o'rgatilib birlashti?**
  - A) Ma'naviy-axloqiy tarbiya
  - B) Estetik tarbiya
  - C) Jismoniy va mehnat tarbiyasi
  - D) Barcha javoblar to'g'ri
- 2. Maktabgacha ta'lim muassasi oila bilan olib boradigan ta'lim qanday shakllarda yo'lga qo'yilgan?**
  - A) Jamoaviy, individual
  - B) Guruh, yakka
  - C) Tarbiyachi va ota-ona
  - D) Mudira va uslubchi
- 3. Maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan olib boradigan ishlarining jamoaviy shakllari to'g'ri berilgan javobni aniqlang?**
  - A) Pedagogik ma'ruza, pedagogik majburiy o'qish
  - B) Oilaga tashrif buyurish
  - C) Pedagogik topshiriq
  - D) Pedagogik maslahat
- 4. Ota - onalar bilan ishlashda pedagogik maslahat birlashtirish shaklining asosi nimadan iborat?**
  - A) Ota-onalar majlisini o'tkazish
  - B) Uyga tashrif
  - C) Ota-onalar savollariga javob berish
  - D) Ko'rgazmalar uyushtirish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi /Tuzuvchilar Sh.Qurbonov, Davlatov R.Ahliiddinov. Nashr uchun mas'ul: T.Risqiev. - T.: «Sharq» nashriyoti, 1999. - 182 b.
- Karimov. I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining omili. - T.: «O'zbekiston», 1997. - 62 b.
- Karimov. I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. - T.: «O'zbekiston», 1997. - 56 b.
- Karimov I.A. Yuksak malakali mutaxassislar - taraqqiyot omili. - T.: «O'zbekiston», 1995. - 24 b.
- Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: «O'zbekiston», 2008. - 173 b.
- Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. - T.: «O'zbekiston», 1997. - 138 b.
- Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi /Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: «Sharq» nashriyoti-matbaa konserni. 1997. - 20-29-b.
- Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: «O'zbekiston», 1997. - B. 31-61.
- Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi. - T.: «O'zbekiston», 1997. - 40 b.
- Karimov I.A. «Bolajon» tayanch dasturi. - T.: «Sano-standart», 2010. - 229-b.
- Karimov I.A. Abdurahimova D. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish: Ped.fan.nom. ... diss. - T.: 1998. - 18 b.
- Karimov I.A. Azizova Z. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. - T., 2010. - 90 b.
- Karimov I.A. Boboyeva D.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini oshirish jarayonida ertaklar asosida atrof-muhit bilan tanishtirish //Ilmiy xabarlar. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU. 2000. - 103-105-b.
- Karimov I.A. Boboyeva D.R. Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasining muvaffaqiyatli mezonlari // Pedagogik ta'lim j. - T.: 2001. 2-son. 65-66-b.

15. Boboyeva D.R. Tevarak-atrofni o'rganishda maktab yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirish ... diss. avtoref. – T.: 2001. – 25 b.

16. Bolalar bog'chasida tarbiyaning mazmuni //Maktab pedagogika. Ikki qismli. 1-qism /V.I.Loginova va P.R.Samorukova – T.: «Tarbiyachi», 1991. – 256 b.

17. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку уверенность в себе, истинное достоинство и любовь // Питер, 1994. – 160 с.

18. Global ta'lim /Tarbiyachilar uchun qo'llanma. – T.: 2005. – 116 b.

19. Дошкольная педагогика /Учебное пособие // В.И.Ядэшко, Ф.А.Сохина. – М.: «Просвещение», 1996. – 116 с.

20. Жумашева Г.Х. Формирование основ культуры школьников на каракалпакском языке (группы с русским обучением) средствами театрализованных игр: Дисс. ... канд. пед. наук. – Т.: 1996. – 140 с.

21. Касымова Х.И. Использование национальных традиций в нравственном воспитании детей старшего дошкольного возраста: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Т.: 2001. – 27 с.

22. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика // «ACADEMA», 2000. – 416 с.

23. Komilova G.O. Maktabgacha yoshdagi (5–6 yosh) bolalarning ekologik tarbiya berishda xalq topishmoqlaridan foydalanish pedagogik imkoniyatlari / Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – T.: O'zPFITi, 2005. – 22 b.

24. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga davlat talablari. – T.: O'zPFITi, 1999. – 23 b.

25. Maktabgacha pedagogika. – T.: «Tarbiyachi», 1991. – 256 b.

26. Maktabgacha ta'limning davlat standarti. – T.: O'zPFITi, 1999. – 39 b.

27. Mahkamova M.Yu. Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik madaniyatini shakllantirish: Ped.fan.nomz. ... diss. avtoref. – T.: 2001. – 22 b.

28. Mahmudova D.Y. Maxsus ta'lim muassasalari tarbiyachilari uchun psixologik xizmat ko'rsatishning amaliy jihatlari (Ushbu ishni muhokama qilish uchun). – T.: T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITi, 2007. – 116 b.

- Николаева С.Н., Комарова И. Сюжетные игры в экологическом воспитании дошкольников игровые обучающ. ситуации с игрушками и дидактич. игры по типу и литератур. Персонаж. Пособ. для пед. дошкольных учреждений. – М.: Изд-во «ГНОМИД», 2003. 127 с.
30. Oila pedagogikasi /O.Hasanboyevaning umumiy tahriri ostida. – Tarbiyachi, 2007. – 384 b.
31. Ochilov.M. Muallim – qalb me'mori. – T.: «Tarbiyachi», 2001. – 127 b.
32. Ochilov M., Ochilova N. Tarbiyachi odobi. – T.: «Tarbiyachi», 2007. – 132 b.
33. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism/ Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism/ ta'lim muassasalari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjaeva va boshq. – «Iqtisod-moliya», 2007. – 379 b.
34. Подготовка детей к школе в детском саду /Под ред. Ф.А.Сохина, Тарунтаевой. – М.: «Педагогика», 1997. – 159 с.
35. Rasulova M.SH. Bolalarni maktabga tayyorlash va tayyorligini baholash mezonlari. – T.: O'zPFITI, 1994. – 24 b.
36. Тешабоева К.Ф. Подготовка будущ. дошкольных работников к использованию материалов киргизской народной педагогики: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Т.: 1994. – 26 с.
37. Tug'ilgan kundan boshlab bir yoshgacha bo'lgan farzandlar tarbiyasi /Ota-onalar uchun uslubiy qo'llanma. M.Solihova va boshq. – T.: TDU, 2003. – 64 b.
38. Туленова Х.Б. Совершенствование физического воспитания детей до школьных учреждений в возрасте 5-7 лет: Автореф. дисс. ... канд.пед. наук. – Т.: 2000. – 26 с.
39. Umarova M. Bolalarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish (Uslubik qo'llanma). – T., TDPU, 2007. – 95 b.
40. Xalilova M.R. Maktabgacha ta'lim muassasalari katta guruh shidagi bolalarda ekologik tushunchalarni shakllan-tirishning pedagogik asoslari / Ped. fan. nomz. ... dis. avtoreferati. – T.: O'zPFITI, 2006. – 20 b.
41. Yusupova P. Maktabgacha pedagogika. – T.: «Tarbiyachi», 1993. – 264 b.
42. Yusupova P. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya o'tirish. – T.: «O'zbekiston», 1995. – 224 b.

43. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi / Dorilfununlar talab uchun qo'llanma. – T.: «Tarbiyachi», 1990. – 184 b.

44. Hasanboev J., Turopova M., Hasanboyeva O. Ma'naviyat tarbiya asoslari. – T.: «G'. G'ulom nomidagi Adabiyot nashriyoti», 1996. – 110 b.

45. Hoshimov K., Inomova M., Nishonova S., Hasanov B. Pedagogik tarbiya asoslari. – T.: «Tarbiyachi», 1996. – 447 b.

TAYANCH SO'ZLAR LUG'ATI

O'zbek tilida	Rus tilida	Ingliz tilida
Maktabgacha	Дошкольный	Preschool
Ta'lim	Образование	Formation
Pedagogika	Педагогика	Pedagogical
An'analar	Традиция	Tradition
Axloq	Нравственность	Morality
Oila	Семья	Family
Madaniyat	Культура	Culture
Qadriyatlar	Ценности	Value
O'quvchi	Учащийся	Student
Sinf	Класс	Class
Pedagogika	Педагогика	Pedagogika
Oila	Семья	Family
Shakllantirish	Формирование	Shaping
Mafkura	Идеология	Ideology
Avaylash	Беречь	Keep
Istiqlol	Независимость	Independence
Maqsad	Цель	Purpose
Ma'naviyat	Духовность	Duhovnosti
Meros	Наследство	Inheritance
Uslub	Стиль	Style
Mohiyat	Сущность	Essence
Dunyoqarash	Мировоззрение	Worldoutlook
Xususiyat	Особенность	Particularity
Samarador	Плодотворный	Seminal
Ong	Сознание	Consciousness
Kamol	Совершенство	Perfection
Tuyg'u	Чувство	Feeling
Madaniyat	Культура	Culture
Bunyodkorlik	Созидательная деятельность	Creative activity
Kelajak	Будущее	Future
Porloq	Сияющий	Shining
Faxr	Гордость	Pride
O'tmish	Прошедший	Passed
Milliy	Национальный	National
Anglash	Осознавать	Realize
Odamlarcha	По человечески	On humanly
Qadriyatlar	Ценности	Value

37	Boylik	Богатство
38	Asos	Основа
39	Urf-odat	Обычай и привычки
40	An'ana	Традиция
41	Xullas	Одним словом
42	Daxldor	Касающийся
43	Barcha	Весь
44	G'oya	Идея
45	Namuna	Образец
46	Tanishish	Знакомиться
47	Kuzatuv	Наблюдать
48	Ajoyib	Удивительный
49	Qobiliyat	Способность
50	Orzu	Мечта
51	Umid	Надежда
52	Kelajak	Будущее
53	Intilish	Стремиться
54	Qalb	Душа
55	Ezgulik	Благодетель
56	Xulq	Поведение
57	Yo'naltirish	Направлять
58	Ayniqsa	Особенно
59	Xolis	Беспристрастный
60	Talqin	Интерпретация
61	Tushunish	Понимать
62	O'zlashtirish	Осваиваться
63	Ta'sir	Влияние
64	Muruvvat	Человечность
65	Tasavvur	Представление
66	Ijtimoiy	Общественный
67	Siyosiy	Политический
68	Sadoqat	Преданность
69	Nazariya	Теория
70	Asosiy	Основной
71	Tamoyil	Склонность
72	Obyektiv	Объектив
73	Yondashuv	Подход
74	Baholash	Оценить
75	Tadqiqot	Исследование
76	Jarayon	Процесс

ASOSIY TUSHUNCHALARNING IZOHLI LUG'ATI

Axloq (lotincha "moralis" – xulq-atvor ma'nosini bildiradi) - ijtimoiy Sabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qurumi, mezonlari yig'indisi.

Axloqiy ong – shaxsga axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalari asosidagi nazariy bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Aqliy tarbiya – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilim berish. uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Asosiy bilim – bolaning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar to'plami.

Atanparvarlik (lotincha "patriotes" – vatandosh, "patris" – vatan, "pater" – shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani) – millatdan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urishi hamda uning qiyofa istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat. **Erba**l – bilim (ma'lumot, axborot)larni so'z yordamida (og'zaki) yozib berish, ifoda etish.

Didaktika (ta'lim nazariyasi) – (yunoncha "didaktikos" – "didaktika" – "tashvish" – "didasko" – "o'rganuvchi") – ta'limning nazariy jihatlari va jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, tarbiyachi va talimlarning faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, uslub, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolari)ni o'rganuvchi fan.

Didaktik tashxis maqsadi – o'quv jarayonining samaradorligini baholash, baholash va tahlil qilish.

Didaktik tizim (yunoncha "systema" – yaxlit, qismlarda tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayonining muvofiqlik holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Ujumoa (lotincha "kollektivus" so'zining tarjimai bo'lib, yig'ilma, majlis, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma'nolarni anglatadi) – bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Idrok – aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adapto – moslashish) – guruh va shaxslar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va o'zaro ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Individ (lotincha "individium" bo'linmas, yagona, alohida shaxs) ma'nolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamida tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik – shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.

Iqtisodiy ta'lim – bolalarga xo'jalik yuritish tizimi (oilalar, mahallalar, shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni qo'riqlash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokimiyat to'g'risidagi nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon).

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan an'anaviy fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

Ko'nikma – olingan bilimlarga asoslanib qo'yilgan vazifalarni bajarish shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig'indisi.

Maktabgacha pedagogika – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Malaka – ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi.

Materialni og'zaki bayon qilish uslublari – o'quv materialini ma'naviyatini og'zaki (hikoya, tushuntirish, maktab ma'ruzasi kabi shakllarda) yoritishda qo'llaniluvchi usullar.

Mashq va o'rgatish (faoliyatda mashqlantirish) uslublari – o'quv jarayonida mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalari bajarishga odatlantirish usullari.

Uslub – yunoncha tarjimasida "tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li" kabi ma'nolarni anglatadi.

Uslubika (fan sifatida) – xususiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Mehnat tarbiyasi – shaxsga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish, ularni mehnatga ongli munosabat, shuningdek, muayyan ijtimoiy va ma'naviy foydali harakat yoki kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni; ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismi.

Pedagogika (yunoncha "paidagogike" bo'lib, "paidagogos" – bolani yetaklayman) – ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan

ta'lim yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash maqsadiga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan

Pedagogik ilmiy-tadqiqot uslublari – shaxsni tarbiyalash, unga ta'lim berish yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, usullari va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullari.

Pedagogik mahorat – bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratini o'rganish, takomillashtirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik talab – turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ta'lim jarayonida bola tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor me'yorlari.

Uslublanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'lgan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi pedagogik jarayon.

Uslubiy tamoyil (yunoncha "principium") – biror-bir nazariyaning asosi, asosiy boshlang'ich qoidasi; boshqaruvchi g'oya, faoliyatning qoidasi; umumlashtirilgan talab.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va qadrlarini tarkib toptirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni – pedagog va bola (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'zaro ta'lim berishda tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan samarali faoliyat jarayoni.

Tarbiya mazmuni – shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya uslubi (yunoncha "uslubos" – yo'l) – tarbiya maqsadiga erishish yo'li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'lim berish usullari.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismi; tarbiya nazariyasi muayyan ijtimoiy va ma'naviy jarayon mazmuni, shakl, uslub, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Tarbiya talakkuri – ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laqonli aks etishi, ularni tashkil etish usullari va xulq-atvori taqiy faoliyatining yuksak shakli.

Tarbiya usullari – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni ta'lim berish usullari, muayyan maqsadga erishish usullari.

MUNDARIJA

Soʻz boshi.....

I BOʻLIM. MAKTABGACHA PEDAGOGIKANING UMUMIY ASOSLARI

I bob. Kadrlar tayyorlash milliy modeli. Maktabgacha taʼlimga kirish.....

II bob. Maktabgacha pedagogika oʻquv fani sifatida.....

II bob. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining shakllanishi va rivojlanishi.....

II BOʻLIM. MAKTABGACHA TAʼLIM YOSHIDAGI BOLALARNI TARBIYALASH MAZMUNI VA USLUBI

IV bob. Tarbiya jarayoni: mazmuni va mohiyati. Tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari.....

V bob. Jismoniy tarbiya.....

VI bob. Aqliy tarbiya.....

VII bob. Ahloqiy tarbiya.....

VIII bob. Mehnat tarbiyasi.....

IX bob. Estetik tarbiya.....

X bob. Iqtisodiy tarbiya.....

XI bob. Huquqiy tarbiya.....

XII bob. Ekologik tarbiya.....

III BOʻLIM. MAKTABGACHA TAʼLIM YOSHIDAGI BOLALARNI OʻQITISH MAZMUNI VA USLUBI KASI

XIII bob. Taʼlim jarayonining umumiy asoslari.....

XIV bob. Taʼlimni tashkil etish shakllari.....

XV bob. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni oʻqitish uslublari.....

I bob. O'yin maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar qiyatining asosiy turi sifatida.....	222
---	-----

IV BO'LIM. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI

II bob. Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarishning asoslari.....	230
III bob. Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik ayonni boshqarish.....	247
V bob. Maktabgacha ta'lim muassasasi va oila.....	260
dalalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	277
anch so'zlar lug'ati.....	281
osiy tushunchalarning izohli lug'ati.....	283

-10986-

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

SHOISTA SODIQOVA

**MAKTABGACHA PEDAGOGIKA
(darslik)**

«Tafakkur Bo'stoni»

Toshkent–2013

Muharrir: *Z.Mirzahakimova*

Musahhih: *S.Abdulaliyev*

Sahifalovchi: *U.Voxidov*

Dizayner: *D.O'rinova*

Litsenziya AI № 190, 10.05.2011y

Bosishga 2013 yil 13-noyabrda ruxsat etildi. Bichimi 60x84¹/₁₆. Ob'et qop'ni
Times New Roman garniturasida. Shartli bosma tabog'i. 18. Nashr tabog'i 18.
Shartnoma № 45–2013. Adadi 500 nusxa. Buyurtma № 45–1

«Tafakkur Bo'stoni» nashriyoti. Toshkent sh., Yunusobod, 9-mavzo, 11-uy
Telefon: (+99894) 941-60-06. E-mail: tafakkur0880@mail.ru

«Tafakkur Bo'stoni» nashriyoti bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent sh., Chilonzor ko'chasi, 1 uy.

ISBN 978-9943-389-66-3

9 789943 389663